

ISSN 1728-8975

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК

«Юриспруденция» сериясы
Серия «Юриспруденция»

№2 (52), 2018

Алматы, 2018

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ХАБАРШЫ
«Юриспруденция» сериясы
№2(52), 2018

Бас редактор:
ТӨЛЕУБЕКОВА Б.Х. з.ғ.д., профессор

Бас редактордың орынбасары:
Бурибаев Е.А. з.ғ.д., проф.

Редакциялық алқа мүшелері:
Сабиқенов С.Н.
з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, проф.,
Әбдіқанов Н.А. з.ғ.д., проф., Солтүстік Қазақстан облыстық Сотының төрағасы,
Цепелев В.Ф. з.ғ.д., РФ ИМ академиясы профессоры (Мәскеу),
Муратова Н.Г. з.ғ.д., проф.,
Казан мемлекеттік университеті,
«Қылмыстық іс жүргізу» кафедрасының меңгерушісі (Казан),
Джон Берк. доктор права, «Таллинн» университетінің ректоры (Эстония),
Арабаев А.А. з.ғ.д., проф., Баласағұн атындағы ҚҰУ, Заң институты Ғылым орталығының меңгерушісі (Қырғызстан),
Хлус А.М. з.ғ.к., доцент, Беларусь мемлекеттік университеті (Минск),
Самарин В.И. з.ғ.к., доцент, Беларусь мемлекеттік университеті (Минск),
Айтмұхамбетов Т.К. з.ғ.д., проф. (Астана),
Сулейманов А.Ф. з.ғ.д., доцент (Алматы),
Шевцов Ю.Л. з.ғ.к., доцент, Беларусь мемлекеттік университеті (Минск),
Шелухин С.И. доктор PhD,
Джон Джэй Нью-Йорк университетінің профессоры (АҚШ),
Ежевский Д.О. з.ғ.к., доцент,
Ресей халықтар достастығы университеті конституциялық құқық және конституциялық сотта іс жүргізу кафедрасының доценті (Мәскеу)

Жауапты хатшы:
Калкаева Н.Б. з.ғ.к., қ.проф.

© Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2018

Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде 2009 жылы мамырдың 8-де тіркелген N 10111 – Ж

Басуға 05.07.2018. қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 15.5 е.б.т.
Таралымы 300 дана. Тапсырыс 328.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «Ұлағат» баспасы

М А З М Ұ Н Ы С О Д Е Р Ж А Н И Е C O N T E N T

БАС РЕДАКТОРДЫҢ КОЛОНКАСЫ КОЛОНКА ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА EDITOR'S COLUMN

5

90-летию Казахского национального педагогического университета им. Абая посвящается Жетписбаев Батыр Адамович – доктор юридических наук, профессор.....

8

Жетписбаев Б.А. Административная юстиция: проблемы теоретико-методологического моделирования.....
Жетписбаев Б.А. Әкімшілік әділеттілік: теориялық және әдіснамалық модельдеу мәселелері.....
Zhetpisbayev B.A. Administrative justice: problems of theoretical and methodological modeling.....

9

КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО CONSTITUTIONAL LAW

Бопабаев Е.Ч. Қазақстан Республикасы Конституциясы халқықтың егеменді құқықтық қатынастары ретінде.....
Бопабаев Е.Ч. Конституция Республики Казахстан как правовое закрепление суверенитета, выраженного в системе правоотношений.....
Vorabayev E.Ch. The Constitution of the Republic of Kazakhstan as a sovereign legal relationship of the people.....

21

Бопабаев Е.Ч. Сот органдары жеке тұлғаның құқықтарын қорғаудағы рөлі.....
Бопабаев Е.Ч. Роль судебных органов при защите прав личности
Vorabayev E.Ch. Judicial bodies of the individual the role of protection of rights.....

27

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО CIVIL LAW

Бейсегул Е.С. Особенности гражданско-правовой защиты прав интеллектуальной собственности.....
Бейсегул Е.С. Интеллектуалдық меншік құқығын қорғаудың азаматтық-құқықтық ерекшеліктері.....
Beyssegul E.S. Features of civil protection of intellectual property rights.....

32

ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ ТРУДОВОЕ ПРАВО LABOUR LAW

Оразов А. Правовое обеспечение работников образования по оплате труда.....
Оразов А. Еңбекақы бойынша білім саласындағы жұмысшылардың құқықтық қамтуы.....
Orazov A. Legal support of educators on compensation.....

36

Главный редактор:
ТОЛЕУБЕКОВА Б.Х. д.ю.н., профессор

Зам. главного редактора:
Бурибаев Е.А. д.ю.н., проф.

Члены редколлегии:

- Сабикиенов С.Н. д.ю.н., академик НАН РК, профессор,
Абдиканов Н.А. д.ю.н., проф., председатель Суда СКО,
Цепелев В.Ф. д.ю.н., профессор Академии МВД РФ (Москва),
Муратова Н.Г. д.ю.н., проф., зав. кафедрой «Уголовный процесс» Казанский государственный университета (Казань),
Джон Берк. доктор Права, ректор университета «Таллинн» (Эстония),
Арабаев А.А. д.ю.н., проф., заслуженный юрист КР, заведующий центром науки Юридического института КНУ им. Ж.Баласагына (Кыргызстан),
Хлус А.М. к.ю.н., доцент, Беларусский государственный университет (Минск),
Самарин В.И. к.ю.н., доцент, Беларусский государственный университет (Минск),
Айтмухамбетов Т.К. д.ю.н., проф. (Астана),
Сулейманов А.Ф. д.ю.н., доцент (Алматы),
Шевцов Ю.Л. к.ю.н., доцент, Беларусский государственный университет (Минск),
Шелухин С.И. доктор PhD, профессор Нью-Йорского университета Джон Джэя (США),
Ежевский Д.О. к.ю.н., доцент кафедры конституционного права и конституционного судопроизводства Российского университета дружбы народов (Москва)

Ответ. секретарь:
Калкаева Н.Б. к.ю.н., асс. проф.

© Казахский национальный педагогический университет им. Абая, 2018

Зарегистрировано в Министерстве культуры и информации Республики Казахстан 8 мая 2009 г. N 10111 – Ж

Подписано в печать 05.07.2018.
Формат 60x84 1/8. Объем 15.5 уч.-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ 328.

050010, г. Алматы, пр. Достык, 13.
КазНПУ им. Абая

Издательство «Улағат» Казахского национального педагогического университета имени Абая

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ
КРИМИНОЛОГИЯ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО
КРИМИНОЛОГИЯ
CRIMINAL LAW
CRIMINOLOGY

- Бектемесов М.А., Толеубекова Б.Х. Общественное осознание опасности коррупции и ее последствий в сфере образовательной деятельности..... 40
- Бектемесов М.А., Толеубекова Б.Х. Қоғамдық білім беру саласындағы сыбайлас жемқорлық және оның зардаптары туралы хабарлау.....
Bektemesov M.A., Toleubekova B.Kh. Public awareness of the danger of corruption and its consequences in the sphere of educational activity.....
- Бижанова А.Р. Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтың ұғымы жөнінде..... 48
- Бижанова А.Р. О понятии экологического уголовного правонарушения.....
Bizhanova A.R. About the concept of environmental criminal offenses.....
- Буранбаева С.Р. Субъективные признаки уголовных правонарушений в сфере информатизации и связи..... 55
- Буранбаева С.Р. Ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың субъективті белгілері.....
Buranbaeva S.R. Subjective signs of criminal offenses in the sphere of informatization and communication.....
- Буранбаева С.Р. Объективные признаки уголовных правонарушений в сфере информатизации и связи..... 61
- Буранбаева С.Р. Ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың объективтік белгілері.....
Buranbaeva S.R. Objective signs of criminal offenses in the sphere of informatization and communication.....
- Сайлибаева Ж.Ю. Принципы осуществления оперативно-розыскной деятельности и их значение..... 71
- Сайлибаева Ж.Ю. Жедел-іздістіру қызметінің іске асыру принциптері және олардың мәні.....
Saylibayeva Zh.Yu. Principles of implementation operative-search activity and their significance.....

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС
УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС
CRIMINAL PROCEEDING

- Кенжибекова Э.П. Жарыспалылық және тараптардың тең құқықтылығы – қылмыстық процестің негізгі қағидаларының бірі ретінде..... 76
- Кенжибекова Э.П. Состязательность и равноправие сторон как один из основных принципов уголовного процесса.....
Kenzhibekova E.P. Competitiveness and equality of participants as one of the basic principles criminal process.....
- Кенжибекова Э.П. Қылмыстық процестегі жанама дәлелдемелерді жинау мен тексеру мәселелері..... 81
- Кенжибекова Э.П. Проблемы собирания и проверки косвенных доказательств в уголовном процессе.....

Kazakh National Pedagogical university
after Abai

BULLETIN
Series of «Jurisprudence»
№2(52), 2018

Editor in chief:
TOLEUBEKOVA B.Kh.
doctor of law, professor

Executive Editor:
Buribayev E.A. doctor of law, professor

The editorial board members:
Sabikenov S.N. academician, doctor of law,
professor,
Abdikanov N.A. doctor of law, professor,
Tsepelev V.F. doctor of law, professor (Moscow),
Muratova N.G. doctor of law, professor (Kazan),
John Burke. doctor of law (PhD) (Estonia),
Arabaev A.A. doctor of law, professor
(Kirgistan),
Hlus A.M. candidate of law., associate
professor (Minsk),
Samarin V.I. candidate of law., associate
professor (Minsk),
Aytmukhambetov T.K. doctor of law,
professor (Astana),
Suleimanov A.F. candidate of law. (Almaty),
Shevtsov Yu.L. candidate of law.,
associate professor (Minsk),
Cheloukhine S. PhD, professor law police
science and criminal justice John Jay College of
criminal Justice The City University of
New York,
Yezhevsky D.O. candidate of law.,
associate professor (Moscow)

Answer. secretary:
Kalkayeva N.B. candidate of law.,
associate professor

© Kazakh National Pedagogical university
after Abai, 2018

The journal is registered by the Ministry of
Culture and Information RK
8 May 2009. №10111 – Ж

Signed to print 05.07.2017
Format 60x84 1/8.
Volume 15.5 publ.literature
Edition 300 num.
Order 328.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
KazNPU after Abai

Publishing house «Ulagat» Kazakh National
Pedagogical university after Abai

Kenzhibekova E.P. Problems of assembly and inspection of
indirect proofs in the criminal process.....

Толеубекова Б.Х., Калкаева Н.Б., Хведелидзе Т.Б.
Қылмыстық іс бойынша дәлелдеу мақсатындағы процес-
суалдық келісімдердің әдістемелік аспектілері..... 88
Толеубекова Б.Х., Калкаева Н.Б., Хведелидзе Т.Б.
Сущность процесса доказывания по уголовным делам, по
которым заключено процессуальное соглашение.....
Toleubekova B.Kh., Kalkayeva N.B., Khvedelidze T.B. Entity
of process of proof on criminal cases on which the procedural
agreement is concluded.....

КРИМИНАЛИСТИКА
КРИМИНАЛИСТИКА
CRIMINALISTICS

Абдахметов А.Т. Крупнокалиберные пулеметные патроны... 94
Абдахметов А.Т. Ірі калибрлі пулеметтік патрондар.....
Abdakhmetov A.T. Large-caliber machine-gun cartridges.....
Абдахметов А.Т. Сбережение стрелкового оружия – залог
успеха в бою..... 99
Абдахметова А.Т. Атыс қарулары жинағы – ұрыстағы табыс
кепілі.....
Abdakhmetov A.T. Keeping the small arms in a proper way – is
the success in a battle.....
Абдахметов А.Т. Стрельба по движущимся целям..... 104
Абдахметов А.Т. Қозғалмалы нысандар бойынша атыс.....
Abdakhmetov A.T. Shooting on moving targets.....

Кусаинов С.Ж. Естественно-научные основы развития
криминалистики..... 109
Кусаинов С.Ж. Криминалистиканың дамуының жаратылыс-
тану-ғылыми негіздері.....
Kussainov S.Zh. Naturally-scientific bases of development of
criminalistics.....

Османова Г.Ж. Тергеп-тексеру жүргізу барысында тергеу
болжауын құру және болжау құруда психологиялық
қасиеттердің ролі..... 114
Османова Г.Ж. Роль психологических свойств в процессе
проведения расследования и составления версии следствия.....
Osmanova G.Zh. The role of psychological properties in the
process of investigation and construction of the version of
consequences.....

Бас редактордың колонкасы

Қазақстан Республикасының экономикалық дамуының және инвестициялық климатты жақсартудың негізгі бағыттары Елбасы Н.Ә. Назарбаев сот жүйесін жаңарту және құқықтың үстемдік құруы деп белгілеген шарттардың толық кешенін сақтаған кезде жүзеге асырылуы мүмкін. 7 маусым 2018 жылы өткен шетелдік инвесторлар Кеңесінің 31-ші пленарлық отырысын аша отырып, Н.А. Назарбаев «әлем төртінші өнеркәсіптік революция, сандық жүйеге көшіру дәуіріне көшті» деп белгіледі. Бұл үрдісте Қазақстанның экономикасын жаңартудың бес бағыты бөлініп қарастырылды. Елбасы келесі бағыттарды атап өтті:

- Бірінші: реттеуші ортаны жақсарту;
- Екінші: экономиканы әртарапандыру және жаңа технологиялар енгізу;
- Үшінші: инфрақұрылымды жаңарту;
- Төртінші: ел масштабтарындағы аудандарда экономика салаларын сандық жүйеге көшіру;
- Бесінші: адам капиталын дамыту және экономика, сандық жүйеге көшіру есебімен білім беру жүйесін түрлендіру.

Барлық аталған бағыттардың қолданыстағы заңнаманы жетілдірудің, құқық қолданудың теориясы мен тәжірибесіне тікелей қатыстары бар.

Бірінші бағыт бойынша қайта қабылданған Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы Кодексті, Кеден Кодексін доктриналық талқылауды жүзеге асыру өзекті болып табылады. Мұндай маңызды заңнамалық актілер тікелей инвестициялық қызмет, тауарлар импорты мен экспорты сияқты салаларда қолданылады. Осы бағыттарда заңның үстемдік құру қағидасын сақтаудың мәні өте жоғары.

Екінші бағыт бойынша инвестициялық және экспорттық қызметті тиімді заңнамалы реттеу, агроөнеркәсіптік кешеннің құқықтық негізі экономика үшін маңызды рөл атқарады. Бұл жерде ғалымдар мен құқық танушылардың, магистранттардың, докторанттардың, құқық қолдану органдары тәжірибешілерінің ғылыми мүдделерінің пәні болып табылатын заңнамалы актілер қатарын жетілдіру талап етіледі.

Үшінші бағыт бойынша Еуразиялық мультимодальдық транзитті-тасымал хабын қалыптастыру, «Нұрлы жол» инфрақұрылымдық бағдарламасын орындау үрдісі, қайта құрылған «Астана» Халықаралық қаржылық орталығының қызметі (АХҚО) елеулі орын алады. Мұнда қаржылық құқық, халықаралық құқық саласында масштабты зерттеулер жүргізу келешегіне жол ашылады.

Төртінші бағыт бойынша «Сандық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын іске қосу шеңберінде сандық технологияларды пайдалану заңдылығы, оларды пайдалану шектерін анықтау, санкцияланбаған қолжетімділіктен құпия және басқа ақпараттарды қорғау, жасалған құқық бұзушылықтар үшін заңды жауапқа тарту формалары маңызды болып табылады.

Бесінші бағыт бойынша Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың нұсқауы ерекше мәнге ие болды: «Білім жүйесі экономиканы және сандық жүйеге көшіру жүйесін жаңарту арқылы түрленетін болады». Мұндай түрлендіру адам капиталын дамыту үрдісімен тікелей байланысты. Аталған бағыттағы зерттеулер мемлекет және құқық теориясын, конституциялық құқық, білім беру құқығы, отбасы құқығы сияқты тақырыптарды қозғайды.

Осылайша, құқықтың ешбір саласы әлеуметтік тәжірибе сұратымдарынан тыс қалмайды, бұл заманауи тенденциялар шеңберінде ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізуге себеп болады.

Жұмысыңызға зор жетістіктер тілей отырып,
Бас редактор Толеубекова Б.Х.

Колонка главного редактора

Основные направления экономического развития Республики Казахстан и улучшения инвестиционного климата могут быть реализованы при соблюдении целого комплекса условий, среди которых Глава государства Президент Н.А. Назарбаев называет верховенство права и модернизацию судебной системы. Открывая 31-ое пленарное заседание Совета иностранных инвесторов, которое состоялось 7 июня 2018 года, Н.А. Назарбаев отметил, что «мир вступил в эпоху цифровизации, четвертой промышленной революции». В этом процессе особенно отчетливо выделяются пять направлений модернизации экономики Казахстана. В числе этих направлений Глава государства назвал:

- Первое: улучшение регуляторной среды;
- Второе: диверсификация экономики и внедрение новых технологий;
- Третье: модернизация инфраструктуры;
- Четвертое: цифровизация отраслей экономики в регионах в масштабах страны;
- Пятое: развитие человеческого капитала и трансформация системы образования с учетом модернизации экономики и цифровизации.

Все названные направления имеют непосредственное отношение к теории и практике правоприменения, усовершенствованию действующего законодательства.

По первому направлению представляется актуальным осуществление доктринального толкования вновь принятых Кодекса о недрах и недропользовании, Таможенного кодекса. Эти важнейшие законодательные акты непосредственно применяются в сферах инвестиционной деятельности, импорта и экспорта товаров. Именно в этих направлениях как никогда ранее велика значимость соблюдения принципа верховенства закона.

По второму направлению важное значение для экономики приобретает эффективная законодательная регламентация инвестиционной и экспортной деятельности, правовая основа агропромышленного комплекса. Здесь требует своего усовершенствования целый ряд законодательных актов, которые являются предметом научных интересов ученых-правоведов, магистрантов, докторантов, практиков правоприменительных органов.

По третьему направлению важное значение имеет процесс формирования Евразийского мультимодального транзитно-транспортного хаба, выполнения инфраструктурной программы «Нурлы жол», деятельность вновь созданного Международного финансового центра «Астана» (МФЦА). Здесь открывается перспектива проведения масштабных исследований в сфере финансового права, международного права.

По четвертому направлению в рамках запуска государственной программы «Цифровой Казахстан» важное значение имеет регулирование вопросов правомерности применения цифровых технологий, определения пределов их использования, защиты конфиденциальной и иной информации от несанкционированного доступа, видов и форм юридической ответственности за допущенные правонарушения.

По пятому направлению особую значимость приобретает указание Главы государства Н.А. Назарбаева на то, что «система образования должна трансформироваться с учетом модернизации экономики и цифровизации». Эта трансформация напрямую связана с процессом развития человеческого капитала. Исследования в данном направлении затрагивают теорию государства и права, конституционное право, образовательное право, семейное право.

Таким образом, ни одна отрасль права не остается в стороне от запросов социальной практики, что является поводом для осуществления научно-исследовательской деятельности в духе современных тенденций.

С пожеланиями дальнейших успехов,
Главный редактор Б.Х. Толеубекова

Editor's Column

The main directions of economic development of the Republic of Kazakhstan and improvement of investment climate can be realized at observance of the whole complex of conditions among which the Head of state N.A. Nazarbayev calls the rule of law and modernization of judicial system. Opening the 31st plenary meeting of the Foreign Investors Council, which was held on June 7, 2018, N.A. Nazarbayev noted that "the world entered the era of digitalization, the fourth industrial revolution." In this process, five directions of modernizing the economy of Kazakhstan are particularly distributed. Among these directions, the Head of State called:

- First: improving the regulatory environment;
- Second: diversification of the economy and introduction of new technologies;
- Third: modernization of infrastructure;
- Fourth: digitalization of economic sectors in regions in the country;
- Fifth: the development of human capital and the transformation of the education system, taking into account the modernization of the economy and digitalization.

All these areas have a direct relationship to the theory and practice of law enforcement, the improvement of existing legislation.

In the first direction, the implementation of the doctrinal interpretation of the newly adopted Code on Subsoil and Subsoil Use, the Customs Code, is relevant. These most important legislative acts are directly applied in the spheres of investment activity, import and export of goods. In these directions the importance of respecting the rule of law is very high.

In the second direction the particularly important for economy becomes an effective legislative regulation of investment and export activities, a legal basis of agro-industrial complex. Here requires the improvement a number of acts which are a subject of scientific interests of scientists-jurists, undergraduates, doctoral candidates, practitioners of law-enforcement bodies.

In the third direction, the process of forming the «Eurasian multimodal transit and transport hub», the implementation of the «Nurly Zhol» infrastructure program, and the activities of the newly established International Financial Center «Astana» (IFCA) are important. Here opens the prospect of conducting large-scale research in the field of financial and international law.

In the fourth direction within start of the state program "Digital Kazakhstan" it is important to regulate the legitimacy of the use of digital technologies, determine the limits of their use, protect confidential and other information from unauthorized access, types and forms of legal responsibility for the violations committed.

In the fifth direction the special importance is gained by indication of the Head of state N.A. Nazarbayev on the fact that "the education system has to be transformed taking into account modernization of economy and digitalization". This transformation is directly related to the development of human capital. Studies in this direction affect the theory of state and law, constitutional law, educational law, family law.

Thus, any branch of law doesn't remain away from the demands of social practice, which is the reason for carrying out scientific research in the spirit of modern trends.

With best wishes for continued success,
Chief editor B.Kh. Toleubekova

90-летию Казахского национального педагогического университета им.Абая посвящается

Жетписбаев Батыр Адамович – доктор юридических наук, профессор

Жетписбаев Батыр Адамович – родился 23 мая 1960 года в селе Георгиевка Жарминского района Восточно-Казахстанской области, доктор юридических наук, профессор.

В 1983 году окончил Семипалатинский зооветеринарный институт по специальности «ветеринария» и до 1993 года работал в качестве ветеринарного врача, главного ветеринарного врача, директора совхоза.

В 1992 году поступил на юридический факультет АГУ имени Абая для обучения по специальности «правоведение». Будучи студентом 3 курса опубликовал монографию «Правовые проблемы организации деятельности сельскохозяйственных предприятий в условиях аграрной реформы», которая получила высокую положительную оценку в среде ученых-корифеев аграрно-правовой школы Казахстана, таких как А.Е. Еренов, А.С. Стамкулов, Н.Б. Мухитдинов и С.Т. Культелев.

В 1995 году, будучи студентом 4 курса, по рекомендации организатора и первого декана юридического факультета АГУ имени Абая Г.С. Сапаргалиева был принят на работу в названный факультет в качестве преподавателя для

разработки и проведения занятий по курсу «Аграрное право», который ранее на юридических факультетах в Казахстане не преподавался. Разрабатывая материалы для проведения лекционных и семинарских занятий, собрал большой материал в этой сфере правового познания и имея большой практический опыт работы в сфере сельского хозяйства, написал первый в Республике Казахстан учебник «Аграрное право» в 2-х томах, который успешно прошел экспертизу и в 1998 году был издан в качестве учебника для высших юридических учебных заведений. Данный учебник на сегодняшний день для Казахстана является базовым и выдержал 3 издания.

В 1996 году выиграл международный грант фонда «Сорос» по разработке проблем ювенальной юстиции и прошел стажировку в Дании, Польше, Франции и в Швеции. По результатам стажировки и собранных материалов им были изданы монографии: «Проблемы организации ювенальной юстиции и социальных служб по делам несовершеннолетних правонарушителей», «Административно-правовые меры профилактики и пресечения правонарушений несовершеннолетних», «Система ювенальной юстиции в Республике Казахстан», «Концептуально-теоретические проблемы девиантных форм поведения и социализации несовершеннолетних» и др., а также в диссертационном Совете КазНУ имени аль-Фараби в 1998 году им была защищена диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук на тему: «Организационно-правовые проблемы создания ювенальных судов в Республике Казахстан и их роль в профилактике правонарушений несовершеннолетних». Сегодня в сфере юриспруденции Б.А. Жетписбаев заслуженно признается одним из основоположников ювенальной юстиции и в целом ювенального права Казахстана.

В 2007 году в диссертационном Совете КазГЮУ защитил докторскую диссертацию по теме «Концептуально-теоретические проблемы административно-правового принуждения в Республике Казахстан».

В 2010 году получил академическое звание «профессор». Является членом научно-консультативного Совета Верховного суда Республики Казахстан.

За период научной деятельности подготовил 2 докторов и 18 кандидатов юридических наук, а также 3 докторов PhD в сфере юриспруденции.

Является автором более 280 научных работ, в том числе 14 монографий, 5 учебников, 7 электронных учебников, 16 учебных и учебно-методических пособий, и около 240 научных статей.

Б.А. Жетписбаев является выпускником юридического факультета КазНПУ имени Абая и с 1995 по 2007 годы проработал на этом факультете в качестве, преподавателя, старшего преподавателя, доцента, профессора, заместителя декана, заведующего кафедрой гражданского права и гражданского процесса.

УДК: 342.9

МРНТИ: 10.17.01

Жетписбаев Б.А.¹

¹доктор юридических наук, профессор КазНУ им. аль-Фараби (Казахстан)

АДМИНИСТРАТИВНАЯ ЮСТИЦИЯ: ПРОБЛЕМЫ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ

Аннотация

Несмотря на все попытки, воспринимаемые в рамках проводимых административно-правовых реформ, административная юстиция Казахстана на сегодняшний день окончательно не сформировалась и находится на стадии своего становления. Процессы дальнейшего развития административной юстиции вызывают к необходимости более детальной разработки данной проблемы с применением передового международного опыта в этой сфере публично-правовой деятельности государства.

В целях восполнения образовавшихся пробелов, на всех этапах государственного реформирования, в Казахстане остро стояли вопросы, решение которых были направлены на совершенствование административного законодательства и, в целом, административно-правовых отношений. Другой основной идеей проводимых реформ, была идея формирования административной юстиции и административного судопроизводства, которая по своему предназначению должна была стать полноправной формой осуществления правосудия, наряду с уголовным и гражданским судопроизводством.

Складывающуюся в пределах казахстанской правовой системы административную юстицию, следует рассматривать только в рамках теории административно-правовых отношений, то есть административные (публичные) споры должны рассматриваться в рамках строго включенных в сферу деятельности формирующейся административной юстиции, административными судами в порядке административного судопроизводства.

Ключевые слова: административная юстиция, административное право, административное судопроизводство, судебный контроль, судебная защита, права и свободы, правосудие, публично-правовые споры, административно-правовые реформы.

Б.А. Жетписбаев¹

¹заң ғылымдарының докторы, ал-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің профессоры

ӘКІМШІЛІК ӘДІЛЕТТІЛІК: ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘДІСНАМАЛЫҚ МОДЕЛЬДЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Ағымдағы әкімшілік-құқықтық реформалар шеңберінде қабылданған барлық әрекеттерге карамастан, Қазақстанның әкімшілік әділеттігі әлі қалыптаспаған және ол қалыптасу сатысында тұр. Әкімшілік сот төрелігін одан әрі дамыту үдерістері мемлекеттің қоғамдық-құқықтық қызметі осы саладағы алдыңғы қатарлы халықаралық тәжірибені қолдану арқылы осы мәселені неғұрлым дамыту қажеттігін талап етеді.

Мемлекеттік реформаның барлық сатыларында қалыптасқан кемшіліктерді толтыру үшін Қазақстандағы әкімшілік заңнаманы және тұтастай әкімшілік-құқықтық қатынастарды жетілдіруге бағытталған мәселелер күрт көтерілді. Реформалардың тағы бір негізгі идеясы қылмыстық және азаматтық сот ісін жүргізумен қатар мақсаты сот төрелігінің толық нысаны болуға тиіс болатын әкімшілік әділет және әкімшілік сот ісін жүргізуді қалыптастыру болды.

Қазақстандық құқықтық жүйе шеңберінде дамып келе жатқан әкімшілік әділеті әкімшілік-құқықтық қарым-қатынас теориясының аясында ғана қарастырылуы тиіс, яғни әкімшілік қоғамдық даулар әкімшілік сот ісін жүргізу тәртібімен әкімшілік соттармен қатаң дамып келе жатқан әкімшілік әділеті аясында қаралуы тиіс.

Түйін сөздер: әкімшілік әділет, әкімшілік құқық, әкімшілік сот ісін жүргізу, соттық бақылау, сот қорғауы, құқықтары мен бостандықтары, әділеттілік, қоғамдық-құқықтық даулар, әкімшілік-құқықтық реформалар.

B.A. Zhetpisbayev¹

¹Doctor of Law, Professor of al-Farabi KazNU (Kazakhstan)

ADMINISTRATIVE JUSTICE: PROBLEMS OF THEORETICAL AND METHODOLOGICAL MODELING

Absrtact

Despite all the attempts perceived within the confines of ongoing administrative and legal reforms, the administrative justice of Kazakhstan has not yet been fully formed and is at the stage of its formation. The processes of further development of administrative justice call for the need for a more detailed elaboration of this problem with the application of advanced international experience in this area of public law activity of the state.

In order to fill the gaps that have formed, at all stages of state reform, in Kazakhstan issues were sharply raised whose solution was aimed at improving administrative legislation and, in general, administrative and legal relations. Another basic idea of the ongoing reforms was the idea of the formation of administrative justice and administrative proceedings, which, according to its purpose, was to become a full-fledged form of administration of justice, along with criminal and civil proceedings.

The administrative justice within the Kazakh legal system should be considered only within the confines of the theory of administrative and legal relations, that is, administrative (public) disputes must be considered within the confines of the administrative justice that is strictly included in the field of activity, administrative courts in the procedure of administrative proceedings.

Key words: administrative justice, administrative law, administrative legal proceedings, judicial control, judicial protection, rights and freedoms, justice, public-law disputes, administrative and legal reforms.

Введение

Современные реформы в сфере государственного управления, направленные на реализацию административно – правовой политики Республики Казахстан с момента обретения ею суверенитета, характеризуются стремлением государства сформировать административно – правовые механизмы защиты прав, свобод и законных интересов гражданина и человека от неправомерных действий и решений государственных органов и должностных лиц, возникающих в сфере публично управления [1, с.10]. И в этом аспекте представляет несомненный интерес, нарождающийся в недрах казахстанской государственности институт административной юстиции, формирующий механизмы защиты прав и свобод гражданина и человека в сфере публично-правовых отношений.

Вместе с тем, несмотря на все предпринимаемые попытки, на сегодняшний день, административная юстиция в Казахстане находится только еще на стадии своего становления, окончательно не сформировалась, а процессы ее дальнейшего развития вызывают к необходимости более детальной разработки данной проблемы с применением передового международного опыта в этой сфере правовой деятельности государства.

Краткая историко-правовая справка деятельности Казахстана в этом направлении иллюстрирует факты о том, что процессы реформирования административно-правовых отношений в этом направлении государственной деятельности

Республики можно подразделить на три этапа, тем более что подобная периодизация обусловлена процессами принятия важнейших программных документов Казахстана, концептуального и системообразующего характера:

- 1 этап – с 1994 года по 2002 (связана с принятием Государственной программы правовой реформы в Республике Казахстан 1994 года);

- 2 этап – с 2002 года по 2010 год (связана с принятием Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2002 до 2010 годы);

- 3 этап – с 2010 года по 2020 год (связана с принятием Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 года до 2020 годы).

На всех этапах государственного реформирования, в Казахстане остро стояли вопросы, решение которых были направлены на совершенствование административного законодательства и, в целом, административно-правовых отношений. Другой основной идеей проводимых реформ, была идея формирования административной юстиции и административного судопроизводства, которая по своему предназначению должна была стать полноправной формой осуществления правосудия, наряду с уголовным и гражданским судопроизводством [2].

В контексте сказанного, следует указать на то, что создание специальных органов административной юстиции – административных судов, явилось, по сути, коренным преобразованием в системе казахстанского судопроизводства.

Методы и теоретико-методологические основы

В проводимом исследовании в качестве методологической основы применяются диалектический метод познания и системный подход к изучению правовых явлений, возникающих в системе концептуально-теоретических проблем административной юстиции в Республике Казахстан как специализированных органов по защите прав, свобод и законных интересов гражданина и человека в сфере публично-правовых отношений.

Методологическая база характеризуется как традиционными, так и новыми инновационными подходами, способами и приемами исследования рассматриваемых правоотношений. В процессе исследования применены методы анализа и синтеза, моделирования, обобщения, прогнозирования, абстрагирования, историко-правового, сравнительно-правового, формально-юридического и иных методов.

Теоретические основы административной юстиции, как системы государственно-управленческой деятельности в сфере публично-правовых отношений в вопросах защиты прав, свобод и законных интересов человека и гражданина в истории правовой мысли человечества формировались на протяжении длительного времени. Важно отметить, что до конца XIX века отраслю права, регламентировавшей деятельность государственного управления и государственной службы, являлось государственное право. Но ученые – административисты Рудольф Гнейст, Л.Штейн и О.Майер во второй половине XIX века переносят изучение данных правовых институтов из государственного права в новую отрасль права – право управления или право исполнительной власти, которое в последней трети XIX в начале XX века получает в Западной Европе, а затем в России название «административное право». Данное название оказалось наиболее удачным, так как имело черты родового понятия и могло объединить в одно целое различные части административно – правовой деятельности [3, с. 148-149].

Авторами понятия «административное право» являются французы, у которых этот термин возник на основе разработки и регламентации института административной юстиции. Если для немецких полицейстов XVIII – первой половины XIX века характерной была разработка вопросов, связанных в первую очередь с полицейской деятельностью и охраной общественного порядка («благочиния»), то есть разработкой субстанциональной части административного права, то во Франции административная централизация, проведенная Наполеоном I, и созданные им механизмы защиты прав граждан от всевластия чиновников способствовали формированию института административной юстиции, который становится в конце XIX – начале XX века частью административного права в странах Западной Европы и России [3, с. 148-149].

Французская система административной юстиции, сегодня во всем мире признается классической и характеризуется наличием специальных органов (административных трибуналов), которые рассматривают споры по искам граждан к органам государственного управления [4].

Вопросы административной юстиции для казахстанского административного права в большинстве своем инновационные, так как наиболее активно разрабатываются только на протяжении последнего десятилетия. Вместе с тем, следует признать, что теоретические основы административной юстиции в Казахстане начали формироваться еще в более ранний период развития. Исходя из социально и исторически обусловленных противоречий, на наш взгляд, историю развития правовых учений и взглядов в сфере административной юстиции можно подразделить на 3 основных этапа, охватывающих более чем вековой отрезок времени. А в частности на:

- 1) дореволюционный;
- 2) советский;
- 3) современный [1].

Следует признать, что в дореволюционный период развития в правовой системе Казахстана административной юстиции не существовало. Однако после революционных преобразований был создан единый Союз ССР, субъектом которой была и Казахская Республика, соответственно дальнейшее развитие права в Казахстане осуществлялась в рамках советской правовой системы, которая в значительной мере использовала достижения правовой мысли царской России.

История развития правовых взглядов исследователей дореволюционной административной юстиции знаменательна трудами выдающихся ученых правоведов России конца XIX и начала XX века, которые заложили методологические и теоретические основы этого вида государственно-управленческой деятельности: И.Е. Андреевского [5], И.Т. Тарасова [6], Н.М. Коркунова [7], В.М. Гессен [8], С.А. Корф [9], А.И. Елистратова [10], В.А. Гаген [11], М.Д. Загряцкова [12] и др.

Таким образом, в административно-правовой науке России, проблемы административной юстиции наиболее интенсивно и плодотворно разрабатывались в дореволюционный период ее развития, и только постсоветские преобразования придали новые импульсы для активации исследований в этой области. Однако, существенные сдвиги, отличающиеся фундаментальностью и доктринальностью полученных научных результатов в этом направлении науки административного права России не произошли, а законодательство, регламентирующее эти виды общественных отношений, пока еще не сформировалось. Вместе с тем, в советский период развития российской административной юстиции существенный вклад в развитие ее теоретико-методологических основ внесли труды: А.Е. Лулева [13], Н.Г. Салищевой [14], А.А. Жданова [15], А.Т. Боннер [16], Д.М. Чечот [17], Г.Е. Петухова [18], Ж.Н. Машутиной [19], В.А. Лория [20], О.К. Застрожной [21], А.А. Демина [22], В.Дурнева [23], В.В. Сажинной [24], М.Я. Масленникова [25] и др.

Новые импульсы в развитии административно-юстиционных отношений административно-правовая наука получила в связи с развалом Союза ССР и крахом административно-командной системы управления. Этот период развития административного права характеризуется изданием ряда работ, обосновывающие новые подходы к решению проблем административной юстиции, выдвинутых на базе реализации идей построения правового государства. В числе российских исследователей этого периода, следует выделить труды: А.В. Абсалямова, Д.Н. Бахрах, К.С. Бельского, А.А. Демина, А.Б. Зеленцова, А.Г. Кучерена, Р.Н. Любимовой, Д.В. Осинцева, Ю.Н. Старилова [26], М. Студеникиной, Ю.А. Тихомирова, И.Ш. Киялханова и др.

Следует пояснить, что в работах вышеназванных авторов воспринята творческая попытка обосновать необходимость введения административного судопроизводства, сформировать понятие административной юстиции как правового института, который выполняет функцию судебного контроля посредством судебного административного иска, рассматриваемого по правилам административного судебного разбирательства и др.

Значительное место в развитии современных концепций института административной юстиции принадлежит и казахстанским ученым. Так, в числе казахстанских ученых, внесших значительный вклад в разработку этой проблемы, следует отметить научные труды:

А.А. Абдикеримовой, Б.Е. Абдрахманова [27], Г.Т. Байсаловой, А.Е. Жатканбаевой, Б.А. Жетписбаева, К.А. Мами, А.М. Медетовой, Э.А. Нугмановой, А.Н. Нурболатова, Р.А. Подопригоры, Е.В. Порохова, Б.А. Тайториной, А.А. Таранова [28], Е.О. Тузельбаева и др. исследователей.

В своих работах, указанные выше авторы в значительной степени расширили и продвинули идею развития административной юстиции сквозь точку зрения правового государства и внесли существенный вклад в дело развития современной административно-правовой реформы в Республике Казахстан.

Вместе с тем, следует указать на то, что анализ научных трудов вышеназванных исследователей, позволяет сделать выводы о том, что в административно-правовой науке Казахстана в настоящее время отсутствуют специальные научные исследования, посвященные вопросам специализированного, комплексного, концептуального и теоретико-методологического обоснования проблем административной юстиции как развивающегося института в системе отраслей казахстанского административного права.

Результаты

В условиях современной действительности, проблемы реформирования административного права Республики Казахстан, изменения его предмета правового регулирования, создания новых административно-правовых институтов (например, административного договора, административного иска) и стремительное реформирование «старых» (например, института государственной службы, разрешительной системы), проведения судебной реформы, разработки теоретических основ административного и управленческого процесса, административных процедур, административно-правового обеспечения прав и свобод гражданина и человека в публичном праве со стороны судебной власти [26, с. 6] остаются по-прежнему остаются нерешенными.

Так же требуют своей дальнейшей разработки и проблемы формирования и налаживания деятельности административной юстиции как самостоятельного правового института, выполняющего функции судебного контроля посредством административного иска, рассматриваемого по правилам административного судопроизводства.

Контроль как самостоятельная правовая форма государственного управления выражается в системе определенных отношений. Контрольные функции любого органа имеют общие признаки, определяемые сущностью государственного контроля.

Во-первых, функции государственного контроля присущи только органам государственной власти и управления.

Во-вторых, государственный контроль осуществляется от имени государства, имеет общегосударственный характер вне зависимости от того, какими органами он реализуется.

В-третьих, контроль реализуется в юридической форме.

В-четвертых, система контроля строится по принципу иерархии. Контрольная функция по своему содержанию, характеру и предназначению является конституционной и по определению в целом является конституционной категорией [29, с.18-20].

Действующее современное административное законодательство Республики Казахстан предусматривает возможность обжалования физическими и юридическими лицами нормативных актов Правительства, министерств и ведомств, местных государственных органов, причем нормативные акты Правительства могут быть обжалованы сразу в Верховный суд.

Вместе с тем, согласно нормам действующего законодательства, нельзя обжаловать в судебном порядке лишь законы и указы Президента. Для них установлен особый порядок проверки их на конституционность в Конституционном Совете Республики Казахстан по обращениям Президента, Правительства, депутатов и судов.

В Казахстане, длительное время, как и в других постсоветских государствах, традиционно судебный контроль за законностью действий и решений органов государственной власти сводится к контролю за деятельностью органов исполнительной власти. Такой подход, конечно, является узким, так как оставляет за рамками судебного контроля законность действий законодательной, представительной власти, а также органов местного самоуправления.

Как правильно об этом высказывается К.А. Мамаи: «Именно узкое понимание предмета обжалования гражданами публично-правовых актов дает основание для такого же узкого подхода к проблемам административного судопроизводства, административной юстиции или административной юрисдикции. Акцент делается именно на том, что одной из сторон публично-правового конфликта выступает административный орган, осуществляющий управленческую деятельность».

В юридической науке Казахстана все чаще высказывается идея расширения судебного контроля на всю нормотворческую деятельность государства, и такое мнение поддерживается многими практиками» [30, с. 18-19].

Следует заметить, что в юридической литературе нет единства в определении сущности судебной власти с позиции характеристики ее функций. Эксплицируя функцию судебной власти как конституционную категорию, выделим ее составляющие: правосудие, судебный контроль, разъяснение на основе изучения и обобщения судебной практики действующего законодательства, формирование судейского корпуса. Право-защитная функция государства, гарантирующая защиту прав и свобод человека, обеспечивается судебной властью, наделенной исключительно конституционным полномочием – правом от имени государства осуществлять правосудие. Как система правосудия, с точки зрения предметного назначения, судебная власть представляет собой конкретную форму деятельности государства. Помимо правосудия, таким образом, к функциям судебной власти в литературе отнесены:

- судебный контроль за законностью и обоснованность применения мер процессуального принуждения;
- толкование правовых норм;
- официальное удостоверение фактов, имеющих юридическое значение;
- ограничение конституционной и иной правосубъектности граждан [31, с.348-349].

Судебный контроль связан с разрешением спора о праве; сущность судебного контроля заключается в проверке и оценке их законности и обоснованности решений и действий органов публичной власти, нарушающих либо ограничивающих конституционные права, свободы и законные интересы граждан и юридических лиц. По определению Н.М.Чепурновой, сущность судебного контроля заключается в том, что судами проверяются на предмет соответствия закону решения, принятые в порядке осуществления управленческой деятельности органами законодательной, исполнительной власти и местного самоуправления, их должностными лицами, т.е. управляющими [32, с.28-29].

Судебный контроль в сравнении с другими видами государственного контроля имеет более широкий диапазон в сфере осуществления, охватывая по сути все стороны общественной жизни и государственной власти и управления.

К специфическим чертам судебного контроля, прежде всего, следует отнести то, что судебный контроль, в отличие от контроля органов исполнительной власти и прокурорского надзора, осуществляется по инициативе не управляющих, а управляемых субъектов – граждан, иных физических и юридических лиц в

связи с их обращением в суд, а также субъектов социального управления, реализующих функции публичной власти. Отсутствие инициативы, пассивность органов судебного контроля отличает его от других видов государственного контроля – контроля законодательной и исполнительной ветвей власти.

Уместно в связи с этим выделение исследователями альтернативности как одной из немаловажных особенностей данного вида государственного контроля: лицо вправе, а не обязано воспользоваться в случае нарушения его прав и интересов механизмом судебного контроля [33, с. 144].

В контексте сказанного, следует пояснить то, что в нашей стране, правда, рамки судебного контроля всегда были ограниченными. Справедливости ради следует признать, что юстицию никогда не воспринимали как самостоятельную силу, выражающую интерес права [34]. Судя по всему, ей придавалась исключительно ритуальная, декоративная функция. Партийные постановления и руководящие разъяснения высших судебных органов пестрили призывами «усилить борьбу», «создать обстановку нетерпимости».

Однако в последнее время ситуация изменилась. Возникает потребность в повышении эффективности системы государственного управления (что является одной из задач административного права), но одновременно проявляется необходимость защиты граждан от этой все возрастающей «эффективности» (что является задачей позитивного административного процесса и административной юстиции). Поэтому решение новых задач, которые возникают перед судом, требует применения новых средств и способов судебного контроля [35].

В условиях сложившихся административно-правовых отношений, мы полностью разделяем мнение ученых-исследователей и юристов-практиков, считающих, что как в системе административной юстиции, так и в административном судопроизводстве должны разрешаться только административные споры. И иных подходов к решению этой проблемы не должно быть.

При этом должно быть принципиальным то, что от сложившихся со времен советской эпохи понимания административных споров как дел об оспаривании гражданами нормативных правовых актов следует отказаться и внести соответствующие изменения в законодательство. К тому же, несмотря на публично-правовой характер споров, возникающих из административно-правовых отношений, порядок их рассмотрения в Республике Казахстан регулируется Гражданско-процессуальным кодексом (подраздел 3 «Особое исковое производство»), что явно не

соответствует публично-правовому характеру таких споров. Такое положение сохранилось до сих пор во многом благодаря «существовавшей доктрине единой юстиции, согласно которой все категории споров, без их четкого деления по основаниям возникновения на частно-правовые и публично-правовые, рассматриваются в рамках единого процесса по единым правилам. Между тем, рассмотрение публично-правовых споров в силу их специфики подразумевает не только особенности процесса, но и особенности исполнения вступивших в законную силу судебных актов» [36, с. 11-12].

На наш взгляд, складывающуюся в пределах казахстанской правовой системы административную юстицию, следует рассматривать только в рамках теории административно-правовых отношений, то есть административные споры должны рассматриваться в рамках строго включенных в сферу деятельности формирующейся административной юстиции, административными судами в порядке административного судопроизводства.

Таким образом, к сожалению, сразу же следует оговориться о том, что современная казахстанская концептуальная модель административной юстиции формируется в диапазоне двух правовых орбит: административно-правовой (в т.ч. административно-процессуальной) и гражданско-процессуальной.

Подобного рода дуализм в формировании административно-юстиционных отношений в республике, не влечет за собой благоприятных последствий, а наоборот, является сдерживающим фактором.

Основанием для утверждения подобного рода выводов, как мы об этом сказали выше, является то, что в Республике Казахстан до сих пор процессы отправления правосудия по делам, возникающим из публично-правовых отношений, осуществляется в рамках гражданского судопроизводства. К сказанному следует добавить и то, что в Республике Казахстан не разработан Административный процессуальный кодекс, хотя уже и проведены первые попытки создания такового.

Как правильно утверждает об этом Е.В. Порохов, «как показал опыт деятельности отправления правосудия в системе гражданского судопроизводства по категориям аналогичных дел, принципы и методы гражданского судопроизводства не способствуют эффективному достижению и решению стоящих перед административной юстицией целей и задач. Напротив, они сковывают ее развитие и препятствуют правильному разрешению публично-правовых

споров. Не могут состязательность и процессуальное равноправие сторон судебного процесса (ст. 15 ГПК РК) в публично правовых спорах способствовать наиболее полному, объективному и беспристрастному установлению истины и восстановлению справедливости. Государственные органы, принявшие противоправный акт, всегда будут уклоняться от представления любых доказательств, свидетельствующих против них. А частное лицо, напротив, будет практически всегда лишено всякой возможности получить такую информацию из рук государственных органов» [37, с. 90].

В контексте сказанного, также справедливыми представляются выводы Р.Н. Юрченко о том, что «судиться простому гражданину с администрацией любого уровня весьма не просто хотя бы потому, что последние представляют органы, наделенные властными полномочиями. У администрации власти имеется соответствующий аппарат, который при необходимости подготовит все необходимое для защиты своих интересов в суде. У граждан, как правило, нет такой возможности. Не все из них имеют средства для того, чтобы оплатить услуги адвоката, а бесплатный им адвокат не гарантирован. В этой связи условия состязательности у сторон не равные, они всегда с преимуществом на стороне администрации. Поэтому представляется, что гражданин или юридическое лицо должны только указать, какие охраняемые законом права и интересы ущемляются или иным образом ограничиваются обжалованным ими действием или решением администрации. Законность же оспариваемых действий и решений должна доказываться администрация» [38, с. 85].

В процессах реализации прав и свобод гражданина и человека в системе административно-правовых отношений наиболее показателен опыт деятельности административной юстиции Германии. Современные немецкие административные суды полностью отделены от администрации и выделяются в самостоятельную систему. Так, в ФРГ действует три инстанции административных судов.

В качестве первой инстанции в каждой из земель действует административный суд, рассматривающий любые жалобы граждан на решения должностных лиц (административных органов). Характерной чертой административной юстиции ФРГ является то, что гражданин, прежде чем подать жалобу в административный суд, должен сначала использовать возможность защиты своего права подачей жалобы в административный орган.

Второй инстанцией является Высший

административный суд земли, который не только занимается судебным разбирательством и выносит решения по административным спорам, но также является апелляционным органом по отношению к решениям нижестоящих административных судов. Решения Высшего административного суда земли могут быть обжалованы в федеральный административный суд – последнюю инстанцию по рассмотрению административных споров [39, с. 75-76].

К сказанному выше следует добавить, что особое внимание в Германии обращается на то, чтобы задачи административной подсудности решались высококвалифицированными судьями, потому что в сфере административного права возникают споры, где гражданин противостоит государству, и решение этих судов должно способствовать тому, чтобы деятельность государственных органов соответствовала праву и Основному Закону страны. Административные суды, тем самым, не только усиливают деятельность государства в соответствии со сложившимся государственно-правовым порядком, но и формируют доверие граждан в правопорядок и государство, что значительно способствует стабильности в обществе.

Таким образом, мировой опыт свидетельствует, что административные суды разрешают споры лиц с публичной администрацией, а не налагают административные взыскания, поскольку административная юстиция является правозащитным, а не карательным по отношению к лицу институтом. Своими решениями они внедряют в деятельность публичной администрации лучшие мировые стандарты надлежащего управления [4, с. 4].

Административная юстиция является стержнем и центром тяжести правового государства. Ведь именно на ее долю выпадает тяжелая участь – выносить решения против государства от имени государства. Иными словами, административная юстиция разрешает споры (конфликты), возникающие в процессе административно-процессуальной деятельности органов исполнительной власти, когда гражданин (или субъект права) испытывает на себе неправомерное действие со стороны администрации и, направляя в административный суд исковое заявление, просит проверить законность совершенных органами управления и их служащими действий, а также принятых административных актов (управленческих решений) [26, с. 39].

При этом необходимо четко уяснить, что в

мировой практике по административным делам, во всех цивилизованных обществах, действует принцип презумпции виновности государственного органа или должностного лица, а это означает, что при этом обязательным и неоспоримым условием является то, что субъект публичной власти должен самолично доказать суду, что его действия безупречны с точки зрения закона и выполнены в соответствии со всеми существующими и действующими правовыми нормативами.

Данная позиция в Казахстане всесторонне поддерживается. Так, актуализируя проблему организации деятельности административной юстиции, Экс-Председатель Верховного Суда Республики Казахстан Б.А. Бекназаров, обращает особое внимание на то, что «эффективная рыночная экономика фактически невозможна без активной регулирующей роли государства. Только наличие четкой, доступной и объективной системы защиты прав и свобод гражданина и человека от незаконных притеснений со стороны должностных лиц станет одним из главных аргументов, свидетельствующих о реальном формировании правового государства, о стремлении национальной правовой системы к общемировым стандартам и юридическим идеалам.

Поэтому Верховным Судом поддерживается мнение ряда ученых и практиков о необходимости расширения подсудности действующих специализированных административных судов в Казахстане.

По нашему мнению, такие суды должны рассматривать все дела, возникающие на основании отношений власти и гражданина, а также юридического лица. Эти суды могли бы также рассматривать дела, связанные с судебным контролем на предварительном следствии.

К компетенции административных судов можно было бы передать дела об оспаривании решений и действий (бездействий) органов государственной власти, органов местного самоуправления, общественных объединений и должностных лиц, а так же дела по спорам, связанных с применением законодательства о выборах, по делам об оспаривании законности нормативных правовых актов, по спорам органов государственной власти и органов местного самоуправления между собой» [40, с. 5].

В контексте сказанного, следует указать на то, что образованным на сегодняшний день в Республике Казахстан специализированным административным судам должна быть изменена подведомственность – вместо рассмотрения дел об административных правонарушениях такие

суды должны рассматривать споры, возникающие из административно-правовых отношений в области управления.

Дела об административных правонарушениях следует отнести к подведомственности районных судов, поскольку такие дела по своей сути являются мелкими преступлениями.

Из гражданского процессуального кодекса следует исключить не только главу 26, нормы которой регулируют порядок рассмотрения жалоб на постановления должностных лиц уполномоченных государственных органов по делам об административных правонарушениях, но и другие главы, регулирующие порядок рассмотрения различных категорий дел публично-правового характера» [41, с. 319-320].

Дискуссия

В современной казахстанской правовой науке вопросы о том, каким должна быть казахстанская административная юстиция остаются по-прежнему открытыми. Вместе с тем, в среде ученых и практических работников, занимающихся исследованием проблем административной юстиции, разгорелась острая дискуссия, протекающая в нескольких альтернативных направлениях:

- в первом случае, под административной юстицией понимается деятельность, как обычных судов, так и специализированных административных судов и квазисудебных органов, рассматривающие публично-правовые споры, связанные с обжалованием физическими и юридическими лицами неправомερных решений органов власти, нарушающие их права и законные интересы;

- в другом случае, под административной юстицией понимается деятельность специализированных административных судов по разрешению в особом процессуальном порядке споров, возникающих между публичной администрацией по поводу правомерности административных действий и решений;

- в третьем случае, концентрация исследовательского внимания сосредотачивается на судебном контроле, являющегося одной из составных частей функций административной юстиции. В этом случае исследователи полагают, что его осуществление возможно в строго специфических формах, обусловленных особенностью взаимоотношений двух самостоятельных ветвей власти – исполнительной и судебной. Эта группа исследователей полагает, что в процессе судебного контроля в данном случае достигается двуединая цель: защита физических и юридических лиц от злоупотреблений властью органами

управления, а также улучшение деятельности органов управления в интересах общества в целом. Если взглянуть на проблему шире, то совершенствование данного вида контроля целесообразно рассматривать в качестве необходимого элемента проводимых реформ – как судебной, так и административной. В контексте изложенного, исследователи предлагают шире рассмотреть особенности института административной юстиции, заключающейся в рассмотрении споров специальными судебными органами по специальным правилам по поводу нарушения публичных прав граждан и юридических лиц в ходе управленческого процесса.

Судебный контроль в названной плоскости является одной из процессуально-правовых форм разрешения административного правового спора, причем судебная процессуальная форма обеспечивает равенство процессуального положения участников судебного разбирательства – государственных органов и физических или юридических лиц. Правовой спор становится возможным при нарушении публичных прав граждан и юридических лиц;

- четвертые ведут исследования исходя из тезиса о том, что административно-правовые споры разрешаются в судебном процессе, и это, на их взгляд, является основанием для рассмотрения института административной юстиции в соотношении с судебной властью. Кроме того, они обращают особое внимание и на то, что для административной юстиции характерно существование отдельного круга субъектов правоотношений (граждане, юридические лица, органы публичного управления, субъекты исполнительной власти, должностные лица). Судьи (должностные лица), рассматривающие споры в области управления, по общему правилу обладают специальными знаниями и квалификацией в конкретных областях государственного управления, деятельности органов исполнительной власти и их взаимодействия с субъектами правоотношений. Таким образом, административная юстиция выражается в рассмотрении споров специальными судебными органами по строго очерченным правилам по поводу нарушения публичных прав граждан и юридических лиц в ходе управленческого процесса [42, с.199];

- не менее распространенным является круг исследований, основанный на убеждении о том, что административное судопроизводство понимается в двух формах, в форме рассмотрения дел об административных правонарушениях и в форме рассмотрения жалоб физических и юридических лиц на действия (бездействие) и правовые акты административных органов, их

должностных лиц. То есть речь идет о том, что предметом правового регулирования являются с одной стороны, административное правонарушение, а с другой административный спор. При этом, особое внимание обращается на то, что в зарубежном праве отсутствует понятие административного правонарушения вытекающего из смысла Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях. Соответственно, в качестве предмета административной юстиции предлагается рассматривать только административный спор, который понимается, главным образом, как административно – спорная (тяжебная), а не наказательная юрисдикция, тогда как под предметом административного судопроизводства предлагается понимать и административный спор, и административное правонарушение. Поэтому для обозначения предмета административного судопроизводства предлагается использовать более общую категорию – «административно-правовой конфликт» [43, с.14].

Таким образом, анализ современной административно-правовой литературы Казахстана свидетельствует о том, что круг исследований проблем административно-правовых отношений, вытекающих из специфики правовой природы административной юстиции многообразен по своему содержанию и представляет собой совокупность теоретически обоснованных идей, способствующих развитию, как практики правоприменительной деятельности, так и формированию национального законодательства об административной юстиции. Думается, что Казахстан в недалеком будущем выработает собственную концепцию правовой модели казахстанской административной юстиции, что создаст для Казахстана новые возможности для дальнейшей интеграции в правовое международное пространство.

Заключение

В государствах с развитой правовой системой, институт административной юстиции представляет собой важнейший элемент правовых отношений, опосредующий деятельность органов государственной власти в вопросах обеспечения и защиты публично-правовых интересов гражданина и человека.

Сквозь точку зрения закономерностей института административной юстиции, проблемы государственно-управленческого воздействия норм административного законодательства на общественные отношения нуждаются в адекватном изучении на базе современных методик административно-правового исследования. При этом «появляется возможность научно обосновать

вать пределы такого воздействия на общественные отношения, эффективность и целесообразность регулирования тех или иных общественных отношений, введения новых или изменения существующих норм в административном законодательстве» [44, с.5].

Последовательная систематизация и уточнение известных административно-правовых понятий в рамках института административных правовых отношений должны повлечь пересмотр привычных представлений об институтах административного права, административно-деликтного права и административно-процессуального права, а также дальнейшую детализацию и систематизацию норм административного законодательства и специализацию соответствующих государственных органов, осуществляющих организационно-управленческую деятельность, в том числе и в вопросах решения публично-правовых споров, возникающих между гражданином и органом публичной власти (государством).

Особенно важно данное положение в современных условиях, когда в Казахстане разрабатываются проект нового Административно-процес-

суального кодекса Республики Казахстан. В этом направлении одним из консолидирующих факторов будет и разработка Концепции административно-правовой политики Республики Казахстан, осуществленной в рамках развития соответствующих положений Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 по 2020 годы.

Думается, что принятие названных выше нормативных правовых актов будет одним из важнейших направлений стратегического решения вопросов дальнейшего реформирования административного законодательства и совершенствования деятельности административных органов, органов административной юстиции.

С точки зрения указанных позиций, проведенное исследование можно рассматривать, как стремление исследователя восполнить правовые пробелы, образовавшиеся в системе административных правовых отношений Казахстана в вопросах их реализации с помощью синтеза имеющихся совокупности знаний и привнести в правовую науку новые аспекты представления о теоретических основах административной юстиции.

Список использованной литературы

- 1 Жетписбаев Б.А., Г.Т. Байсалова, А.М. Медетова, А.А. Абдекеримова *Административно-правовые отношения: генезис и эволюция идей. Монография / Под ред. д.ю.н., проф. Б.А. Жетписбаева.* – Алматы: Казак университет!, 2014. – 408с.
- 2 Жетписбаев Б.А. *Теоретические проблемы административно-правового принуждения в Республике Казахстан. Монография.* – Алматы: Данекер, 2001. – 410с.
- 3 Бельский К.С. *Полицейское право: Лекционный курс / Под ред. К.ю.н. А.В. Куракина.* – М.: Издательство «Дело и сервис», 2004. – С.148-149.
- 4 Charpuz R. *Droit du contentieux administratif. Paris, 1996.*
- 5 Андреевский И.Е. *Административный суд // Русский энциклопедический словарь И.Н. Березина.* – Т.1. – СПб., 1924. – С. 1-3, 31, 241-242.
- 6 Тарасов И.Т. *Краткий очерк науки административного права.* – Т. 1. – Ярославль, 1888.; Тарасов И.Т. *Организация административной юстиции // Юридический вестник.* – 1887. - № 9; Тарасов И.Т. *Административная юстиция // Земство.* – 1882. – № 18.
- 7 Коркунов Н.М. *Общее государственное право.* – М., 1888; Коркунов Н.М. *Очерк теории административной юстиции // Журнал гражданского и уголовного права.* – 1885. № 1; Коркунов Н.М. *Русское государственное право.* – СПб., 1899.
- 8 Гессен В.М. *Теория правового государства.* – М., 1913.
- 9 Корф С.А. *Административная юстиция в России. Кн. 2-3.* – М., 1910.
- 10 Елистратов А.И. *Понятие о публичном субъективном праве.* – М., 1913; Елистратов А.И. *Должностное лицо и гражданин // Вопр. Административного права.* – М., 1916.
- 11 Гаген В.А. *Административная юстиция: Конспект лекций.* – Ростов, 1916.
- 12 Загряцков М.Д. *Административная юстиция и право жалобы в теории и законодательстве.* – М.: Право и жизнь, 1925; Загряцков М.Д. *Административная юстиция // Критическое обозрение.* – 1908. – Вып. II (VII).
- 13 Лунев А.Е. *Вопросы административного процесса // Правоведение.* 1962. № 2.; Лунев А.Е. *Обеспечение законности в советском государственном управлении.* – М., 1963.
- 14 Салищева Н.Г. *Административный процесс в СССР.* – М., 1964; Салищева Н.Г. *Гражданин и административная юрисдикция в СССР.* – М., 1970.
- 15 Жданов А.А. *Жалоба в буржуазном административном процессе // Правоведение.* – 1971. - № 6.

- 16 Боннер А.Т. *Некоторые вопросы производства по делам, возникающим из административно-правовых отношений* // Правоведение. – 1964. № 1.; Боннер А.Т. *Буржуазная административная юстиция* // Правоведение. – 1969. № 1.
- 17 Чечот Д.М. *Административная юстиция (теоретические проблемы)*. – Л., 1973.
- 18 Петухов Г.Е. *Административная юстиция в царской России* // Правоведение. – 1974. – № 5; Петухов Г.Е. *Административная юстиция в Германской и Австро-Венгерской империи (60-е годы XIX столетия - 1918г.)* // Пробл. Правознавства. – 1971. Вып. 19.
- 19 Маишутина Ж.Н. *Производство по делам, возникающим из административно-правовых отношений, – судебный административный процесс* // Вопросы государства и права. – Томск, 1974.
- 20 Лория В.А. *Правосудие по административным делам* // СГП. – 1980. – № 11. Лория В.А. *Административный процесс и его кодификация*. – Тбилиси, 1986.
- 21 Застрожная О.К. *Советский административный процесс*. – Воронеж, 1985.
- 22 Демин А.А. *Административный процесс в развивающихся странах*. – М., 1987; Демин А.А. *Суды административной юстиции: Сравнительный анализ зарубежного опыта* // Вестн. Моск. Ун-та. Сер. 11. Право – 1994. № 1.
- 23 Дурнев В. *Нужен административный суд* // СЮ. – 1988. - № 6.
- 24 Сажина В.В. *Административная юстиция: К теории и истории вопроса* // СГП. – 1989. – № 9.
- 25 Масленников М.Я. *Административно-юрисдикционный процесс*. – Воронеж, 1990.
- 26 Стариков Ю.Н. *Административная юстиция: Проблемы теории и практики*. М.: НОРМА-ИНФО-М, 1998.
- 27 Абдрахманов Б.Е. *Административная деликтология в Республике Казахстан (концептуальные теоретические и методологические проблемы)*. – Алматы, 2010; Абдрахманов Б.Е. *Административная деликтология*. – Алматы, 2014.
- 28 Таранов А.А. *Административное право Республики Казахстан*, Алматы, 2003; Таранов А.А. *Производство по делам об административных правонарушениях в Республике Казахстан*. - Алматы, 2005.
- 29 Джагарян А.А. *Конституционно-правовые основы государственного контроля в Российской Федерации*. – М.: ФОРМУЛА ПРАВА, 2008. – 175с.
- 30 Мами К.А. *Некоторые итоги реформирования административного судопроизводства в Казахстане и перспективы развития* // Материалы международной научно-практической конференции «Административное судопроизводство: проблемы и перспективы развития». – Алматы, 2005. – с. 224.
- 31 Козлов А.Е. *Конституционное право*. – М.: БЕК, 1997. – 464с.
- 32 Чепурнова Н.М. *Судебный контроль в Российской Федерации: проблемы методологии, теории и государственно-правовой практики*. – Ростов-на-Дону, 1999. – 229с.
- 33 Тайторина Б.А. *Государственный контроль в Республике Казахстан: конституционно-правовые проблемы* // Дисс. д.ю.н. – Алматы, 2010. – 295с.
- 34 Тихомиров Ю.А. *Административное судопроизводство в России: перспективы развития* // Российская юстиция. – № 8. – 1998. – С. 23-25.
- 35 Архипов А.В., Приходько Д.Ю. *Административная юстиция в контексте судебно-правовой реформы* // Сборник научных трудов: «Актуальные проблемы правовой реформы в Российской Федерации и государствах – участниках Содружества Независимых Государств» – В 2-х томах. Т.2: /Под общей науч. ред. д.ю.н., проф. В.Г. Татаряна. – М.: Академия налоговой полиции ФСНП России, 2002. – 408с.
- 36 Мамонтов Н.И. *Проблемы совершенствования института административной юстиции в Казахстане* // Материалы II-й международной школы (научно-практического семинара) административного права «Административная юстиция: зарубежный опыт и перспективы реформирования в Республике Казахстан». – Астана: ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан», 2011. – С.11-12.
- 37 Порохов Е.В. *Требования к правовому акту индивидуального применения как критерии проверки его законности органами административной юстиции* // Материалы II-й международной школы (научно-практического семинара) административного права «Административная юстиция: зарубежный опыт и перспективы реформирования в Республике Казахстан». – Астана: ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан», 2011. – С.90.
- 38 Юрченко Р.Н. *О перспективах развития административного правосудия в Республике Казахстан* // Материалы II-й международной школы (научно-практического семинара) административного права «Административная юстиция: зарубежный опыт и перспективы реформирования в Республике Казахстан». – Астана: ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан», 2011. – С.85.
- 39 Абдраимов Б.Ж. *Административная юстиция: история и современность* // Материалы

международной научно-практической конференции «Административное судопроизводство: проблемы и перспективы развития». – Алматы, 2005.

40 Бекназаров Б.А. Приветственное слово председателя Верховного Суда Республики Казахстан //Материалы II-й международной школы (научно-практического семинара) административного права «Административная юстиция: зарубежный опыт и перспективы реформирования в Республике Казахстан». – Астана: ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан», 2011. – С.3-6.

41 Административное право: учебный курс / Под ред. Р.А. Подоприторы. – Алматы: Налоговый эксперт, 2010. – 368с.

42 Тайторина Б.А. Государственный контроль в конституционной системе разделения власти Республики Казахстан. – Алматы, 2011. – С.199.

43 Нурболатов А.Н. Административная юстиция. Сравнительно-правовой анализ: Учебное пособие. – Алматы, 2014. – С. 14.

44 Абдырахманов Б.Е. Административная деликтология. Учебник / Под ред. д.ю.н., проф. Б.А. Жетписбаева. – Алматы, 2013. – С.5.

КОНСТИТУЦИЈАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО
CONSTITUTIONAL LAW

УДК: 342

МРНТИ: 10.15.01

Е.Ч. Бонабаев¹

*¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тарих және құқық институты.
Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.к.,
Алматы қ., Қазақстан
e-mail: timsan_88@mail.ru*

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯСЫ ХАЛЫҚТЫҢ ЕГЕМЕНДІ
ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАРЫ РЕТІНДЕ**

Аңдатпа

Бұл мақалада Жалпы, адам құқықтары – құқықтық мемлекеттегі ең жоғарғы құндылық. Өркениеттің мыңжылдық тәжірибесі жинақтаған адамның әмбебап құқықтарының жиынтығының құндылық мәні оларда жалпы адамзаттың қалыпты тіршілігі үшін қажетті табиғи және бұлжымас қасиеттер әлеуетінің жатқандығында. Бұл басты идеяны мемлекеттік аппарат қызметінде де негіз қалаушы идея деп тану аса маңызды деп ойлаймыз

Қоғам дамуының бүкіл тарихы тұлғаның, халықтың, бүкіл қауымның-қорғалуына, яғни адамның құқықтарына шоғырланады және олардан көрініс табады. Адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау қазіргі кезде ең осал проблемалардың бірі болып қалып отыр. Адам құқықтарын қорғау мәселелері кез-келген дамыған қоғамның маңызды мәселесі мен міндеті болғандықтан, оларды жеткілікті дәрежеде шешу және іске асыру құқықтық мемлекеттің негізі болып табылады.

Біздің өміріміздегі құқықтық мемлекетті – адамның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуші негізгі институт ретінде қалыптастырудың тәжірибесін сын көзбен қарай отырып, адам құқықтарын мемлекеттік аппарат қызметінің негізін қалаушы қағидасы ретінде қалыптастыруды одан әрі жетілдіру бағытында нақты мынандай іс-шараларды жүзеге асырған орынды дер едік.

Түйін сөздер: Конституция, заң, адамдар, ұлт, қоғам, аппарат, идея, демократия

Бонабаев Е. Ч¹

*¹к.ю.н., старший преподаватель
кафедры Уголовно-правовых дисциплин Института истории и права КазНПУ имени Абая.
г. Алматы, Казахстан.
email: timsan_88@mail.ru*

**КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН КАК ПРАВОВОЕ ЗАКРЕПЛЕНИЕ
СУВЕРЕНИТЕТА, ВЫРАЖЕННОГО В СИСТЕМЕ ПРАВООТНОШЕНИЙ**

Аннотация

Права человека являются высшими ценностями правового государства. Ценность совокупности всеобщих прав человека, накопленная за тысячелетия цивилизаций, заключается в том, что они обладают потенциалом естественных и уникальных качеств, необходимых для нормального функционирования человека. Важно признать эту ключевую идею фундаментальной идеей функционирования государственного аппарата.

Вся история развития общества сосредоточена на социальной защите личности, народа, всего сообщества. Защита прав и свобод человека остается одной из наиболее уязвимых. Поскольку вопросы прав человека являются самой важной проблемой и задачей любого развитого общества, их достаточное решение и осуществление являются основой верховенства права.

Критикуя практику формирования правового государства в нашей жизни как основного института, обеспечивающего права и свободы человека, разумно принять конкретные меры для дальнейшего улучшения формирования прав человека в качестве основного принципа государственного аппарата.

Ключевые слова: конституция, право, народ, нация, общество, аппарат, идея, демократия

E.Ch Borabaev¹

¹K. Yu. PhD, senior lecturer

the Department of Criminal law disciplines of the Institute of history and law KazNPU named after Abai.

Almaty, Kazakhstan.

email: timsan_88@mail.ru

THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AS A SOVEREIGN LEGAL RELATIONSHIP OF THE PEOPLE

Abstract

In this article, in General, human rights are the highest values of the rule of law. The value of the totality of universal human rights accumulated in the Millennium of civilizations lies in the fact that they possess the potential of the natural and unique qualities necessary for the normal functioning of human beings. It is important to recognize this key idea as a fundamental idea of the functioning of the state apparatus.

The whole history of the development of society is focused on the social protection of the individual, the people, the entire community. The protection of human rights and freedoms remains one of the most vulnerable. Since human rights issues were the most important issue and challenge facing any developed society, their adequate resolution and implementation were the Foundation of the rule of law.

While criticizing the practice of the formation of the rule of law in our life as the main institution ensuring human rights and freedoms, it is reasonable to take concrete measures to further improve the formation of human rights as the basic principle of the state apparatus.

Keywords: rights, constitution, law, people, nation, society, apparatus, idea, democracy

Кіріспе

Тақырыптың өзектілігі Біздің де ұлттық ерекшелігімізді қазіргі кезеңде біз үшін маңызды конституциялық қағида, халық егемендігі болып табылады. Әрине, өзінің тәуелсіздігін, дербестігін алған мемлекеттердің барлығы үшін алғашқы кезеңде бұл қағида маңызды болғаны белгілі. Қазақстан үшін де бүгінгі таңда егемендік мәселесі осындай жағдайда тұр. Сондықтан да, Қазақстан Республикасы Конституциясының негізгі қағидаларының бірі – халықтық егемендік. Оның мәні – Қазақстан Республикасының мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы – халық болып табылады (Конституция 3-бап, 1-тармақ). Осы конституциялық ереже бойынша, мемлекеттік билік халық қолында және ол тікелей халықпен (республикалық референдум және тәуелсіз сайлау арқылы) жүзеге асырылады, сондай-ақ өз билігін жүзеге асыруды мемлекеттік органдарға береді (Конституция 3-бап, 2-тармақ) Қазақстан Республикасының Негізгі Заңымен бекітілген халықтық егемендік қағидасы қазіргі демократиялық конституцияларға тән жалпы адамдық құндылықтары бар әмбебап қағидалар қатарына жатады. Осы орайда айтып өткен жөн, халықтық егемендік қағидасы тек қана республикалық конституцияларда емес, сонымен қатар көптеген монархиялық конституцияларда (Бельгия, Испания, Жапония) бекітілген.

Тақырыптың мақсаты Қазақстан

Республикасының 30 тамыз 1995 жылы қабылданған қазіргі қолданыстағы Конституциясында халықтың ұғымы нақты ашылып, талданбайды. Бірақ та, онда мынандай талап белгіленген: “Мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы – халық. Халық билікті тікелей республикалық референдум және еркін сайлау арқылы жүзеге асырады, сондай-ақ өз билігін жүзеге асыруды мемлекеттік органдарға береді. Көріп отырғанымыздай, конституциялық деңгейде халық ұғымы бізде нақты айқындалмаған.

Зертеудің келесі міндеттерін айқындайды.

а), Ұлт ұғымдарының мәнін ажыратып алу қажеттілігі;

б), халық деген ұғымның тікелей мәні;

в), халықтың орналасуы деген түсініктің аясында қамтылғандығы;

Әдістемелік негізі. Зерттеудің мақсаттарына тиімді қол жеткізу үшін жүйелі талдау әдісі: жүйелі құрылымдық және жүйелі-функционалдық талдау қолданылды. Жұмыста абстракциялау, индукция, дедукция, моделдеу абстрактылықтан нақтылыққа, теңестіру заңы, қарама-қайшылық заңы, бағалау және басқа да философиялық әдістер қолданылды. **Негізгі бөлім** Осы жерде біз жалпы егемендік мәселесінің кейбір қырлары мен ой-пікірлеріне тоқталып өтсек деп отырмыз. Жалпы егемендіктің негізгі

мәнін ашпас бұрын, оның мазмұнының құрайтын мәселелер төңірегіне тоқталатын болсақ, осы мәселемен айналысқан ғалымдары-мыздың бірі, Н.Х. Калишева егемендіктің мазмұндық мәнін мынандай түсініктер құрайды дейді: “- понятие “территория”, позволяющее акцентировать внимание “пространственной характеристике” суверенитета, состоящей в том, что суверенитет есть юридическая и политическая категория, определяющая реальное жизненное пространство бытия людей в условиях цивилизационной организации их общественной жизни; понятие “власть”, обозначающее в данном контексте совокупную исторически образованную обществом дисциплинарно-организующую силу, которой обществоверяет определение и защиту исторически сформировавшихся форм и путей своего развития и т.д.; понятие “единство”, характеризующее с качественной стороны территорию, пространственное распространение власти и субъектов, которым обществоверяет исполнение верховных властных функций и полномочий; понятия “самостоятельность” и “независимость”, выражающие развитую степень автономности государства и его институтов, власти и ее носителей в принятии и осуществлении собственных путей развития, способов, форм и средств проведения политики страны” [2, 70-71 б]. Әрине, егемендіктің аясы өте кең ұғым, сондықтан да, мұндай мәселелер егемендіктің мәнін құрайтындығымен келісуге болады. Тәуелсіздік алған алғашқы жылдары егемендік мәселесімен отандық ғалым-дардың көбісі айналысты. Сондай еңбектердің бірінде, мемлекеттік егемендік мәселесінің мазмұнын мынандай жағдайлармен сипаттап көрсетеді: “Государственному суверенитету Республики Казахстан вполне будет достаточно реального верховенства внутри страны. Сюда мы относим, во – первых, не монополизм государственной власти в подходах к решению социально-экономических и политических вопросов в жизни общества, но при необходимости – решение по ним окончательное или основное: законодательно регулирующее общественные отношения в любой части собственного пространственного предела. Такое властное веление должно обладать высшей юридической силой, т.е. все остальные социальные субъекты обязаны в этом случае, когда имеется предписание или запрет суверенной воли, действовать на основании и во исполнение их, не в противоречии с ними. Во – вторых, возможность принудить к исполнению своих решений проживающее на территории страны население и контролировать поведение

государственной политики. В – третьих, реальное верховенство власти – это способность государства оградить граждан на своей территории от преступных посягательств на личную и имущественную безопасность или, по меньшей мере, своевременно и эффективно сдерживать преступность и возмещать гражданам их ущерб от нее. Далее, внутреннее верховенство государственной власти предполагает суверенное право Республики Казахстан на эмиссию национальных бумажных денег и чеканку монет, на выпуск знаков почтовой оплаты страны. Сюда же можно отнести право государственной монополии Казахстана на золотой запас, валютный и алмазный фонды. В – пятых, установление общегосударственных налогов в бюджет и займов государства, таможенных пошлин и проведение национальной финансово-кредитной политики. К верховенству власти относится и одновременно его поддерживает обладание государством коммунарной системой собственных средств массовой информации. Это система привнесения в общественные отношения идеологии государства, сплачивающей многонациональное общество на общей почве казахстанской и благополучия личности. И, наконец, способность защищать неприкосновенность территории государства от насильственного вторжения извне. Это – суверенное право Республики Казахстан на самооборону” [3, 104-105 б]. Осы жерде айтатын жағдай жалпы бөлімегемендік мәселесінде халықтың егемендігі, мемлекеттің егемендігі, ұлттық егемендігі деген мәселелер бар. Бұлардың өзіндік мәндік ерекшеліктері де жоқ емес. Халық егемендігін сөз еткен кезде ұлттық егемендік деген мәселені аттап кете алмаймыз. К.А. Жиренчин мен К.К. Айтхожин бұл екі түсініктің мәнін былай түсіндіреді: “В связи с проблемами категории “народный суверенитет” важное значение для теории конституционного права имеют вопросы определения сущности понятия “Национальный суверенитет”. Как известно, в конституционно-правовой литературе существует позиция, согласно которой понятие “национальный суверенитет” отождествляется с полномочием нации. В этой связи необходимо обратить внимание на определенную опасность существования такой теории в государства с многонациональным составом населения. Дело не только в том, что правовое значение понятия “национальный суверенитет” невозможно четко определить, но и в том, что Республика Казахстан не может закреплять монопольное право той или иной нации на государственный суверенитет, принадлежащий

только ей. Мировая конституционная практика, что в современном многонациональном обществе государство не может позволить себе провозгласить суверенитет той или иной нации без риска вызвать напряжение в межнациональных отношениях и сепаратистские устремления (Югославия, Индонезия и др.)” [4, 24-25 б].

1 бөлім Міне, бұл айтылған тұжырымдарды қорыта келгенде егемендік мәселесінің өте өзекті және маңызды мәселе екенін көреміз. Егемендік белгілі бір ұлттың, халықтың дербестігін білдіретін саяси – құқықтық категория болып табылады. Жалпы егемендіктің мемлекеттік тұрғыда белгілі бір оны қамтамасыз ететін кепілдіктері қалыптасқан, оны өзінің зертетулерінде А.Т. Ащеулов былай топтастырады: “В юридической литературе изложен достаточно широкий объем гарантий государственного суверенитета. К ним обоснованно отнесены: поддержка народом государственной политики; способность государства вести миролюбивую политику; обеспечение экономической и политической независимости; обладание мощной финансово-экономической базой, высокой платежеспособностью валюты; преодоление сырьевой направленности экономики; обеспечение конкурентоспособности и производимой продукции; наиболее полное удовлетворение материальных и духовных потребностей граждан; обеспечение правопорядка; высокий уровень развития демократических процессов в обществе и государстве; наличие вооруженных сил, способных обеспечить целостность и территориальное верховенство государства; реальная возможность государства вступать в добровольные, равноправные союзы с другими государствами и выходить из них; наличие государственной символики, отражающей сущность суверенитета государства; административно – территориальное устройство, соответствующее специфике государства, эффективное функционирование в нем местных органов управления и самоуправления; сильная власть, как в центре, так и на местах, способная эффективно реализовывать его внутренние и внешние функции” [5, 54-55 б]. Міне, біз егемендік мәселесінің кейбір теориялық қырларына тоқтала келе, енді еліміздің конституциясында халық егемендігінің көрініс табуына ойысқай дейміз.

Халықтық егемендік қағидасы Қазақстан Республикасының қоғамдық – саяси және мемлекеттік – саяси институттарында жүзеге асырылады және билікті қатынастар жүйесінде көрініс табады. Осыған орай халықтық егемендік түсінігі алуан түрлі қоғамдық-саяси қатынастар

мен нақты формальды білдіреді және оған қазақстандық қоғамның саяси жүйесінің әр түрлі топтардың қызметін тартады. Оларды тек қана бірге алғанда, Қазақстан халқының толық билігінің негізі мен мазмұнын құратын жүйедегі қатынастарды толық көлемде қамтамасыз етеді. Мемлекеттегі барлық саяси қатынастардың өзегі – мемлекеттік билік қатынастары болып табылады, себебі қазақстандық халықтың негізгі бөліктерінің әлеуметтік-саяси мүдделері мен мақсаттары осы қатынастарда шоғырланған және жүйелі түрде көрініс тапқан. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес, халық билікті тікелей республикалық референдум және еркін сайлау арқылы жүзеге асырады (Конституция 3-бап, 2-тармақ). Мұның мәні - Қазақстан Республикасының азаматтары мемлекеттік істерді басқаруға, қатысуға тікелей немесе өздерінің өкілдері арқылы, сайлауға және мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарына сайлануға, республикалық референдумға қатысуға; өкілді органдардың құрылуына демократиялық тәртіптің бекітілуінде және олардың қызметтерінің демократиялық процедураларында қатысуға; демократияның тікелей және өкілді бірігуінде; қоғамның саяси жүйесінде қоғамдық бірлестіктер мен саяси партиялардың рөлін арттыруға құқығы бар.

Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысының демократиялығын білдіретін халықтық егемендік қағидасы тек қана мемлекеттік билік арқылы білдірмейді, сонымен қатар жергілікті өзін-өзі басқарудың өзге нысандары арқылы да білдіреді (Конституция 89-бап). Бірақ Қазақстан халқының егемендігінің басты көрінісі-нақты мемлекеттік билік болып табылады. Мемлекеттік билікті жүзеге асыру барысында пайда болатын қоғамдық қатынастар бұл халықтың билікті жүзеге асыру барысында пайда болатын, барлық басқа қатынастарды жүзеге асыратын негізгі қатынастар болып табылады. Бір жағынан мемлекеттік билік халықтық егемендікті жүзеге асыру каналының негізі ғана емес, сонымен бірге оның маңызды кепілі болып табылады, себебі билік мемлекет және оның органдары ретінде халық билігінің жүзеге асырылуында жағдайларды бекітеді немесе бекітпейді.

2 бөлім Халықтық егемендік проблемаларына байланысты ұлттық егемендік түсінігінің негізін анықтау мәселелері конституционализм теориясына қатысты маңызды мәні бар. Конституциялық – құқықтық әдебиеттерде “ұлт егемендігі” ұғымы “халық егемендігі” ұғымымен тең деген ұстанымдар бар. Бұл орайда

бұл ұстанымдарының нақты анықталмағанына көкңіл бөлінуі қажет. Тек құқықтық мәні бойынша “ұлттық егемендік” ұғымы қажетті түрде анықталмаған, сонымен қатар Қазақстан Республикасы көпұлтты мемлекет ретінде сол ұлттардың қайсы біреуінің құқығын қайсы бәіреуіне тиісті екенін мемлекет егемендік ретінде бекіте алмайды (негізгі – қазақ болса да). Сонымен қатар, бүкіл әлемдік конституциялық-құқықтық тәжірибе сенімді көрсеткендей, қазіргі мемлекеттің көпұлтты қоғамында қайсы бір ұлттың егемендігін жария ету ұлттық араздық пен сепаратистикалық ұмтылу тууына әкеліп соғуы мүмкін.

Осыған байланысты айта кететін мәселе, Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясы “халықтық егемендік” пен “ұлттық егемендік” түсініктер арасындағы қайшылықтарды шешуге жеткілікті түрде негіз береді. конституцияның 3-бабы 1-тармағына нақты көрсетілгендей: “Мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы-халық”. Негізгі заңның преамбуласы да былай басталады: “Біз, ортақ тарихи тағдыр біріктірген Қазақстан халқы”. Осылайша, Қазақстан Республикасы Конституциясының негізгі жағдайларынан туындайды: Қазақстан халқы мемлекеттегі мемлекеттік биліктің біріккен, бөлінбейтін және жалғыз субъектісі. Әрине, Республикада тұратын кез-келген ұлт өздерінің ұлттық мүдделерін ерікті түрде жүзеге асыра алады, бірақ егемендік жеке ұлттар мен халықтың топтарына тиесілі емес, бүкіл Қазақстан халқына тиесілі түсінігіне сәйкес жоғарыда айтлып кеткен конституциялық ұйғарымдар шегінде ғана. Осыған байланысты Қазақстандағы кез-келген ұлт өзінің мемлекеттігін құруға талаптануға құқығы жоқ, себебі олардың кез-келген әрекеті Республиканың конституциясына қайшы келеді.

Сонымен бірге, айтып өтетін бір жәйт, қазіргі демократиялық елдердің конституциялық құқығында “ұлт” және “халық” түсініктері теңестіріледі. Еуропа мемлекеттері конституцияларының салыстырмалы-құқық анализі көрсетіп отырғандай, осы негізгі актілердегі “халықтық егемендік” түсінігінің мазмұны “ұлттық егемендік” ұғымымен сәйкес келеді. Бұның себебі негізгі батыс тілдерінде (ағылшан, француз, неміс) ұлт термині этникалық, ұлттық мағынаға ие емес, “халық”, “мемлекет” сияқты ұғымдарды білдіреді.

Айта кететін мәселе, нақты халық егемендігінен мемлекет егемендігі туындайды. Тек қана Қазақстан Республикасы халқы мемлекеттік егемендіктің құрушысы мен ұстау-шысы болып табылады және оның көңіл білдіруі мемлекеттік

билікті тудырады. Осыған орай мемлекет Қазақстан халқының ресми өкілі ретінде мүддесін білдіруге, Республикадағы азамат пен адамның құқықтары мен бостандық-тарын қамтамасыз етуге міндетті. Сонымен бірге мемлекеттік биліктің маңызды белгісі ретінде егемендік мемлекеттің сапалы белгісі болып табылады. Мемлекеттік егемендік – кез-келген мемлекеттің ажыратылмайтын, иммененттік белгісі, оның халықаралық құқық субъектілігінің міндетті талабы. Осыған орай мемлекеттік егемендік басқа мемлекеттерге қатысты және тиісті мемлекеттің ішкі аймағында мемлекеттік биліктің жоғарлығы мен тәуелсіздігін білдіреді. Мемлекеттік егемендіктің жоғарлығы мемлекеттік билік Конституция мен Қазақстан Республикасы заңдарынан басқа еш нәрсемен шектелмейтіндігін білдіреді. Мемлекеттік биліктің – жоғарылығы Қазақстан Республикасы аймағында заң шығаратын және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын реттейтін басқа бәсекелес билік бола алмайды деген мағынаны білдіреді. Мемлекеттік биліктің тәуелсіздігі дегеніміз Қазақстан Республикасының ішінде және сыртта ешқандай саяси немесе басқа күштер өздерінің конституциялық-құқықтық құзырет шегінде әрекет ететін мемлекеттік билік органдарының легетимдік құқықтарына араласуға құқықтары жоқ.

Қазақстан Республикасының Конституциясында халықтық егемендік принципінің бекітілуінің маңыздылығы – жеке мемлекеттік органдардың және саяси қайраткерлердің антидемократиялық режим орнату мақсатында халықтың мемлекеттік мүддесімен манипуляция жасауға жол бермеу. Советтік тоталитарлық жүйенің тәжірибесін ескере отырып, халықтың егемендігін шектеу озбырлықпен басып алу әрекетіне қарсы тұру үшін Республика Конституциясы бекітеді: “Қазақстан Республикасында билікті ешкім де иемденіп кете алмайды. билікті иемденіп кетушілік заң бойынша қудаланды” (Конституция 3-бап, 3-тармақ). Осылайша өзінің Негізгі Заңыны қабылдай отырып, қазақстан залқы Конституциядан тыс іргелі күштеріне негзделген кез-келген билікті қабылдамайтынын бекітті.

3 бөлім Барлығымыз белгілі, Қазақстан алдында РСФСР құрамында, кейін КСРО құрамында мемлекеттік егемендікке ие болған жоқ және сәйкесінше халықаралық құқықтың нақты субъектісі ретінде шыға алған жоқ. Нақты ресми Республиканың өзінің мемлекеттік егемендігінің жүзеге асырылуының бастауы 1990 жылы 25 қазанда Республиканың Жоғарғы Кеңесімен қабылданған Қазақ КСР-ның мемлекеттік егемендігі туралы Декларациясынан алады. Қазақ КСР-ның мемлекеттік егемендігі туралы

Декларациясының тарихи мәні – республиканың мемлекеттік егемендігіне нақты мазмұн берді, көп ғасырлы тарихы мен мәдениеті бар, мемлекеттік-құқықтық дәстүрлері қалыптасқан Қазақстанның жеке мемлекеттілігі туралы танытты, Қазақстан аймағының біртұтас-тығы принципін бекітті, демократиялық және құқықтық мемлекет ретінде билікті бөлу жүйесін Республиканың функционалды принципін анықтады. [6,107-111 б].

1995 жылы Қазақстан Республикасының Конституциясында мемлекеттік билікті бекіту мәселелеріне жаңа жолдар көрсетілген. Біріншіден, мемлекеттік егемендік туралы жағдай Негізгі заңның 2-баптың 2-тармағында көрсетілген: “Республиканың егемендігі оның бүкіл аумағын қамтиды. Мемлекет өз аумағының тұтастығын, қол сұғылмауын және бөлінбеуін қамтамасыз етеді”. Осы негізгі қалаушы конституциялық норманың мазмұны елдегі мемлекеттік биліктің барлық тармақтарының қайнар көздері мен бағытын анықтайтын Қазақстан халқын мемлекеттік егемендікті тасушы ретінде тану жағдайы туындайды. Бұл мемлекеттік билік алдымен Қазақстан халқының мүддесімен, мақсаттары мен тұтынулығымен байланысты. Осылайша, “халықтық егемендік” ұғымы өзінің мазмұны мен түсінігі бойынша мемлекеттік егемендік ұғымына сәйкес келеді. Мемлекеттік егемендік ұғымының түсінігін осылай танудың себебі – Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары тек қана халықтың мүддесін өмірде жүзеге асыруы міндетті емес, сонымен қатар халық, қоғамдық бірлестіктер және азаматтар осы билікті мемлекет пен қоғамның әр түрлі салаларында жүзеге асырылатындай саяси-құқықтық механизмдер көмегімен қалыптастыру. Осылайша, Қазақстан Республикасының халқы егеменді болғандықтан, ешкім және ешқандай орган өзіне егеменді билікті талап ете алмай-ды. мемлекеттік органда халық берген билік көлемінде болады.

Осының барлығы халық егемендігін халықтан туындайтын кез-келген биліктің пайда болуы ретінде демократиялық түсінуі және өзінің билігін жүзеге асыруда негізінде оның жұмыс істеуі қазіргі конституционализмнің негізгі қалаушы идеяларының берік дәнекерлерімен байланысты.

Аталған тақырып бойынша зерттеу жүргізу нәтижесінде келесі қорытындылар жасалды:

1. бөлім Мемлекет және құқық теориясында демократиялық, заңдылық, кәсібилік, жариялылық, биліктің бөлінуі сияқты классикалық қағидалары белгіленген. Құқықтық мемлекеттің

қалыптасу жағдайында адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау қағидасы осы қағидалардың қатарында басымдылыққа ие. Ол Қазақстан Республикасының Конституциясында белгіленген. Қағидалар жүйесіндегі басымдықтардың өзгеруі мемлекеттік аппараттың адам құқықтарына көзқарасының өзгеруіне алып келеді. Азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет орнықтыру жағдайында адам құқықтары мемлекеттік аппарат қызметінің негізін қалаушы басты қағида ретінде қалыптасуы керектігі тұжырымдалды.

Адам құқықтарын қорғау механизмінде жүйе құраушы фактор ретінде Қазақстан Республикасы Президентінің кепіл ретіндегі қызметі қарастырылған. Қазақстан Республикасындағы заң шығарушылық және саяси практика негізінде адам құқықтарының кепілі ұғымының мазмұны және осы қызметтің барлық бағыттары, нысандары, тәсілдері, әдістері талданып ашылды.

Адам құқықтарын қорғауға, адам құқықтарын сақтау мен қамтамасыз етуге қатысы бар барлық мемлекеттік органдардың қызметі қарастырылып, олардың негізгі бағыттары анықталды.

2.бөлім Мемлекеттік органдардың бір-бірінің қызметтерін қайталайтындығында, заңнамалардағы адам құқықтарына байланысты проблемаларда, мемлекеттік органдардың қызметтеріне тұрақты әрі жүйелі бақылаудың жоқтығында көрініс тапқан адам құқықтарын қорғау механизміндегі кейбір қарама-қайшылықтар ашылып, олар туралы өзіндік тұжырымдар ұсынылды.

Мемлекеттік аппараттың адам құқықтарын қорғау жөніндегі қызметінің теориясы мен практикасына талдау негізінде мемлекеттік аппарат қызметінде құқықтық реттестіруді жетілдіру, мемлекеттік органдардың адам құқықтарын қорғау жөніндегі қызметін одан әрі жетілдіру жөнінде нақтылы ұсыныстар жасалды.

3. бөлім Жалпы, адам құқықтары – құқықтық мемлекеттегі ең жоғарғы құндылық. Өркениеттің мыңжылдық тәжірибесі жинақтаған адамның әмбебап құқықтарының жиынтығының құндылық мәні оларда жалпы адамзаттың қалыптатыршылығы үшін қажетті табиғи және бұлжымас қасиеттер әлеуетінің жатқандығында. Бұл басты идеяны мемлекеттік аппарат қызметінде де негіз қалаушы идея деп тану аса маңызды деп ойлаймыз.

Қоғам дамуының бүкіл тарихы тұлғаның, халықтың, бүкіл қауымның-қорғалуына, яғни адамның құқықтарына шоғырланады және олардан көрініс табады. Адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау қазіргі кезде ең осал проблемалардың бірі болып қалып отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Алматы: Юрист, 2008. – 39 б.
- 2 Калишева Н.Х. Правовое закрепление государственного суверенитета Республики Казахстан // Социокультурные и политико-правовые проблемы суверенитета Казахстана: материалы Республиканской научно-теоретической конференции, посвященной десятилетию суверенитета Казахстана. – Алматы: КазГЮА, 2000. – С. 67-74.
- 3 Баймаханов М.Т., Вайсберг Л.М., Котов А.К. Становление суверенитета Республики Казахстан (государственно-правовые проблемы). – Алматы, 1994. – 153 с.
- 4 Жиренчин К.А., Айтхожин К.К. Конституционно-правовые проблемы суверенитета Республики Казахстан // Правовое обеспечение суверенитета Республики Казахстан: вопросы теории и практики: Материалы международной научно – теоретической конференции, посвященной Дню Республики (23 октября 2000, г. Астана). – Алматы: КазГЮА, 2001. – С. 21-28.
- 5 Ацеулов А. Суверенитет Республики Казахстан (вопросы теории и практики) // Правовое обеспечение суверенитета Республики Казахстан: вопросы теории и практики: материалы международной научно – теоретической конференции, посвященной Дню Республики (23 октября 2000, г. Астана). – Алматы: КазГЮА, 2001. – С. 495.
- 6 Бәйішев Ж. Қазақ Советтік Социалистік Республикасының Мемлекеттік егем ендігі туралы Декларация 1990 жыл 25 қазан // Қазақстан: мемлекеттілік кезеңдері. Конституциялық актілер. – Алматы: Жеті жарғы, 1997. – Б. 107-111.

УДК: 342.7

МРНТИ: 10.15.59

Е.Ч. Бонабаев¹

*¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тарих және құқық институты.
Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.к.,
Алматы қ., Қазақстан
e-mail: timsan_88@mail.ru*

СОТ ОРГАНДАРЫ ЖЕКЕ ТҰЛҒАНЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДАҒЫ РӨЛІ

Аңдатпа

Осы мақалада қазіргі таңдағы Қандайда бір мемлекеттегі жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын қорғауда сот органының орны ерекше. Себебі, әр азамат құқық субъектісі бола отырып, өзінің құқықтары мен бостандықтарын заңға қайшы келмейтін барлық әрекеттермен қорғауға құқылы. Осы заңды әрекеттерді жүзеге асыратын орган, ол – сот органы болып табылады.

Сот тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың басты құралы ретінде қарастырылады. Көптеген елдердің конституциялары сотқа жүгіну құқығын жеке тұлғаның жеке және ажыратылмас құқығы ретінде тұжырымдайды. Ешкім де оның ісін сотта қарау құқығынан ажырата алмайды. Сот төрелігін іске асыру жеке тұлғаның жеке, саяси, әлеуметтік-экономикалық және экологиялық құқықтары мен барлық заңды тұлғалардың, оның ішінде мемлекеттің заңды мүдделерін іске асырудың түбегейлі мәселелері бойынша шешім қабылдаумен байланысты

Түйін сөздер: құқық, мәртебе, мүдде, қоғам, саяси күрес, тұлға, сот, объект, субъект төрелік билік

Бопабаев Е. Ч¹

¹к.ю.н., старший преподаватель

кафедры Уголовно-правовых дисциплин Института истории и права КазНПУ имени Абая.

г. Алматы, Казахстан.

email: timsan_88@mail.ru

РОЛЬ СУДЕБНЫХ ОРГАНОВ ПРИ ЗАЩИТЕ ПРАВ ЛИЧНОСТИ

Аннотация

Судебная власть занимает особое место в деле защиты прав и свобод человека в современном государстве. Каждый, будучи субъектом права, имеет право защищать свои права и свободы всеми способами, не противоречащими закону. Орган, который выполняет эти юридические действия, является судебным органом.

Суд считается основным средством защиты прав и свобод человека. Конституция многих стран формулирует право обращаться в суд как личному и неделимому человеку. Никто не может иметь право дисквалифицировать свое дело в суде. Реализация юрисдикции зависит от решения индивидуальных, политических, социально-экономических и экологических прав личности и основных вопросов реализации законных интересов всех юридических лиц, в том числе государства.

Ключевые слова: право, статус, общество, политическая борьба, объект, субъект, суд, власть, арбитраж

E. Ch Bopabaev¹

¹K. Yu. PhD, senior lecturer

the Department of Criminal law disciplines of the Institute of history and law KazNPU named after Abai.

Almaty, Kazakhstan.

email: timsan_88@mail.ru

JUDICIAL BODIES OF THE INDIVIDUAL THE ROLE OF PROTECTION OF RIGHTS

Abstract

In this article, the judiciary holds a special place in the protection of human rights and freedoms in the modern state. Everyone, being a subject of law, has the right to protect his rights and freedoms by all actions that do not contradict the law. The body that performs these legal actions is a judicial body.

The court is considered the main means of protecting human rights and freedoms. The Constitution of many countries formulates the right to appeal to court as a personal and indivisible person. No one can have the right to disqualify his case in court. The implementation of jurisdiction depends on the decision of individual, political, socio-economic and environmental rights of the individual and the main issues of the legitimate interests of all legal entities, including the state.

Key words: law, status, community, political struggle, object, subject, court, power, arbitration

Кіріспе

Мақаланың өзектілігі. Қандайда бір мемлекеттегі жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын қорғауда сот органының орны ерекше. Себебі, әр азамат құқық субъектісі бола отырып, өзінің құқықтары мен бостандықтарын заңға қайшы келмейтін барлық әрекеттермен қорғауға құқылы. Осы заңды әрекеттерді жүзеге асыратын орган, ол – сот органы болып табылады. Мысалы, Қазақстан Республикасы Конституциясының 13-бабының 2-тармағында, «Әркімнің өз құқықтары мен бостандықтарының сот арқылы қорғалуына құқығы бар», – деп атап көрсетілген. [1]

Қазақстан Республикасында әркім өзінің құқықтары мен бостандықтары заңға қайшы келмейтін барлық тәсілдермен қорғауға хақылы. Барлық жеке тұлғалар өзінің бұзылған немесе талас тудыратын құқықтарын қорғауды өтініп, сотқа жүгінуге бірдей құқылы. Кез келген жеке тұлға сотқа өзі тікелей немесе өзінің өкілі арқылы жүгіне алады. Сот тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың басты құралы ретінде қарастырылады. Көптеген елдердің конституциялары сотқа жүгіну құқығын жеке тұлғаның жеке және ажыратылмас құқығы ретінде тұжырымдайды. Ешкім де оның ісін сотта қарау құқығынан ажырата алмайды. [2]

Тақырыптың мақсаты. Әділ сот – бұл заңда белгіленген процессуалдық тәртіпке сай іске асырылатын және азаматтық, қылмыстық, әкімшілік және басқа да құқық салаларының нормаларын шындық немесе жорамал бұзылуларымен байланысты дау-дамайларды қарау мен шешудің құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың сенімді кепіліне айналып келеді.

Өркениетті қоғамда сот бүкіл құқық жүйесінде орталық орын алады. Сот нағыз әділеттілікті бейнелейді. «Кенес дәуірінде бірыңғай мемлекетті игіліктің құрамдас бөлігі ретінде қалыптасқан сот билігі ұғымының өзі іс жүзінде оның ресми мемлекеттік саясатты жүргізуші және оның идеологияландырылуы деп түсінілді, бұл Қазақстанда әлі күнге дейін едәуір дәрежеде табылып отыр және жеке тұлғаның құқықтарын қорғау мен қамтамасыз ету тұрғысынан алғанда белгілі дәрежеде қайта қарауды және басқаша бағыттауды қажет етеді», – деген пікір айтады.

Зерттеудің келесі міндеттерін айқындайды.

- а) сот ұғымдарының мәнін ажыратып алу қажеттілігі;
- б) сот деген ұғымның тікелей мәні;
- в) сот бүкіл құқық жүйесінің аясында қамтылған.

Әдістемелік негізі. Зерттеудің мақсаттарына тиімді қол жеткізу үшін жүйелі талдау әдісі: жүйелі құрылымдық және жүйелі-функционалдық талдау қолданылды. Жұмыста абстракциялау, индукция, дедукция, моделдеу абстрактылықтан нақтылыққа, теңестіру заңы, қарама-қайшылық заңы, бағалау және басқа да философиялық әдістер қолданылды.

Негізгі бөлімі. Ал, мынадай пікір айтады: «Соттың, жеке тұлғаның, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғауды демократияның басты мән-мағынасы және өзінің басты міндеті деп тануы әділетті нәрсе. Адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын тану, сақтау және қорғау – мемлекеттің міндеті» деген конституциялық формуланы сот декларациядан шындыққа айналдырады. Соттың ұстанымы өте дұрыс, өйткені адам құқықтары мен бостандықтарын бұзушылық тек оған қатысты жеке тұлғалар үшін ғана емес, бүкіл қоғам үшін де қауіпті, оның тірегін шайқалтып, адамдарды мемлекеттен бездіреді», – деді.[3]

Сот төрелігін іске асыру жеке тұлғаның жеке, саяси, әлеуметтік-экономикалық және экологиялық құқықтары мен барлық заңды тұлғалардың, оның ішінде мемлекеттің заңды мүдделерін іске асырудың түбегейлі мәселелері бойынша шешім қабылдаумен байланысты. Нақ осы сот төрелігі нақты тұлғаны қылмыс жасауға кінәлі деп тануға

және оған жазалау шарасын немесе заңда белгіленген басқа ықпал қолдануда, сонымен бірге заңсыз жауапқа тартылғандарды ақтауға шешуші рол атқарады. Сот сонымен бірге мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдардың араларында кәсіпкерлік әрекет барысында туындайтын дауларды қарау нәтижесінде туындайтын құқықтық салдарларды анықтайды. Сот шешімдерінің ерекше сипаты бар. Олар баршаға міндетті сипатта болады және барлық құқық субъектілері орындауға тиіс. [4]

1 бөлім. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев былай деп, атап көрсетті: «Сот билігін нығайту үшін 2000 жылы менің Жарлығыммен атқарушы билік сот жүйесіне ықпал жасайтын соңғы тетігінен айырылды – соттардың қызметін қамтамасыз ету функциясы Әділет министрлігінен Жоғарғы сот жанындағы сот әкімшілігі комитетінің қарауына берілді. Елде мамандандырылған – әкімшілік және экономикалық соттар дами бастады, бұл сот жүргізу ісінің әсерлілігін арттырады. Келешекте кәметке жетпегендер ісі жөніндегі соттар құрылатын болады. Қамауға алуды сот санкцияларын қарастыратын заң қабылданды. [5]

Мемлекеттік комиссияның ұсынысы бойынша юстицияның біліктілік комиссиясын таратып, оның судьяларының лауазымына кандидатуралар іріктеу функциясын Жоғарғы сот Кеңесінің қарамағына беру, сөйтіп, оның судьялар кадрын іріктеудегі еліміздің судьялар құрамының сапасына жауап беретін тәуелсіз орган ретіндегі ролін арттыру ұсынылып отыр. «Мемлекет пен жеке тұлғаның өзара қарым-қатынастарының доктринасы түбегейлі өзгеру керек, сот төрелігі жаңа демократиялық жағдайда олардың құқық негізіндегі диалогының алаңына айналуға тиіс.

Юстиция жазалаушыдан құқық қорғаушыға айналуы керек, заңның әкімшіліктен басымдығын қамтамасыз ету қажет. «Сот билігі құқықтық мемлекетте ақылға сыйымсыз заңдарға тосқауыл қою немесе олардың әрекетін қиындату, атқарушы билікті өкілетті институттардың еркін орындамағандығы үшін жауапкершілікпен қорқытуы, жеке тұлғаларды саясаткерлер мен шенеуніктердің тираниясынан қорғауы, биліктің басқа тармақтары үшін кері-байланыс блогы болуға тиіс».

Сот органдарының тәуелсіздігіне мемлекет кепілдік береді және елдің конституциясы мен заңдарында бекітіледі. Барлық мемлекеттік органдар мен басқа мекемелер де сот органдарының тәуелсіздігін сақтауға және құрметтеуге міндетті. Көптеген елдердің конституциялары тұлғаның әсерлі сот қорғауын іс жүзіне қамтама-

сыз ету үшін сот төрелігінің негізгі қағидаларын, сонымен бірге сот шешімдері мен үкімдерінің заңдылығы мен әділеттілігін қамтамасыз етудің процессуалдық кепілдіктерін белгілейді. Сот төрелігінің негізгі қағидаларына жататындар: соттың тәуелсіздігі, оның құзіреттілігі, төтенше соттарды құруға тыйым салу, мерзімділік, алқалық, сот талқылауының жариялылығы, сот актілерінің заңдылықтары мен дәлелділігі және олардың міндеттілігі. Соттардың тәуелсіздігін қамтамасыз етуге судьяның лауазымын басқа қызметпен қоса атқаруға рұқсат етілмейтіндігі ережесі де жәрдемдеседі [6].

2 бөлім Жеке тұлғаның азаматтық құқықтары мен бостандықтары сот жолымен қорғау әртүрлі мақсаттарды көздейді: бұзылған құқықтар мен бостандықтарды қалпына келтіру, бұрынғы ахуалды қалпына келтіру, материалдық және моральдық зиянның орынын толтыру, мемлекетті орган немесе лауазымы тұлға қабылдаған және адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын бұзатын нормативтік құқықтық актіні түгелдей немесе ішінара бұзу, бұл құқықтарға қол сұққан тұлғаны кінәлі деп табу және оны жауапкершілікке тарту.

Соттардың жұмысбастылығына байланысты заңды деңгейде шетелдік азаматтық сот атқару практикасын және дауларды шешу жөніндегі халықаралық мемлекеттердің практикасын бекіту қажет. Қазіргі кезде дауларды шешудің тек жеке және заңды тұлғаларға ғана байланысты емес, сонымен бірге халықаралық құқық субъектілерінің араларындағы қарым-қатынаста да тиімді қолданылатын келісу рәсімі деп аталатын әдісі кеңінен тарады. Дауды реттестірудің бұл әдісі дауласушылардың дау тудыратын немесе даудың шығуына алып келген нақтылы жағдайларды бағалауда пікір аралығы туған жағдайда қолданылады.

Жеке тұлғаның құқықтарын әкімшілік-құқықтық тәртіппен іске асыратын қорғау түрінің де бар екендігі белгілі. Жеке тұлғалар атқарушы биліктің жоғарғы органдарына да арыздана алады. Бірақ мемлекеттік органдардың бір-бірімен байланыстылығынан ол шағымдардың әділ шешілмейтін жағдайлары да кездеседі. Сот қорғауы шағымданудың әкімшілік тәжірибесінен өзгеше және әсерлірек. Сот ведомстволық мүдделерге тәуелді емес және тек Конституция мен заңға ғана бағынады. Сот рәсімі ашық, талқыланушы мәселелердің кең түрде жариялылығын, барлық айғақтардың ауызша тексерілуін және барлық мүдделі тараптардың сот мәжілісіне тікелей қатысуын қарастырады.

Жеке тұлға заң негізінде құрылған тәуелсіз және бейтарап сотта қарауға құқылы. Ол өзіне үш элементті біріктіреді: заң негізінде құрылған

және тәуелсіздік пен бейтараптық критерийлеріне сай келетін соттың болуы; соттың дау мен айыптаудың барлық тұстары бойынша шешім қабылдау үшін жеткілікті түрде өкілеттілігі болуы; сонымен бірге кісінің сотқа қол жеткізуге құқығы болуы керек [7].

3 бөлім. Қазақстан Республикасының Президенті Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың 2012 жылғы 27 қаңтардағы «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында да сот жүйесіне қатысты былай деген, болатын: «Судьялар сот төрелігін тек заң мен ар-ожданدى басшылыққа ала отырып шығаруға тиіс. Судьялар жасағын қалыптастырудың тәртібін түбегейлі түрде қайта қарау қажет. Апелляциялық инстанциялардың істерді қарауға төменгі соттарға қайтару жөнінде негізсіз шешімдерінің мүмкіндігін заң жүзінде шектеу керек.

Жоғарғы Соттан бастап, бүкіл сот жүйесіне өздерінің жауапкершілігі мен біліктілігін арттыру, сөйтіп өз жұмысын жетілдіруді өздері бастау талабы қойылады. Судьялардың заңды бұзуы жұрттың бәріне жария етілетіндей төтенше оқиға болуға тиіс. [8]

Арбитраждық және аралық соттар жүйесін нығайту керек», – деді Президент Н.Ә. Назарбаев қазіргі таңда сот органдарын реформалау барысы жалғасын табуға. Сот органдарын реформалаудың бірі, жеке тұлғаның өз құқық-тарын қорғау үшін сотқа жиірек жүгінуіне жағдай жасау болып табылады. Ол үшін, жеке тұлғаның сот органымен өзара тығыз байланысты үш элементті біріктіру қажет:

Біріншіден, заң негізінде құрылған және тәуелсіздік пен бейтараптылық критерийлеріне сәйкес келетін соттың болуы қажет;

Екіншіден, даудың немесе айыптаудың барлық тұстары бойынша шешім қабылдау үшін соттың кең өкілеттілігі болуы керек;

Үшіншіден, жеке тұлғаның сотқа қол жеткізу құқығы болуы қажет.

Қортынды

1 бөлім Адамның жеке бостандығы мен қадір-қасиетінің түсінігі мен түрлері.

Қазақстан Республикасының 1995 жылы 30 тамыздағы Конституциясына сәйкес Адамның жеке бостандығына ешкімнің де шектеуге құқығы жоқ делінген. Сол Конституцияға сәйкес адамның бостандығы тек сот шектей алатыны көрсетілген. Яғни Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде көрсетілген қылмыстардың бірін жасап, оның жасаған қылмыстары дәлелденген жағдайда және соттың айыптау үкімі заңды күшіне енгенде ғана адамның бас

бостандығын шектеуге болады делінген. Соттың айыптау үкімінсіз ешкімнің де бас бостандығынан айыруға болмайтындығы және ондай әрекетке жол берген адам Қазақстан Республикасының заңдарында көрсетілген жауапкершіліктерге әкеп соғатыны көрсетілген.

Сот алдындағы теңділіктің де өзіндік маңызы бар, себебі сот даулы немесе бұзылу айғақтары орын алған жағдайда құқықтармен бостандықтарды қалпына келтіру және қорғаудың тиімді құралдарының бірі болып табылады.

Сот тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың басты құралы ретінде қарастырылады. Көптеген елдердің конституциялары сотқа жүгіну құқығын жеке тұлғаның жеке және ажыратылмас құқығы ретінде тұжырымдайды. Ешкім де оның ісін сотта қарау құқығынан ажырата алмайды.

2 бөлім Шынайы құқықтық мемлекет құру үшін қоғамдық өмірдегі әр салаға заңның күші бірдей дәрежеде әрекет етуі тиіс, әсіресе ол ең алдымен биліктің бөлінуі барысында пайда болған заң шығарушы, сот және атқарушы билікті жүзеге асыратын органдар үшін міндетті қағида. Тек осы жағдайда ғана азаматтардың құқықтары мен бостандықтары еш шүбәсіз қамтамасыз етілмек. Біздің мемлекетімізде құқықтық мемлекетке тән негізгі принциптер Атазаңымызда нақты көрсетілген. Біздің зерттеуіміз адам құқықтары мен бостандықтарының қорғау қағидасының құқықтық мемлекетте іске асырылуына арналған.

Алайда қазіргі таңдағы құқықбұзушылықтар мен олардың үрейлі әлеуметтік нысаны – қылмыстардың халықаралық деңгейге көтерілуі

мемлекеттер мен қоғамға, онда тұрып жатқан адамдардың өмірі, денсаулықтары мен мүлкіне қауіп төндіруі жиілеп кетті. Бір мемлекетте басталған қылмыс өз жалғасын келесі мемлекеттерде тауып жатқан жағдайлар аз емес. Сондықтан кез келген мемлекет өз аумағына сырттан келетін шетел азаматтарына келу, ол жерде болу мен одан кетудің тәртіптерін немесе қандай жағдайларда келуге не кетуге тыйым салынатынын заң жүзінде егжей-тегжейлі ашып көрсетеді.

3 бөлім. Сот төрелігін іске асыру жеке тұлғаның жеке, саяси, әлеуметтік-экономикалық және экологиялық құқықтары мен барлық заңды тұлғалардың, оның ішінде мемлекеттің заңды мүдделерін іске асырудың түбегейлі мәселелері бойынша шешім қабылдаумен байланысты. Нақ осы сот төрелігі нақты тұлғаны қылмыс жасауға кінәлі деп тануға және оған жазалау шарасын немесе заңда белгіленген басқа ықпал қолдануда, сонымен бірге заңсыз жауапқа тартылғандарды ақтауға шешуші рол атқарады. Сот сонымен бірге мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдардың араларында кәсіпкерлік әрекет барысында туындайтын дауларды қарау нәтижесінде туындайтын құқықтық салдарларды анықтайды. Сот шешімдерінің ерекше сипаты бар. Олар баршаға міндетті сипатта болады және барлық құқық субъектілері орындауға тиіс.

Қорытындылар болсақ, Қазақстан азаматтарының құқықтары мен бостандықтарын іске жүзеге асыруда белгілі бір шектеушіліктер де жоқ емес. Біздің ойымызша, Конституциялық бостандықтарға мемлекеттік лауазымды қызметкерлер рұқсатының қажеті жоқ.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Конституция РК (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года). // Ведомости Парламента Республики Казахстан, 1996 г., N4, ст. 217.
2. Рахметуллин А. Вопросы судебного контроля процессуальных действий и решений, принимаемых в ходе досудебного производства по уголовному делу // Заңгер. – №7. 2007. – С. 12-14.
3. М.Әбсаттаров. Еуропалық сот-адамның құқығының қорғаушысы // Ақиқат, №8, 2006, 26-б
4. Буйков В.М. Судебная защита прав человека и гражданина. – М., 1999. – С.50.
5. Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 25 желтоқсандағы №132-II Конституциялық заңы / Құқық қорғау органдары. Заң актілерінің жиынтығы. – Алматы: Юрист, 2007. – 3-21, бб
6. Тоқболатов И. Адам құқығы мен бостандығын жүзеге асырудағы сот қағидалары // Заң, № 7, 2002. 55-59 б
7. Кобдикова А.К. Сотқа дейінгі сатыдағы соттың өкілеті // Қазақстандық қоғамды демократияландырудың теориялық және тәжірибелік сұрақтары: Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның материалдары. – Алматы. – 2007. – 437-440, бб.
8. Назарбаев Н.Ә. 2012 жылғы 27 қаңтардағы «әлеуметтік-экономикалық жаңғырту-Қазақстан дамуының басты бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауынан. Егеменді Қазақстан 2012 ж.

**АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
CIVIL LAW**

УДК: 347.78.028
МРНТИ: 10.41.51

Бейсегул Е.С.¹

*¹магистрант Академии Кайнар, г. Алматы, Казахстан
e-mail: elaman_16.kz@mail.ru*

Научный руководитель: С.К.Кульдинова²

²кандидат юридических наук, ст.преподаватель Академии Кайнар, г. Алматы

**ОСОБЕННОСТИ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ ПРАВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ
СОБСТВЕННОСТИ**

Аннотация

Данная статья посвящена особенностям регулирования гражданско-правовой защиты прав интеллектуальной собственности. Защита прав интеллектуальной собственности характеризуется тем, что возможность их нарушения может быть осуществлена практически любым лицом, независимо от нахождения в договорных отношениях с правообладателем и иных обстоятельств, и также усугубляется нематериальной природой объектов прав интеллектуальной собственности.

Ключевые слова: Законодательство РК, защита прав интеллектуальной собственности, объекты интеллектуальной собственности, компенсация, судебная защита

Е.С. Бейсегул¹

*¹Қайнар Академиясының магистранты, Алматы қ-сы, Қазақстан
e-mail: elaman_16.kz@mail.ru*

Ғылыми жетекшісі: С.К.Кульдинова²

²Қайнар академиясының аға оқытушысы, заң ғылымдар кандидаты, Алматы қаласы.

**ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫҚ МЕНШІК ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУДЫҢ
АЗАМАТТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Аңдатпа

Аталған мақалада интеллектуалдық меншік құқығын қорғаудың азаматтық-құқықтық ерекшеліктерін реттеу қарастырылады. Интеллектуалдық меншік құқықтарын қорғау, олардың бұзылу мүмкіндігі жүзеге асырылуы мүмкін іс жүзінде кез келген тұлға қарамастан, орналасқан шарттық қатынастарда құқық иеленуші және өзге де мән-жайлар, және сондай-ақ материалдық емес табиғат объектілерін интеллектуалдық меншік құқықтары сипатталады.

Түйін сөздер: ҚР Заңнамасы, интеллектуалдық меншік құқықтарын қорғау, интеллектуалдық меншік объектілері, компенсация, соттық қорғау

E.S. Beysegul¹

¹ Graduate student of I course, specialty 6M030100 – jurisprudence of Kaynar Academy, Almaty, Kazakhstan
e-mail: elaman_16.kz@mail.ru

Research supervisor: S.K. Kuldinova²

² Candidate of Juridical Science of Kaynar Academy, Almaty

FEATURES OF CIVIL PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS

Abstract

This article is devoted to features regulation of civil protection of intellectual property rights. Protection of intellectual property rights is characterized by the fact that the possibility of their violation can be carried out practically by any person, irrespective of stay in the contractual relations with the owner and other circumstances, and also aggravated with the non-material nature of objects of intellectual property rights.

Key words: Legislation of RK, protection of intellectual property rights, intellectual property items, compensation, judicial protection

Законодательство РК обеспечивает регламентацию прав на объекты интеллектуальной собственности, гарантирует их существование, реализацию на практике, устанавливает возможность инициирования в установленных законом случаях механизма их защиты.

Если о роли защиты в механизме обеспечения субъективных гражданских прав, в том числе прав интеллектуальной собственности, в научной среде ведется дискуссия, то понимание ее сущности разногласий не вызывает.

Защита прав интеллектуальной собственности характеризуется тем, что возможность их нарушения может быть осуществлена практически любым лицом, независимо от нахождения в договорных отношениях с правообладателем и иных обстоятельств, и также усугубляется нематериальной природой объектов прав интеллектуальной собственности.

Следует отметить, еще одну особенность – исключительность имущественных прав, нематериальная и идеальная природа объектов интеллектуальной собственности делает необходимым существование такого института права интеллектуальной собственности, как организации, осуществляющие управление имущественными правами авторов на коллективной основе. Правообладателю, а особенно учитывая территорию Казахстана, не под силу уследить за правоммерностью использования его произведения.

Информационная природа объектов интеллектуальной собственности делает также весьма своеобразными посягательства на них, ведь им нельзя причинить вред в привычном смысле этого слова, однако это может наносить вред имущественному положению обладателя исключительных прав.

К определенным способам защиты прав интеллектуальной собственности приводит и наличие в них личностного компонента. Творческий характер деятельности по созданию объектов интеллектуальной собственности и, как следствие, наличие личных неимущественных прав управомоченных является одной из самых значимых особенностей прав интеллектуальной собственности.

В самом общем виде право на защиту можно определить как «предоставленная управомоченному лицу возможность применения мер правоохранительного характера для восстановления нарушенного или оспариваемого права». Но если само определение права на защиту не вызывает существенных разногласий, то по вопросу соотношения права на защиту и непосредственно субъективного права в литературе ведутся споры.

Поскольку интеллектуальная собственность является, прежде всего, системой личных неимущественных и имущественных прав, то необходимо ограничивать защиту прав интеллектуальной собственности от защиты интересов правообладателей (и не только правообладателей). Трудности с таким разграничением вызваны тесной взаимосвязью субъективных гражданских прав и охраняемых законом интересов, с одной стороны, а в основе всякого субъективного права лежит некий интерес, для удовлетворения и реализации которого и предоставляется право управомоченному. Одновременно охраняемые интересы обычно опосредованы правом, следовательно, защита субъективного права означает и защиту интереса.

Защита прав интеллектуальной собственности в действительности характеризуется возможностью использования мер государствен-

ного принуждения, компенсационной направленностью, а также имеет место при посягательстве либо попытке посягательства со стороны третьего лица в отношении правообладателя.

Защита гражданских прав может реализовываться путем: 1) самозащиты прав; 2) применения предоставленных законом мер оперативного воздействия; 3) обращения к компетентным государственным органам [1, с.94].

Следует отметить, что в Казахстане в соответствии со статьей 24 Гражданского процессуального кодекса (далее – ГПК) суды в порядке гражданского судопроизводства рассматривают дела о защите нарушенных или оспариваемых прав, свобод и охраняемых законом интересов, если в соответствии с настоящим Кодексом и другими законами их защита не осуществляется в ином судебном порядке. Суды рассматривают дела по спорам, вытекающим из гражданских (включая корпоративные споры), семейных, трудовых, жилищных, административных, финансовых, хозяйственных, земельных правоотношений, отношений по использованию природных ресурсов и охране окружающей среды, других правоотношений, в том числе отношений, основанных на властном подчинении одной стороны другой.

При этом следует отметить, что данная категория дел рассматривается не только судами общей юрисдикцией, но и третейскими арбитражными судами, не входящими в состав государственных судов.

Нельзя не упомянуть и нормы специального законодательства. Так, предусмотрен досудебный порядок урегулирования споров в отношении объектов патентного права и товарных знаков.

Также следует выделить гражданско-правовые способы защиты, которые представляют собой в своем роде статику механизма защиты прав интеллектуальной собственности. По мнению А.П. Сергеева, наибольшую практическую значимость среди форм и видов защиты имеет гражданско-правовая защита авторских и смежных прав, реализуемая в рамках юрисдикционной формы. Она обеспечивается применением предусмотренных законом способов защиты [2, с.211].

Наиболее целесообразным, на наш взгляд, является рассмотрение гражданско-правовых способов защиты интеллектуальной собственности, в том числе в порядке, в каком они сформулированы в ст. 9 ГК РК [3]. Подобный метод наиболее продуктивен, поскольку позиция законодателя не может не учитываться в любом теоретическом исследовании.

Выбор конкретного способа защиты, в соответствии со ст. 9 ГК РК, ЗоАП и иными источниками права интеллектуальной собственности, может быть либо прямо предусмотрен в законе, либо обусловлен спецификой защищаемого права и характера нарушения (например, если при опубликовании произведения искажено имя автора, он может требовать лишь внесения соответствующих исправлений). Однако общим правилом является возможность самостоятельного выбора конкретного способа защиты самим правообладателем. На наш взгляд, нельзя согласиться с точкой зрения, что потерпевший правообладатель обязан каким-либо образом обосновывать перед судом выбор конкретного способа возмещения причиненного вреда (возмещение причиненных убытков и выплата компенсации).

Перед началом рассмотрения вопросов защиты следует еще раз подчеркнуть, что категория «интеллектуальная собственность» предполагает не только единство, но и определенную, достаточно сильную дифференциацию правовых режимов входящих в нее объектов, что влечет особенности их правовой защиты. В отношении объектов авторского права, например, законодательством специально закреплено право на опубликование произведения, то есть право автора самостоятельно применять решение о его готовности к раскрытию неопределенному кругу лиц и выборе конкретной формы такого раскрытия. Для патентного права, где основанием возникновения прав является регистрация, такой проблемы не возникает – при подаче заявки потенциальным правообладателем инициируется процедура, в ходе которой рано или поздно неопределенный круг лиц получит информацию о разработке. Соответственно, невозможно такое нарушение исключительных прав изобретателя, которое возможно в отношении автора произведения.

Рассмотрим предусмотренные законодательством гражданско-правовые способы защиты интеллектуальной собственности.

Признание права является одним из наиболее активно используемых при защите прав интеллектуальной собственности способов. Вызвано это тем, что неопределенность исключительного права вследствие его оспаривания или отрицания (угрозы таких действий) делает, как правило, невозможным его использование или, по крайней мере, затрудняет такое использование.

Самозащита как способ защиты интеллектуальной собственности вызывает наибольшие дискуссии в гражданском праве.

Не ставя целью разрешение этой дискуссии, можно лишь отметить, что распространение

этого способа (формы) защиты в сфере интеллектуальной собственности невелико и ограничено, по сути, сферой договорных отношений правообладателей с третьими лицами.

Присуждение к исполнению обязанности в натуре – использование этого способа защиты интеллектуальной собственности часто противопоставляется денежной компенсации. Использование в сфере права интеллектуальной собственности данного способа защиты ограничено спецификой правоотношений в сфере интеллектуальной деятельности, носящей глубоко творческий характер. В силу особенностей творческой деятельности, невозможно принудить лицо создать произведение, изобретение, иной объект исключительных прав. Неслучайно в авторском договоре-заказе ответственность автора за неисполнение обязанности по представлению произведения ограничена лишь реальным ущербом (п. 3 ст. 33 ЗоАП РК) [4].

Такие способы защиты прав интеллектуальной собственности, как возмещение убытков и взыскание неустойки, широко применяются как в сфере договорных, так и в сфере внедоговорных отношений в области интеллектуальной собственности, специфика их применения вызвана тем, что они относятся к мерам ответственности.

Именно поэтому нельзя не одобрить введение в свое время в авторско-правовое законодательство нормы, дающей право обладателю нарушенных исключительных прав по своему усмотрению воспользоваться возможностью потребо-

вать выплаты компенсации в сумме от 20 до 50 000 минимальных размеров заработной платы, установленной законодательством РК и определяемой по усмотрению суда вместо возмещения убытков или взыскания.

Компенсация морального вреда также относится к мерам ответственности. Данный способ защиты, смысл которого заключается в возложении обязанности по выплате потерпевшему денежной компенсации за причиненные физические и нравственные страдания, которые тот испытывает в связи с нарушением его исключительных прав. Компенсация морального вреда всегда применима по отношению к обладателю первоначальных прав интеллектуальной собственности.

В соответствии с пунктом 1 статьи 951 ГК РК моральный вред – это нарушение, умаление или лишение личных неимущественных благ и прав физических лиц, в том числе нравственные или физические страдания (унижение, раздражение, подавленность, гнев, стыд, отчаяние, физическая боль, ущербность, дискомфортное состояние и т.п.), испытываемые, переживаемые потерпевшим в результате совершенного против него правонарушения.

Категория интеллектуальной собственности предполагает не только единство, но и дифференциацию правовых режимов входящих в нее объектов интеллектуальной собственности, что влечет особенности правовой защиты.

Список использованной литературы

- 1 Гражданское право: учебник в 3 т. Т. 3. 2-е изд., перераб. и доп. / Отв. ред. В.П. Мозолин. — М: Проспект, 2012.
- 2 Гражданское право: учеб. в 3 т. Т. 3. 4-е изд. перераб. и доп. / Отв. ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М: ТКВелби, Проспект, 2006.
- 3 Гражданский кодекс РК (Общая часть), принят Верховным Советом РК 27 декабря 1994 года. - Алматы: ЮРИСТ, (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2018 г.) <http://online.zakon.kz/>
- 4 Закон РК от 10 июля 1996 года № 6-І «Об авторском праве и смежных правах» // Интеллектуальная собственность в Республике Казахстан: Сборник нормативных актов. – Алматы: ЮРИСТ, , (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2018 г.) <http://online.zakon.kz/>

**ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ
ТРУДОВОЕ ПРАВО
LABOUR LAW**

УДК: 331.106; 349.222
МРНТИ: 10.63.35

Оразов А.¹

¹магистр КазНПУ им.Абая кафедра «Государственно и гражданско-правовых дисциплин

Несипбеков Е.Н²

*²доктор РНДКазНПУ им.Абая кафедра «Государственно и гражданско-правовых дисциплин
e-mail:nesipbekov@mail.ru*

ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РАБОТНИКОВ ОБРАЗОВАНИЯ ПО ОПЛАТЕ ТРУДА

Аннотация

В статье рассматривается стратегический подход управления образования по оплате труда на предприятиях в создавшейся на сегодняшний день экономической обстановке. На примере рассмотрена ситуация, при которой необходима своевременная оплата труда, а также обоснованы ее преимущества. Проведенные исследования позволят распознать права работников по образованию по оплате труда. В статье представлено рассуждение об оплате труда на предприятиях Казахстана. Проанализированы возможности быстрого развития новых взаимоотношений по оплате труда.

Ключевые слова: обязательство; квартал; период; удержание; декада

А. Оразов¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ магистрі «Мемлекетік және азаматық-құқықтық пәндер кафедрасы

Е.Н. Несипбеков²

*²Абай атындағы ҚазҰПУ РНД докторы «Мемлекетік және азаматық-құқықтық пәндер кафедрасы
e-mail:nesipbekov@mail.ru*

**ЕҢБЕКАҚЫ БОЙЫНША БІЛІМ САЛАСЫНДАҒЫ ЖУМЫСШЫЛАРДЫҢ
ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАМТУЫ**

Аңдатпа

Мақалада білім басқаруының кәсіпорындарындағы қазіргі экономикалық жағдайлары. Мысалында қазіргі кезде ұақытылы еңбекақының қажетілігін қарастырады және оның жетістіктерін айқындайды. Мақалада Қазақстан Республикасының еңбек ақылары қарастырылған. Тезтөлеу мүмкіндіктері талданды.

Түйін сөздер: Міндетеме; квартал; мерзім; ұсталымдар; декада

A.Orazov¹

¹ the master of KAZNPU of Abay department "It is state also civil legal disciplines

E.N. Nessipbekov²

² the doctor of PHD to KAZNP of Abay department "State and civil legal disciplines
e-mail:nesipbekov@mail.ru

LEGAL SUPPORT OF EDUCATORS ON COMPENSATION

Abstract

In article strategic approach of department of education on compensation at the enterprises in the economic situation created today is considered. On an example the situation at which timely compensation is necessary is considered and also her advantages are proved. The conducted researches will allow to distinguish the rights of workers by training on compensation. The reasoning on compensation at the enterprises of Kazakhstan is presented in article. Possibilities of fast development of new vzamootnosheniye in compensation are analysed.

Key words: obligation; quarter; period; deduction; decade

Конституция Республики Казахстан провозгласила что «каждый имеет право на свободу труда и свободный выбор деятельности и профессии» [1].

Согласно статье 113 Трудового кодекса РК заработная плата устанавливается и выплачивается в денежной форме в национальной валюте Республики Казахстан не реже одного раза в месяц не позже первой декады следующего месяца. Дата выплаты заработной платы предусматривается трудовым договором. При совпадении дня выплаты заработной платы с выходными или праздничными днями выплата производится накануне их. При выплате заработной платы работодатель обязан в письменной или электронной форме ежемесячно извещать каждого работника о составных частях заработной платы, причитающейся ему за соответствующий период, размерах и основаниях произведенных удержаний, в том числе сведения об удержанных и перечисленных обязательных пенсионных взносах, а также об общей денежной сумме, подлежащей выплате.

При невыплате заработной платы работодателем в полном объеме и в сроки, которые установлены трудовым договором, работодатель несет ответственность в соответствии с законами Республики Казахстан. Работодатель выплачивает работнику задолженность и пеню за период задержки платежа. Размер пени рассчитывается исходя из официальной ставки рефинансирования Национального Банка Республики Казахстан на день исполнения обязательств по выплате заработной платы и начисляется за каждый просроченный календарный день начиная со следующего дня, когда выплаты должны быть произведены, и заканчивается днем выплаты.

При прекращении трудового договора выплата сумм, причитающихся работнику от работодателя, производится не позднее трех рабочих дней после его прекращения [2].

Заработная плата гражданских служащих в том числе работников образования, напрямую зависит от множества факторов, например, таких как: нагрузка, стаж педагогической работы, квалификационная категория, образование и так далее.

Данные условия четко регламентированы системой оплаты труда гражданских служащих, работников организаций, содержащихся за счет средств государственного бюджета, работников казенных предприятий, утвержденной постановлением Правительства РК от 31 декабря 2016 года № 1193. В Республике Казахстан этот нормативно-правовой акт полностью определяет система и порядок исчисления заработной платы работников организаций, содержащихся за государственный бюджет в том числе и работников образования.

В соответствии с данной системой оплаты труда работники подразделяются на 4 группы: [3].

1) Блок управленческого персонала (Блок А), отвечающего за стратегию развития организации и принимающего управленческие решения.

2) Блок основного персонала (Блок В), обеспечивающего реализацию основных функций организации. Этот блок включает в себя учителей, мастеров производственного обучения, научных сотрудников, преподавателей ВУЗов и других работников, выполняющих основные функции организации.

3) Блок административного персонала (Блок С), выполняющего административно-правовые и хозяйственные функции. Этот блок должностей включает в себя методиста, бухгалтера, библиотекаря и др.

4) Блок вспомогательного персонала (Блок D), реализующего вспомогательные и технические функции. К этому блоку должностей относятся дело производитель, помощники воспитателя, комендант, секретарь и др.

Как было сказано выше, на заработную плату работников образования влияют различные факторы. Например, доплата за ученую степень кандидатам наук, докторам философии (PhD) – 1 МРЗП; докторам по профилю, докторам наук – 2 МРЗП[3]. Кроме того в ряде случаев регламентированных постановлением Правительства Республики Казахстан от 31 декабря 2015 года № 1193 «О системе оплаты труда гражданских служащих, работников организаций, содержащихся за счет средств государственного бюджета, работников казенных предприятий», заработная плата работника образования может возрасти до 100 процентов от размера заработной платы:

- за организацию производственного обучения – 100%. В классах школ и школ-интернатов (кроме специальных коррекционных организаций для детей с ограниченными возможностями в развитии и обучении) с числом менее 15 учащихся (воспитанников) доплаты к должностным окладам (ставкам) за классное руководство и проверку тетрадей и письменных работ производятся в размере 50% от установленных размеров указанных доплат. Данный порядок применяется также при делении классов на подгруппы [4].

- За время работы в период осенних, зимних, весенних и летних каникул, учащихся оплата труда педагогических работников производится из расчета заработной платы, установленной притарификации, предшествовавшей началу каникул [3].

Первичные документы по кадровому учету и оплате труда:

-Приказ (распоряжение) о приеме работника на работу» *Срок хранения 75 лет.*

-«Личная карточка работника» *Срок хранения 75 лет.*

-«Штатное расписание» *Срок хранения 3 года*

-«Приказ (распоряжение) о переводе работника на другую работу» *Срок хранения 75 лет.*

-«Приказ (распоряжение) о предоставлении отпуска работнику» *Срок хранения 5 лет.*

-«График отпусков» *Срок хранения 1 год*

-«Приказ (распоряжение) о прекращении (расторжении) трудового договора с работником (увольнении)» *Срок хранения 75 лет.*

-«Приказ (распоряжение) о направлении работников в командировку *Срок хранения 5 лет.*

-«Командировочное удостоверение» *Срок хранения 5 лет.*

-«Табель учета рабочего времени и расчета оплаты труда» *Срок хранения 5 лет.*

-«Расчетно-платежная ведомость»,

-Трудовой договор, заключаемый с каждым сотрудником *Срок хранения 75 лет.*

-Трудовые книжки *постоянно*

-Должностные Инструкции сотрудников *постоянно*

-Договор о полной материальной ответственности *Срок хранения 5 лет.*

Основные цели оплаты труда : получить понятие о видах оплаты труда; разобраться в механизме расчета заработной платы; усвоить оформление документов по учету заработной платы.

Цель: используя интернет-ресурсы составить таблицу: хозяйственная операция, связанная с оплатой труда документы основания, дальнейшее развитие знаний и умений, подготовка к последующему обучению. Постановка конкретной учебной цели перед педагога перед обучающимися (какой результат должен быть достигнут обучающимися на данном этапе занятия); формы и методы изложения (представления) материала; критерии определения уровня внимания и интереса обучающихся к излагаемому преподавателем по учебному материалу; методы мотивирования (стимулирования) учебной активности обучающихся в ходе освоения учебного материала; в результате определяется правильность и своевременность получения зарплаты педагогом от учебного заведения [3].

Кейс «Анализ практической ситуации и ее решения» дискуссия Делим группу на две части одна сторона будет бухгалтерами- их задача правильно отвечать на вопросы потенциальных педагогических работников или спрашивать о навыках устраивающихся на работу, например: что вы знаете об учете и правильности выплаты заработной платы? Другая половина будет – теми, кто какой педагог пришел устраиваться на работу – их задача задавать вопросы, например: какие документы должен педагог сдать для устройства на работу?

Задание: заполнить таблицу на ниже следующем примере:

№	Операция	Документы-основания
1	Начислены отпускные педагогу из бухгалтерии	Приказ о предоставлении отпуска; штатное расписание; ведомость начислений

Трудовые отношения включают в себя систему оплаты труда, рабочее время и его виды, трудовой распорядок и т.д. Трудовым кодексом Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V, определяются нормы продолжительности рабочего времени. Рабочее время может быть: нормальной продолжительности, сокращенной продолжительности и неполным. В соответствии со статьей 102 Трудового кодекса РК, государство предоставляет следующие виды гарантий по оплате труда: минимальный размер месячной заработной платы (далее МЗП); минимальный размер часовой заработной платы; оплата за работу в сверхурочное время; оплата за работу в праздничные и выходные дни; оплата за работу в ночное время и т.д. Законодательством регулируются размеры оплаты труда за работу в праздничные и выходные дни и оплата сверхурочной работы. Гарантии не могут быть снижены работодателем, но могут быть увеличены им и указаны в индивидуальном трудовом или коллективном договоре. Для оформления приема на работу педагога необходимо предварительно заполнить сведения в справочнике педагога. Справочник доступен в разделе Кадровый учет – Справочни-

ки и настройки – Сотрудники педагогического состава. Создать нового сотрудника педагога можно двумя способами: выбрав его из справочника Физические лица, либо ввести его личные данные в справочник физических лиц. МЗП на 2018 год – 28 284 тг; МРП на 2018 год – 2405 тг.

Выводы

Исходя из вышесказанного можно сделать следующий вывод: нестабильность политического климата в педагогике; активная цифровизация, модернизация всей работы педагога в целом вносит в жизнь свои коррективы и требует новых подходов в решении оплаты труда педагогов и требует решение экономических проблем, в частности – управления учебными педагогическими заведениями предприятия. Появилась крайняя необходимость в проведении непрерывного мониторинга педагогического состава, состояния и политических событий, чтобы осуществлять своевременность оплаты педагогов и лишь в случае необходимости, сделать к привязке событий и заданному диапазону.

Список использованной литературы:

- 1 Конституция Республики Казахстан, (принята на республиканском референдуме от 30 августа 1995 г.) (с изменениями и дополнениями)
- 2 Трудовой Кодекс Республики Казахстан по состоянию на 01.01.2018 г. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.05.2018 г.)
- 3 Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 декабря 2015 года № 1193 «О системе оплаты труда гражданских служащих, работников организаций, содержащихся за счет средств государственного бюджета, работников казенных предприятий».
- 4 Бухгалтерский учет и аудит: Учебное пособие / Ю.И. Сигидов, М.Ф. Сафонова, Г.Н. Ясменко и др. – М.: НИЦ ИНФРА, 2015. – С.182

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ
КРИМИНОЛОГИЯ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО
КРИМИНОЛОГИЯ
CRIMINAL LAW
CRIMINOLOGY**

УДК:343.2/.7
МРНТИ:10.77.01

Бектемесов М.А.¹

¹доктор физико-математических наук, профессор, первый проректор КазНПУ им.Абая, E-mail: maktagali@mail.ru

Толубекова Б.Х.²

*²доктор юридических наук, профессор, заведующая кафедрой уголовно-правовых дисциплин Института истории и права КазНПУ им.Абая
E-mail: madina_khv@mail.ru*

**ОБЩЕСТВЕННОЕ ОСОЗНАНИЕ ОПАСНОСТИ КОРРУПЦИИ И ЕЕ ПОСЛЕДСТВИЙ
В СФЕРЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Аннотация

Коррупция проникает практически во все сферы жизни и деятельности общества, включая образование. Повышенная опасность коррупционных проявлений в образовательном процессе обусловлена тем, что обучаемый, одновременно с получением знаний, приобретает навыки нечестного способа достижения образовательных целей. Поборы на всех уровнях школьного образования изначально формируют у школьника искаженное представление о нормах поведения человека в обществе. Далее коррупция набирает обороты в колледже, в вузе, в послевузовском образовании. В итоге в практику приходит молодой специалист, убежденный в том, что сущее и должное расходятся ровно в той мере, в какой заключается цена «сделки с совестью». Политика противостояния коррупции должна носить комплексный характер. Одними предписаниями законов проблему коррупции не преодолеть.

Ключевые слова: коррупция, образовательная деятельность, модели коррумпированности, интеллектуальная нация, противостояние коррупции

М.А. Бектемесов¹

¹Физико-математика ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ-нің бірінші проректоры, E-mail: maktagali@mail.ru

Б.Х. Төлеубекова²

*²Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдар докторы, профессор
E-mail: madina_khv@mail.ru*

**ҚОҒАМДЫҚ БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ
ЖӘНЕ ОНЫҢ ЗАРДАПТАРЫ ТУРАЛЫ ХАБАРЛАУ**

Аңдатпа

Сыбайлас жемқорлық өмірдің барлық салаларына және білім беруді қоса алғанда қоғамның қызметіне енеді. Оқу үрдісіндегі сыбайлас жемқорлық көріністерінің жоғарылауы білім алушы білім алуда білім беру мақсаттарына жетудің арсыз әдістерін меңгеруіне байланысты. Мектепке дейінгі білім берудің барлық деңгейлерінде тандалады, алдымен оқушылардың қоғамдағы адам мінез-құлық нормалары туралы бұрмаланған көзқарастарын қалыптастырады. Сонымен қатар, колледжде, университетте, жоғары оқу орнынан кейінгі білім беруде жемқорлық күшейе түсуде. Нәтижесінде, жас маман тәжірибеге келеді, ол бар және «ар-ожданмен жасалынған мәміле» бағасы қандай деңгейде екенін дәлелдейді. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес саясаты жан-жақты болуы керек. Сыбайлас жемқорлық проблемасы тек заңдармен ғана жеңілмейді.

Түйін сөздер: жемқорлық, білім беру қызметі, сыбайлас жемқорлықтың моделі, зияткерлік ұлт, сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұру

M.A. Bektemesov¹

¹doctor of physical and mathematical sciences, professor, first vice-rector of the Abay Kazakh National Pedagogical University, E-mail: maktagali@mail.ru

B.Kh. Toleubekova²

*²Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Criminal and Legal Disciplines of the Institute of History and Law of the Abay Kazakh National Pedagogical University
E-mail: madina_khv@mail.ru*

PUBLIC AWARENESS OF THE DANGER OF CORRUPTION AND ITS CONSEQUENCES IN THE SPHERE OF EDUCATIONAL ACTIVITY

Abstract

Corruption penetrates almost all spheres of life and the activities of society, including education. The increased danger of corruption manifestations in the educational process is due to the fact that the learner, while gaining knowledge, acquires the skills of dishonest ways to achieve educational goals. Picks at all levels of school education initially form a distorted view of the schoolchildren about the norms of human behavior in society. Further, corruption is gaining momentum in the college, in the university, in postgraduate education. As a result, a young specialist comes to practice, convinced that what exists and what is due diverge exactly to the extent that the price of a "transaction with a conscience" is. The policy of combating corruption must be comprehensive. The problem of corruption cannot be overcome by the laws alone.

Key words: corruption, educational activity, models of corruption, intellectual nation, confrontation of corruption

I. Общие положения

Понятие «коррупция» с точки зрения носителя обыденного сознания имеет тенденцию к расширенному толкованию. При этом специальное юридическое толкование обладает признаками, позволяющими дифференцировать коррупцию от иных смежных понятий. Подобный дуализм в подходах к осознанию серьезности коррупции имеет свои социально-экономические, политико-правовые и историко-культурные корни. На протяжении столетий цивилизационные процессы, из локальных трансформируясь в глобальные, вносили свои особенности в понимание социумом сущности коррупции. Вместе с тем, как устанавливают криминологи разных научных школ, генезис коррупции применительно к разным странам и континентам имеет много сходных признаков и черт. Природа коррупции вне зависимости от языка, вероисповедания, расы титульной нации, экономических и политико-правовых основ государственного строя и иных составляющих, характерных для общества, имеет достаточно сходных черт, позволяющих говорить об определенной неизбежности прохождения любого государственного образования через испытание коррупцией.

Как свидетельствуют исследования в области истории государства и права, начальный этап формирования коррупции по ее содержательной характеристике, мотивировке решений и действий коррупционеров, обстоятельств, способствующих совершению коррупционных действий, во всех странах совпадает и тому имеются

объективные причины, связанные с процессами огосударствления изначально аморфного общества. К важнейшим признакам государства, в числе прочих, относятся единство языка и территории. Данное обстоятельство обуславливает формирование интересов и притязаний, позволяющих эти интересы реализовывать на основе понимания друг друга, институировать отношения, складывающиеся сначала между индивидами, а по мере развития надстроечных элементов – между индивидами и институтами государства.

Субстанционализация коррупции, понимаемая как процесс превращения акцидентной коррупции в повсеместное явление или в субстанциональное состояние, происходила практически параллельно с формированием, становлением и развитием государственности. Само появление такого организационно-слаженного понятия, как «государство» есть ни что иное, как величайший социально-экономический, историко-культурный и политико-правовой феномен, который, по мере своего развития, перешел в стадию субстанционализации. Сообразно приведенным неотъемлемым составляющим процесса феноменализации государства протекали процессы феноменализации и субстанционализации коррупции.

Первые упоминания о коррупции историки датируют XXIV веком до н.э. Изучение архивов Древнего Вавилона говорит о том, что коррупция оценивалась обществом как исключительно негативное явление почти четыре с половиной тысячи лет тому назад.

Первые признаки формирования государственных образований в лице казначеев, смотрителей общественных работ, сборщиков податей, судей и т.д. уже были обременены негативным воздействием коррумпированных чиновников древних государств. В этом заключается один из важнейших признаков коррупции, сохранившихся до сегодняшних дней: коррупция тесно связана со служебным положением коррупционера.

Вместе с развитием и ускорением цивилизационных процессов государства все более и более обособлялись, гораздо зримее стали проявляться различия в предпочтениях в системе институционального комплекса, наполнялись новым содержанием представления о должном и сущем, желаемом и возможном, всеобщем и привилегированном, о достаточном и избыточном и т.п. (ряд парных категорий может быть продолжен). Обособление государств, проявляющееся с разной глубиной и остротой в разных странах привело к увеличению форм коррупционных проявлений, но при этом сущность коррупции осталась неизменной.

Именно этими обстоятельствами объясняется стабильно высокий уровень социального запроса по поиску универсальных способов противодействия коррупции не только в Казахстане, но и в любой другой стране мира. Современный Казахстан строит свое будущее в тесном взаимовыгодном сотрудничестве во всех сферах жизни и деятельности со многими государствами, обладающими различной степенью развития общественных отношений, где одной из составляющих выступают правоотношения. Казахстан периодически принимает законодательные акты, направленные на повышение эффективности противостояния коррупции.

Как известно, Казахстан является одним из первых постсоветских государств, который принял закон «О борьбе с коррупцией» и постоянно демонстрировал мировому сообществу свою приверженность принципам цивилизованного построения внутренних и внешних отношений, свободных от коррупции.

В данном аспекте политико-правовой интерес представляет Указ Президента Республики Казахстан от 22 апреля 2009 года «О дополнительных мерах по усилению борьбы с преступностью и коррупцией и дальнейшему совершенствованию правоохранительной деятельности в Республике Казахстан» [1]. В данном акте акцент сделан на профилактику коррупционных правонарушений. При этом особо указывается на рост процессов формирования новых форм коррупции, а именно: «корпоративная корруп-

ция», которая приобретает черты организованной преступности. Именно корпоративная форма характерна для совершения коррупционных правонарушений в сфере образования. В развитие данного акта был принят закон «О противодействии коррупции» (18.11.2015г.) [2]. Примечательно, что, опираясь на этот закон, лица, сообщившие о факте коррупционного правонарушения или иным способом оказавшие содействие в противодействии коррупции, могут получить денежное вознаграждение. Беда в том, что последнее обстоятельство практически не пропагандируется и тем самым создается атмосфера замалчивания законного пути выявления коррупционеров в силу корпоративного мышления как явных, так и потенциальных коррупционеров. А в условиях вуза этот метод мог бы принести определенную пользу.

Нет в мире государства, которое было бы свободным от признаков коррумпированности системы государственного управления, экономической, политической, образовательной сфер общества, различия состоят в степени их пораженности коррупционизмом.

Попытки криминологов, направленные на формулирование относительно универсальных индикаторов, применение которых позволит выявить наиболее уязвимые направления общественных отношений в любых странах мира, с последующей выработкой эффективных мер противодействия коррупции, дали результаты, отдельные из которых представляют собой следующее:

- универсализация индикаторов возможна на основе разделения стран на группы по признакам общности значимых показателей: уровень развития общественных отношений; формы государственного устройства и управления; принадлежность к конкретной правовой семье; сила воздействия на общественное сознание национальных культурных традиций; структура населения по этническому, национальному и языковому признакам (монациональные государства более устойчивы и последовательны в деле сохранения культурных традиций; полинациональные государства склонны к созданию условий для развития более изощренных форм коррупционизма); географическое расположение; климатические условия; экономические устои; политические предпочтения и т.д. Соответствующие индикаторы условно являются универсальными, так как их применение эффективно только для конкретной группы стран, имеющих приведенные выше совпадающие общие показатели;

- воля правящей государственной элиты, априори публично выраженная как неприятие коррупционизма, должна совпадать с содержанием и характером предпринимаемых ею решений и действий. Если между должным и сущим образуется значительная дистанция, то опасность скатиться к макиавеллизму примет угрожающие размеры;

- имплементационные процессы должны быть разумно ограниченными с учетом принадлежности государств к разным группам, к которым применимы разные пакеты универсальных индикаторов. Иными словами, то что эффективно в Китае с его миллиардным населением, пагубно для Казахстана с его населением, едва превышающим 16 миллионов человек, что составляют примерно одну шестьдесят третью часть численности населения Китая;

- высокий уровень латентности коррупционных правонарушений не позволяет в полном объеме выявить их истинные размеры, характер причиняемого вреда с исчерпывающей полнотой, и как следствие – выработать реально эффективные меры противодействия.

Общемировые цивилизационные процессы в комплексе позволяют выявить видовые проявления коррупции, одинаково приемлемые для определения степени пораженности общества коррупционизмом в любом государстве. Таким образом, коррупция подразделяется на следующие виды: политическая, экономическая, элитарная (с участием государственного аппарата управления); в негосударственных организациях; в международных организациях; низовая (или вертикальная).

II. Разнообразие моделей формирования и развития коррупции

В современных условиях принято различать несколько наиболее ярких моделей формирования и развития коррупции. Каждая модель основана на общности системы характерных для соответствующих групп стран признаков. К таким моделям относятся: азиатская, африканская, латиноамериканская, европейская. Для азиатской модели характерно отношение общества к коррупционизму как к привычному явлению, обусловленному культурными традициями и экономической необходимостью, приемлемому для всей структуры государственного управления и всех слоев населения. В рамках данной модели коррупция не воспринимается как явление противозаконное и зачастую расценивается как атрибут функционирования государства. Африканская модель отличается тем, что

здесь превалирует клановый подход, при котором власть продается группе основных экономических кланов, которые договариваются между собой о разделе сфер влияния и контроля и затем, путем применения политических мер и средств, удерживают эти сферы и обеспечивают надежность их существования и функционирования. Для латиноамериканской модели является важным определение наиболее сильных и влиятельных теневых секторов экономики, а также криминальных авторитетов. При этом названные два нелегальных вектора находятся в состоянии постоянного соперничества и конкуренции не между собой, а между государственным сектором экономики и легальными политическими силами. Как считают криминологи, таким образом создается «матрешка», где верхняя оболочка – это государство официальное со всеми атрибутами власти, а под нею – криминальное формирование, нелегальное теневое «государство», претендующее на занятие ключевых позиций на политическом и экономическом полях жизни и деятельности страны. Что касается европейской модели, то здесь наблюдается синтез ранее приведенных моделей, что связано со множеством причин локального свойства. Для этой модели характерно резко отрицательное и бескомпромиссное отношение общества к любым проявлениям коррупции.

Сообразно этим моделям страны, входящие в соответствующие группы, вырабатывают свои стратегии противостояния.

Примечательно, что пораженность образовательной сферы коррупцией менее всего выражена в тех странах, где доступ к образованию обеспечен более сильными гарантиями, чем в странах, где коррумпированность в данной сфере характеризуется показателями более криминального характера по сравнению со средними показателями в целом в мировом рейтинге стран. В этом аспекте показателен опыт Японии, где высшее образование является обязательным, тогда как в иных странах обязательный уровень – среднее образование. Более того, обязательное образование на высшем уровне является индикатором или атрибутом общегосударственной стратегии, ориентированной на формирование интеллектуальной нации. Обязательное высшее образование для каждого японца гарантируется системой государственных университетов, где образовательный процесс осуществляется на безвозмездной основе. Безусловно, наряду с сетью государственных университетов в Японии функционируют коммерческие вузы.

Благодаря такой образовательной политике Япония не знает, что такое коррупция в вузе.

Казахстан стремится к формированию интеллектуальной нации. Однако для этого еще не созрели необходимые условия, в том числе, как нам представляется: а) конституционное закрепление обязательности получения высшего образования каждым казахстанцем; б) возможность получения бесплатного высшего образования в государственных вузах; в) обязательное квотирование бесплатных образовательных мест в коммерческих вузах.

Признание задачи формирования интеллектуальной нации в качестве приоритета государственной политики в сфере образования явится важнейшим рычагом в деле формирования нового поколения казахстанцев, свободных от коррупционных проявлений.

III. Европейская модель формирования и развития коррупции и отношение общества к ее проявлениям

Для европейской модели характерно резкое неприятие обществом любых проявлений коррупции, системность этой борьбы, способность населения принять самое непосредственное участие в акциях, направленных на бичевание коррупционеров. Этому способствует высокая степень законопослушности граждан европейских государств, где дистанция между сущим и должным весьма короткая, продуманность до мелких деталей законодательства, не оставляющего места для свободной интерпретации, особенности национального менталитета, построенного на пунктуальности, четкости и ответственности за порученное дело. Общественное осознание пагубности коррупции для страны находится в прямой связи и не противоречит общегосударственной политике в данном направлении. Демократические институты в европейских странах не только декларируются, но и работают в действительности.

Показательной является правоохранительная практика ФРГ, где в конце XX века шли активные процессы по возвращению на историческую родину немцев из СССР. Возвращенцы из числа «советских» немцев при оформлении необходимых документов в ряде случаев пытались путем подкупа немецких чиновников сократить сроки получения выездных документов. По свидетельству самих немецких репатриантов, такие попытки пресекались моментально чиновниками соответствующих служб ФРГ вне зависимости от их должностного ранга и уровня. Подобное происходит и в наше время, когда граждане Казахстана, выходцы из семей политической элиты и крупных бизнес-менов,

обучаются в крупных европейских вузах и при совершении ими правонарушений страна пребывания подвергает студента-нарушителя немедленной депортации не принимая во внимание заслуги и авторитет родителей, начисто отвергая любые противозаконные действия по «спасению» имиджа как нарушителей, так и их покровителей, включая высокопоставленных родителей и родственников.

Как нам представляется, воспитать у казахстанцев качества, которые присущи европейской ментальности, если и возможно, то пока только теоретически. На практике все обстоит иначе. Одной из причин является несовпадение в понимании сущности родственных отношений. Для азиата характерно стремление к максимальному увеличению круга лиц, входящих в категорию родственников. Это связано, отчасти, с особенностями кочевой цивилизации, где дарвиновская борьба за сохранение вида трансформировалась в оказание родственного покровительства любому, кто об этом попросит либо в этом нуждается. Это явление условно можно назвать эффектом центростремительности. Для европейцев характерно дистанцирование друг от друга, где даже кровное родство первой степени (мать, отец, дочь, сын) не является препятствием для соблюдения существующих правил поведения, даже если это наносит вред родственникам. Данное явление условно можно именовать эффектом центробежности.

Казахстанская ментальность сама по себе редкий феномен, который позволил сохранить целостность и самобытность культуры и казахского языка, сберечь территориальную неприкосновенность и историческую самостоятельность титульной нации и народа Казахстана в условиях жесточайшей борьбы за свою независимость. Вместе с тем, на этом фоне не прекращается негативное влияние трайбализма, когда значимые для жизни и деятельности отдельно взятого казахстанца вопросы решаются с учетом родоплеменных признаков, а не на основе закона. Трайбализм в союзе с корпоративностью способен воздвигнуть непроходимую преграду на пути к интеллектуальной нации. Здесь одной государственной воли о запрете трайбализма явно недостаточно. Задача может быть решена только на комплексной основе, включающей политические, экономические и правовые рычаги.

IV. Азиатская и африканская модели формирования и развития коррупции и отношение общества к ее проявлениям

Культура, понимаемая как исторически сложившийся уровень развития общества, выраженный в социальных взаимоотношениях людей, а

также созданных ими материальных и духовных ценностях, достаточно своеобразно связана с проявлениями коррупции и отношением общества к ней, именно в странах Африки. Здесь сильны культурные традиции, которые в многочисленных племенах значительно разнятся. Но в усредненном виде коррупция – явление повсеместное, зародившееся издревле. Подношение подарков жрецам и вождям постепенно трансформировалось в современные формы коррупционных правонарушений. Этим в основном объясняется довольно инертное отношение большей части населения к коррупции. Борьба с нею носит фрагментарный, единичный характер и не является отражением типичного общественного отношения к негативным последствиям рассматриваемого явления. Как отмечалось в СМИ, такие формы коррупции, как блат и ему подобные, ни у кого не вызывают реакции отторжения и воспринимаются обществом не столько как неизбежные, а сколько как нормальное построение взаимоотношений, способствующих карьерному росту человека и освобождающих его самого и его деятельность от критической оценки кого бы то ни было. При этом лексическое толкование слово «блат», означающего знакомство, используемое в корыстных интересах (blat – от польского – близкий), совпадает с его обыденным пониманием не только в странах Африки, но и Азии. Блат – это тот же протекционизм, выражающийся в оказании покровительства влиятельного лица в устройстве чьих-либо дел, в том числе продвижение по службе. Протекционизм сам по себе не подпадает под признаки, влекущие какую-либо юридическую ответственность, он относится к критериям нравственной оценки личности. С такими людьми представители социальных групп не только не борются, но и сами стремятся завязать близкие отношения из личных интересов известного свойства. Между тем и блат, и протекционизм – суть условия для укоренения и развития коррупционизма.

Указанные признаки достаточно зримо проявляются и в казахстанской действительности.

Для африканской модели характерно единичное противостояние, относимое к категории спорадических. Такое противостояние могут проявить отдельные личности, которые, как правило, ни экономически, ни политически ни от кого не зависят. Их финансово-экономическая устойчивость позволяет публично проявлять неприятие коррупции и подвигнуть на неординарные действия. Тому примером является деятельность миллиардера суданского происхождения Мохаммеда Ибрагима, учредившего

награду за хорошее руководство. Премия за качественное управление, свободное от коррупции, составляет 5 млн.долларов. Одним из лауреатов этой премии стал Нельсон Мандела. Очевидно, что такая форма борьбы изначально не может быть эффективна в силу отстранения от нее государственного аппарата управления. Кроме того, инертность большей части населения является благодатной почвой для роста коррупции.

V. Предупреждение и предотвращение коррупции

Зарубежный опыт государственной политики, направленной на предупреждение и предотвращение коррупции, свидетельствует о достаточно широком диапазоне методов и средств, которые варьируются в зависимости от множества факторов, имеющих значение для построения эффективной стратегии борьбы с коррупцией.

Методы и средства превенции различаются по характеру своего воздействия и делятся на общие и специальные. Это положение расценивается как правовая аксиома и применимо ко всем без исключения странам. Различия в конкретном наполнении.

Замечено, что официальная политика любого государства заключается в отрицании коррупции как неприемлемой и противоречащей позитивным процессам поступательного развития общественных отношений. Политика умалчивания всего, что связано с коррупционными проявлениями, свидетельствует не об отсутствии или минимальном объеме таких правонарушений в стране, а о заговорившемся интересе политической элиты государства в сохранении положения дел в стране в связи с тем, что она сама причастна к совершению коррупционных правонарушений, что коррупцией заражены все слои населения и все сферы жизни и деятельности такого государства.

Наряду с этим для понимания роли и места официальной политики государства в жизни большей части своего населения, страдающего от коррумпированности чиновников, целесообразно провести соотношение официальной политики и конкретных мер, предпринимаемых для подтверждения этой политики. Такое соотношение позволяет выявить следующие типы государственной политики:

- *первый тип*: официальная политика и государственные меры предупреждения и предотвращения коррупции соизмеримы и адекватны по уровню целей и решаемых задач. Здесь методы общей и специальной превенции соотносятся как родовые и видовые понятия соответственно. При таком соотношении воля

правителя не расходится с делом, намерения государственного аппарата отвечают социальным запросам, созвучны с мнением общества в целом, вызывают доверие и находят всемерную поддержку. Это возможно только в странах с развитой системой демократических ценностей и, как правило, это страны классического капитала, для которых период дикого (пиратского) накопления богатства остался в далеком прошлом и где появление набобов (нуворишей) расценивается довольно негативно, национальная буржуазия и политическая элита их в свой круг не выпускает;

- **второй тип:** официальная политика и государственные меры предупреждения и предотвращения коррупции несоизмеримы и неадекватны. Здесь методы общей и специальной превенции не находятся в родо-видовой связи и существуют автономно как обязательные, но разрозненные атрибуты государственного управления. Официально заявленная решимость бороться с коррупцией не находит реальной поддержки даже в виде паллиатива. Борьба приобретает характер разовых кампаний и наиболее ярко это проявляется в процессах, связанных с определением фигуры следующего главы государства: это своего рода политическая уловка, ориентированная на очередное введение своего электората в заблуждение относительно истинных намерений, например, кандидата на пост президента. По достижении цели кампания сворачивается и откладывается до следующих выборных процессов. Такой подход характерен для большинства стран постсоветского пространства;

- **третий тип:** официальная политика строится на основе социального запроса, что внешне импонирует как форма проявления силы демократических устоев. Однако, это не всегда соответствует действительности. Здесь родо-видовые понятия меняются местами. Официальная политика, которой изначально отводится роль родового понятия, в силу слабости и трусливости политической элиты и ее продажности уступает свое место и фактически принимает на себя роль производного и подчиненного видового понятия. Запросы общества влекут формирование методов и способов противостояния коррупции, которые становятся обязательными элементами официальной политики в исследуемой сфере. Это характерно для стран со слабой экономикой, страдающих от обилия внутренних противоречий, обремененных комплексом политических ошибок, допускаемых на протяжении деятельности нескольких поколений правящей верхушки. Такая политика носит, как

правило, перманентный характер в силу тупиковости экономической политики, изначально не ориентированной на построение прорывных экономических проектов. Слабая политика, она слаба о всем комплексе государственных векторов: экономике, праве, социальном обеспечении.

- **четвертый тип:** сильная, жесткая официальная политика противостояния коррупции, носящая повсеместный, всеобъемлющий характер, имеющая тенденцию к безмерной экспансии и ее возведению на этой основе в основной компонент национальной и официальной государственной идеологии. Здесь родовое понятие поглощает все нижестоящие компоненты, видовые проявления – суть интерпретации родовых признаков. Такая политика характерна для стран, позиционирующих себя в качестве лидеров на мировой арене по всем векторам государственной политики. В качестве примера можно назвать Китай, где ежедневно в среднем три чиновника могут быть расстреляны за коррупцию. Китайские методы борьбы с проявлением коррупционных правонарушений, как указывается в СМИ, дают внушительные результаты: ежегодно в среднем подвергаются уголовному наказанию до 45 тысяч чиновников и до 20 тысяч сотрудников правоохранительных органов.

Борьбу с коррупцией в Китае именуют «стратегией войны», для которой характерны: признание коррупции как существенной проблемы, от решения которой во многом зависит экономическое благополучие страны, ее имидж в международном сообществе; превалирование репрессивных методов, карательных мер; ужесточение государственного контроля.

Основной недостаток китайской «стратегии войны» – это сосредоточение усилий на разоблачении коррупционеров, а не на выявлении причин, порождающих коррупцию. При таком подходе, вне зависимости от усиления устрашающих факторов, борьба с коррупцией обречена быть вечной, так как сохранение существующих устоев общества будет способствовать созданию новых способов вуалирования следов правонарушений. Не изменив условий, порождающих коррупцию, одними карательными мерами решить проблему нельзя. Сам факт жестокости собственно карательных мер является значительным препятствием для вхождения Китая в число стран, строящих демократическое общество.

Для предупреждения и предотвращения коррупции, на наш взгляд, необходимы следующие меры общего порядка, имеющие отношение к коррупционным правонарушениям в любой сфере деятельности:

- воля политической элиты, подкрепленная системой мер и решений, соразмерных официально заявляемым намерениям, что возможно при действительной решимости государственного аппарата контролировать коррупцию и предупредить ее всплески;

- рассмотрение коррупции не изолированно, а в комплексе множества факторов, влияющих на ее динамику. Коррупция – не причина, а следствие. Борьба будет успешна при устранении причин, порождающих коррупцию;

- предъявление высоких требований к качественным показателям кадрового состава в системе государственного управления, повсеместное исключение трайбализма, родо-племенного сепаративизма по вопросам кадровой расстановки с основным акцентом на деловые и нравственные качества лиц, претендующих на занятие любых должностей, подпадающих под высшую, первую, вторую категорию, а также иных лиц, приравненных к должностным;

- предусмотрение прохождения обязательных ступеней, учитываемых при карьерном росте (по аналогии с правилами назначения на должность судьи, например: лицо не может быть назначено судьей Верховного суда, если оно не имеет соответствующего опыта работы в районном, областном судах). Практика назначения на управленческие должности лиц, только окончивших вуз, сама по себе должна расцениваться как проявление коррупционного правонарушения с последующим наступлением дисциплинарной ответственности для руководителя органа, принявшего такого выпускника на ответственную должность;

- построение кадровой политики на основе систематической ротации, исключающей пребывание в одной должности лица более 5-7 лет. При этом ротация не означает круговорота одних и тех же лиц, как это зачастую имеет место в государствах постсоветского пространства (например: лицо занимает на протяжении многих лет пост министра, но все это разные министерства. Развалив одно министерство, лицо переходит в другое министерство, сохраняя за собой пост министра). Политическая элита, государственный аппарат управления таким образом демонстрируют свою сплоченность в личных интересах и нежелание впускать кого-либо нового в привычный круг людей, где, как правило, каждый из них неофициально замечен в коррупционных правонарушениях;

- разработка общегосударственных программ борьбы с преступностью, где определенное место будет занимать антикоррупционная деятельность. Практика разработки целевых программ

борьбы с коррупцией показала свою неэффективность, связанную с их оторванностью от общей борьбы с преступностью и, как указывались ранее, с ее направленностью на оказание карательного воздействия на коррупционера, а не на выявление и искоренение порождающих коррупцию причин;

- придание борьбе с коррупцией системного характера, исключаящего организацию и проведение разовых показательных мероприятий, исключаящих конъюнктурный спрос и удовлетворение политических амбиций лиц, претендующих на престижные выборные должности;

- всемерное оказание государственной поддержки малому и среднему бизнесу, освобождение от уплаты налогов на определенный начальный период становления и работы вновь созданного юридического лица путем индивидуального определения наиболее оптимального срока, по истечении которого целесообразно начать взимание обязательных платежей;

- обеспечение максимальной прозрачности и доступности для населения информации о доходах и их источниках должностных и приравненных к ним лиц, а также их супругов, родителей и детей, включая вторые и последующие браки, о движимом и недвижимом имуществе, принадлежащем им на праве собственности, предусмотрев административную ответственность за неполноту и введение в заблуждение при предоставлении означенной информации;

- предусмотрение на правительственном уровне издания ежегодных бюллетеней о сведениях об объемах доходов должностных и приравненных к ним лиц, а также их супругов, родителей и детей, включая вторые и последующие браки, а также о движимом и недвижимом имуществе, принадлежащем им на праве собственности или аренды;

- наложение запрета на присвоение ученых званий и присуждение ученых степеней должностным и приравненным к ним лицам, если их настоящая деятельность не относится к научно-исследовательской или педагогической;

- принятие комплекса мер по стимулированию общественного контроля путем поощрения активистов, оказывающих результативное содействие Антикоррупционному Агенству.

Что касается предупреждения коррупции непосредственно в сфере образования, то наши предложения сводятся, к следующему:

1. Целесообразно вернуться к идее формирования интеллектуальной нации, в рамках реализации которой предусмотреть:

а) обязательное высшее образование для каждого казахстанца;

б) обеспечение получения высшего образования на бесплатной основе (это не является аналогом образовательного гранта) путем обязательного квотирования приема в вузы, функционирующие как на госбюджетной, так и на коммерческой основе.

2. Повсеместное создание атмосферы нетерпимости к коррупционным проявлениям в образовательной сфере.

3. Повышение качества высшего юридического образования.

4. По аналогии с практикой правительства РФ разработать и внедрить Государственную программу по антикоррупционному просвеще-

нию на ближайшие 5-7 лет. В рамках данной программы предусмотреть включение в образовательные стандарты элементы по популяризации антикоррупционного поведения [3, с.106].

5. Ввести в УК РК самостоятельную норму «Мелкое взяточничество», которым целесообразно установить уголовную ответственность за получение дачу взятки лично или через посредника в размере, не превышающем пятидесяти тысяч тенге (это одна из наиболее часто встречающихся сумм поборов или подкупа в образовательной сфере. Подобная практика уже внедрена в УК РФ и она проявила свою эффективность [4].

Список использованной литературы

1. О дополнительных мерах по усилению борьбы с преступностью и коррупцией и дальнейшему совершенствованию правоохранительной деятельности в Республике Казахстан. – Указ Президента Республики Казахстан от 22.04.2009г. №793 // *электр.ресурс*.

2. О противодействии коррупции. – Закон Республики Казахстан от 18.11.2015г. №410 – V // *электр.ресурс*.

3. Николаев С.М. Формирование неприятия коррупционных отношений при подготовке сотрудников правоохранительных органов // *Право и образование*. 2016. №6.

4. Уразбаев Р.Ш. Недостатки закона или что мешает эффективной антикоррупционной работе в вузах // *Право и образование*. 2017. №9.

УДК: 343.3/7

МРНТИ: 10.77.51

А.Р. Бижанова¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.д., Алматы қ., Қазақстан
e-mail: Aike_74@mail.ru

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТЫҢ ҰҒЫМЫ ЖӨНІНДЕ

Аңдатпа

Экологиялық мәселе – табиғи ресурстарды интенсивті эксплуатациялаудың нәтижесі, ғылыми-техникалық революцияның жағымсыз тұстары.

Бүгінде өмірлік жағдайдың әсерінен, тіпті адамның немқұрайдылығынан әлемдегі жүздеген құстар мен жануарлардың жойылып, мыңдаған жануарлардың құрып кетуі алдында тұр. Сауатсыз жүргізілген жерді өңдеу жұмыстары шамамен құрлықты территорияның үштен бірінің шөлді аймаққа айналуы қауіпін туғызды. Ал бұл экологиялық қауіпсіздікті қылмыстық-құқықтық қорғаудың жолы ретінде қылмыстылықпен күресте қылмыстық іс-әрекеттерді дұрыс саралауды қажет етіп отыр. Сондықтан да экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықты ұқсас нормалардан дұрыс ажырату үшін экологиялық қылмыстық құқық бұзушылық ұғымын ашып алған орынды.

Автор мақаланы экологиялық қылмыстық құқық бұзушылық ұғымын, белгілерін және түрлерін ашуға арнаған.

Түйін сөздер: экологиялық қауіпсіздік, экологиялық қылмыстық құқық бұзушылық, экологиялық қылмыстар, қоршаған табиғи ортаны қорғау

Бижанова А.Р.¹

*¹Д.ю.н, старший преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин института истории и права
ҚазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан
e-mail: Aike_74@mail.ru*

О ПОНЯТИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО УГОЛОВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ

Аннотация

Экологическая проблема – это результат интенсивной эксплуатации природных ресурсов, неблагоприятная сторона научно-технической революции.

В результате жизнедеятельности человека, порой и халатности в мире исчезли сотни видов птиц и животных, более тысячи животных находится под угрозой вымирания. Неграмотное проведение мелиорационных работ привело к тому, что примерно одна треть сухопутной территории находится под угрозой превращения в пустыню.

В борьбе с преступностью как способ уголовно-правовой защиты экологической безопасности важную роль играет правильная квалификация преступных деяний. Поэтому для разграничения экологических уголовных правонарушений от схожих норм возникает необходимость раскрыть понятие экологического уголовного правонарушения.

В данной статье автор раскрывает понятие, признаки и виды экологических уголовных правонарушений.

Ключевые слова: экологическая безопасность, экологические уголовные правонарушения, экологические преступления, охрана природной окружающей среды

A.R. Bizhanova¹

*¹Doctor of law, senior teacher of criminal law the institute of History and Law of Kazakh National Pedagogical
University named after Abai, Almaty, Kazakhstan
e-mail: Aike_74@mail.ru*

ABOUT THE CONCEPT OF ENVIRONMENTAL CRIMINAL OFFENSES

Abstract

The environmental problem is the result of intensive exploitation of natural resources, an unfavorable side of the scientific and technological revolution.

Because of human activity, and sometimes negligence in the world, hundreds of species of birds and animals disappeared; more than a thousand animals are threatened with extinction. The lack of competent land reclamation led to the fact that approximately one third of the land territory is under threat of becoming desert.

In a fight against criminality as a method of criminal legal defense of ecological safety an important role is played by correct qualification of criminal acts. Therefore for differentiation of ecological criminal offences from similar norms there is a necessity to expose the concept of ecological criminal offence.

Key words: ecological safety, ecological criminal offenses, environmental crimes, environmental protection

Кіріспе

Болашағымыз бен өткенге көз жүгіртіп, қоғамның даму жетістіктерін мойындай отырып, адамзаттың экологиялық мәселелердің өзектілігін сезінбеуі және тұрақты даму жолында оларды шешудің қажеттілігін біліп, өз әрекетімізді жоспарламауы мүмкін емес.

Қырық жыл бойында Семей өңірінің ядролық сынақ алаңына айналуы, су ресурстарының ластануы адамдардың денсаулығы мен қоршаған ортаға орны толмас зиян әкелуі, халықтың жалпы ауруға шалдығуы мен және қайтыс болуы санының күрт өсуі көпшілікке аян. Семей аумағының барлығы және оған жақын орналасқан Павлодар, Шығыс-Қазақстан және Қарағанды облыстарының кей райондары экологиялық қауіпті аймаққа айналғаны қашан. Сонымен қатар, Республикамыздың көп аумақтарының экологиялық жағдайлары қолайсыз ғана емес, апатты. Қоршаған ортаның ластануының қайнар көздері өндірістер, ауыл шаруашылығы, автокөліктер және басқа да антропогенді факторлар болып отыр.

Экологиялық ахуалдың нашарлауын ескерсек, қоршаған ортаның қылмыстық қолсұғушылықтан қорғануын заңдық тұрғыдан толық қамтамасыз ету заман талабы болмақ. Бүгінде қоршаған ортаға, экологиялық қауіпсіздікке зиян тигізетін өзара ұқсас қылмыстық іс-әрекеттер қылмыстық заңнаманың бірнеше нормаларында қаралған, ал бұл өз кезегінде іс-тәжірибеде қиындықтар тудыраы хақ. Сондықтан да экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтарды ұқсас нормалардан дұрыс ажырата алу үшін экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтарға түсінік беру қажет болып отыр.

Ал осы аталған жағдайлар зерттеу тақырыбының өзектілігінің айқын дәлелі болмақ.

Зерттеу жұмысының мақсаты экология саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алудың ұтымды шарасы ретінде экологиялық құқық бұзушылықтар ұғымын ашу, оны ғылыми тұрғыдан зерттеу болып табылады.

Экологиялық құқық бұзушылықтар үшін жауаптылық.

Әрбір азаматтың қолайлы табиғи ортаға құқығы бар. Адамның экологиялық құқықтарының түсінігін В.Е. Крутинский редакциялауымен шыққан энциклопедиясында төмендегідей береді [1, 361 б.]: «Адамның экологиялық құқықтары – бұл әлемдік, сондай-ақ ұлттық масштабтағы экологиялық күйзеліске орай туындайтын адамның конституциялық құқықтарының жеке-ленген түрі».

Адамның экологиялық құқықтары ҚР Конституциясында арнайы көрсетілмесе де, Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 9 қаңтардағы №212 Экологиялық кодексінің 13-бабында жеке тұлғалардың қоршаған ортаны қорғау саласындағы құқықтары мен міндеттері қарастырылған, адамның экологиялық қауіпсіздігі қамтамасыз етілген [2]. Аталған заңның орындалу механизмі көрсетілмейінше заң декларативті сипатқа ие болады. Сондықтан да экологиялық құқық бұзушылықтар үшін заңды жауапкершілік көзделеді.

Экологиялық-құқықтық жауаптылықтың институты ерекше, ол жер, тау-кен, су, орман, әкімшілік, қылмыстық құқықтарымен тығыз байланысты. Бұл экологиялық құқық бұзушылықтар үшін тәртіптік, материалдық, әкімшілік, қылмыстық және азаматтық-құқықтық жауаптылық түрлері көзделген.

Мұндағы тәртіптік жауаптылық – кінәлі кәсіпорын жұмысшысына тәртіптік ықпал ету шарасын қолданудан тұрса, материалдық жауаптылық – кінәлі жұмысшыға мүліктік шығынның орнын толтыруды құраған.

Әкімшілік жауаптылық арнайы уәкілетті органмен (ҚР ӘҚБтК-нің 697,701,703,707-710 және т.б. баптарында қарастырылған) экологиялық құқық бұзушылықтар үшін әкімшілік жаза-лау шараларын қолдану нәтижесінде туындайды.

Ал азаматтық-құқықтық жауаптылыққа келсек, ол құқықтық экологиялық талаптарды бұзудың нәтижесінде туындайтын зардаптардың шығынын (мүліктік немесе материалдық) жәбірленушіге өтеуді құқық бұзушыға жүктеуді қамтиды.

Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылық: ұғымы мен белгілері.

Қылмыстық жауапкершілікті анықтауға негізделген қылмыстық саясат қылмыстылықпен күрес саясатында маңызды рөл атқарады. Қылмыстық-іс жүргізушілік және қылмыстық-атқарушылық саясатта та қылмыстылықпен күресудің құрамдас бөлігі ретінде белгіленген шекте өзара ықпалдасып әрекет етеді. Қылмыстық әлеуметтік құбылыс ретінде онымен күрестің тек қылмыстық – құқықтық шаралармен шектелуі мүмкін емес.

Сол қылмыстық саясат экология саласынан да тысқары емес. Ал экология саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтың алдын алу шарасы қылмыстық саясатқа негізделері сөзсіз.

Бұл саладағы қылмыстылық туралы әлеуметтік бағыттағы зерттеулер әлдеқайда жемісті болды. Көп уақытқа дейін кәсіпкерлердің табиғатты аямай пайдалануы, қоршаған ортаны

ірі мөлшерді ластап, нәтижесінде адамзат денсаулығына зардаптар алып келуі қоғамда қалыпты жағдай болып есептелінді. Біртін келе ғалымдардың, сыншылардың ықпалымен экологиялық мәселенің өткірлігі саналы түрде мойындалды. Халықтың тарапынан айтылатын қарсылықтарға уәкілетті тұлғалар да құлақ түрді. Экологиялық белсенділер қоғамдық-саяси қозға-лыстарға бірігіп, кейінен ол сайлауларда өз қолдауын тапты. Мұның барлығы заңнамалардағы, соның ішінде қылмыстық заңнаманың да өзгеруіне алып келді. «Экологиялық қылмысты-лық», «экологиялық қылмыстар», «экологиялық қылмыстық құқық бұзушылық» деген терминдер пайда болды.

Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық кодексінің 13-тарауы түгелдей экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтарға арналады. Алғашқы отандық қылмыстық кодексте мұндай арнайы тарау болмады, экологияға байланысты жекелеген баптар «Шаруашылық қылмыстары» деген тараудан орын алған еді.

Бүгінгі күні экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың көлемі кең. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 9 қаңтардағы №212 Экологиялық кодексінде «экологиялық құқық бұзушылық» термині кездескенімен де оған түсінік берілмеген. Ал РФ «Қоршаған табиғи ортаны қорғау туралы» заңының 85-бабында оған мынадай түсінік беріледі: «Экологиялық қылмыстар дегеніміз Ресей Федерациясымен бекітілген экологиялық тәртіпке, қоғамның экологиялық қауіпсіздігіне қолсұғатын және табиғи ортаға және адамдардың денсаулығына зиян келтіретін, РФ ҚК қарастырылған қоғамға қауіпті іс-әрекеттер болып табылады» [3].

Ал Белоруссия Қылмыстық кодексінің «Экологиялық қауіпсіздігі мен табиғи ортаға қарсы қылмыстар» тарауының ескертпесінде экологиялық қылмыстардың ұғымы, келтірілетін ірі және аса ірі шығын мөлшері беріледі. Онда экологиялық қылмыстар дегеніміз «жерге, суға, жер қойнауына, орманға, жануарлар мен өсімдіктер әлеміне, атмосфераға және қоршаған ортаны қорғау туралы заңдарда көрсетілгендей меншік түріне қарамастан басқа да табиғи объектілерге зиян келтірілген немесе қауіп келуі мүмкін, қасақана немесе абайсызда жасалынған қоғамға қауіпті іс-әрекеттер болып табылады».

Г.Н. Борзенков, В.С. Комисаров экологиялық қылмыстарға берілген түсінікте ол қоршаған табиғи ортаны, табиғи ресурстарды рационалды пайдалану, экологиялық тәртіп пен халықтың экологиялық қауіпсіздігіне, сондай-ақ табиғи ортаны сақтауға байланысты қоғамдық қатынастарға қолсұғатын, қылмыстық заңда қарастырылған қоғамға қауіпті іс-әрекеттер (әрекет пен әрекетсіздіктер) ретінде қарастырады [4].

Экологиялық қылмыс дегеніміз қылмыстық заңмен қарастырылған және қылмыстық жазалау қауіпін төндіре отырып, онымен тиым салынған, қоршаған ортаға және оның жекеленген компоненттеріне, адамның оптималды өмірлік жағдайын қамтамасыз ететіндей табиғи ресурс-тарын тиімді пайдалануға, сондай-ақ халықтың экологиялық қауіпсіздігіне және территорияға қолсұғатын кінәлі қоғамға қауіпті іс-әрекеттер (әрекет немесе әрекетсіздік) болып табылады, және де табиғи объектілерді тікелей құқыққа қайшы пайдаланудан немесе қоршаған ортаның күйіне және сапасына жағымсыз әсер етуден тұрады, деп қарайды [5]. Бұл анықтамада А.Э. Жалинский экологиялық қылмыстар қолсұғатын объектіні нақтылап, жекелеп көрсетуге тырысады.

«Экологиялық қылмыстар» ұғымын Жалинский А.Э. экологиялық, құқыққа қайшылық және қоғамға қауіптілік сынды белгілермен сипаттайды.

Экологиялық. Экологиялық қылмыстарға немесе қандай да басқа бір қылмысқа жатқызудың негізі болып қоғам мен адамның табиғатпен өзара қатынасының табиғи және әлеуметтік заңдылықтары немесе экологиялық саналады. Экологиялық ғылым мен технологияның даму деңгейін бейнелейді; түрлі антропогенді қызметтердің механизмі туралы ғылыми пайымдаулардың деңгейіне тәуелді; басқа құқыққа қайшы қоғамға қауіпті іс-әрекеттердің жеке тобынан ажыратуға мүмкіндік береді. Экологиялық қылмыстардың идентификациялық белгіні мыналар сипаттайды: қоршаған ортаның объектісін игеру, қылмыстық заң тиым салатын қоршаған орта объектілерін пайдалануға бағытталуы; қоршаған ортаның күйінің, сапасының немесе жекеленген параметрлерінің өзгеруін; қолайлы қоршаған ортаға деген, қоршаған ортаның күйі туралы шынайы ақпаратқа адамның құқықтарының бұзылуы.

Құқыққа қайшылық. Құқыққа қайшылық экологиялық қылмыстардың қоғамға қауіптілігінің заңды көрсеткіші ретінде күрделі құқықтық феноменді құрайды. Олар заң шығарушының қарауына, құқықтық мәдениет пен заң техникасының даму деңгейіне тәуелді. Оның құқықтық негізі құбылмалы, оның қоғамға қауіптілігін барлық кезде қоғам, билеушілер біркелкі қабылдай бермейді.

Қоғамға қауіптілік немесе қоғамға зор қауіп төндірмейтін, болмашы зиянның келуі. Экологиялық қылмыстардың қоғамға қауіптілігі тек қауіпті экологиялық және экономикалық

зардаптардың сомасымен ғана емес, сонымен қатар адамдардың денсаулығына келген зиянмен де қосымша сипатталады. Экологиялық қылмыстардың қоғамға қауіптілігі қоғамның экологиялық мүддесін бағаламау, нақты айтқанда әрбірінің қолайлы қоршаған ортаға деген құқығын бұзу, денсаулықтарына, мүлкіне, табиғатқа зиян келтіру, табиғатты қорғау немесе өзге де нормаларды сақтамау, халықтың қауіпсіздігінің, экологиялық тәртібінің деңгейінің төмендеуімен және т.б. байланысты.

ҚР ҚК-нің 10-бабының 3-тармағына сүйенсек, қылмыстық теріс қылық деп қоғамға зор қауіп төндірмейтін, болмашы зиян келтірген не адамның жеке басына, ұйымға, қоғамға немесе мемлекетке зиян келтіру қатерін туғызған, оны жасағаны үшін айыппұл салу, түзеу жұмыстары, қоғамдық жұмыстарға тарту, қамаққа алу түріндегі жаза көзделген, айыпты жасалған іс-әрекет (әрекет не әрекетсіздік) танылады. Ал қылмыстар болып, айыппұл салу, түзеу жұмыстары, бас бостандығын шектеу, бас бостандығынан айыру немесе өлім жазасы түріндегі жазалау қатерімен тыйым салынған айыпты жасалған, қоғамға қауіпті іс-әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік) танылады.

Жоғарыда аталғандардан бөлек қылмыстық құқық бұзушылықты келісі белгі сипаттайды – айыптылық (кінәлілік). «Қарастырып отырған экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтың келесі белгісі ретінде қарастырылатын кінәлілік белгісі, Қазақстан Республикасының Қылмыстық заңнамасы бойынша тыйым салынған қоғамға қауіпті іс-әрекеттерді жасаған адамның осы жасаған іс-әрекеттері үшін кінәлі болуы, қарастырылған іс-әрекеттерді жасаған уақытта қылмыстық жауаптылықты көтере алатын жасқа жеткен, есі дұрыс адам немесе адамдар өз әрекеттерінің (әрекетсіздігінің) қоғамға қауіпті екенін ұғынуымен, оның қоғамға қауіпті зардаптарының болу мүмкіндігін немесе болмай қоймайтынын алдын ала болжап білуімен және осы зардаптардың туындауын қалауымен немесе орын алуын қаламаса да, оларға саналы түрде жол беруімен не оларға немқұрайлы қарауымен танылады. Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар кінәнің тек қасақана нысанымен ғана жасалады» [6, 35-37 бб.].

Қорыта келе, *экологиялық қылмыстық құқық бұзушылық* деп қылмыстық заңмен реттелінетін, елдің экономикалық қауіпсіздігін, экологиялық-құқықтық тәртіпті сақтауға байланысты қоғамдық қатынастарға қол сұғатын, кінәлі түрде жасалынған қоғамға қауіпті, сондай-ақ қоғамға зор қауіп төндірмейтін, болмашы зиян келтіретін іс-әрекеттер кешенін түсінеміз.

Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтың объектісі қоршаған ортаны рационалды түрде пайдалануға байланысты қоғамдық қатынастар, адам өмірі үшін қоршаған ортаны қолайлы етіп тұрақтандыру және қоғам үшін экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету болып табылады. Алайда, кейбір авторлар бұл жайында жеткіліксіз жазады. Біріншіден, рационалды күйде табиғатты пайдалану адам өміріндегі, тұрмысындағы қызығушылықтарды қамсыздандырады да, бірақ адам өмірі мен денсаулығының қауіпсіздігі екінші орынға түседі. Екіншіден, негізгі мәселе құқық арқылы қоршаған ортаны қорғау барысындағы қатынастар емес, ең өзектісі адам өмірінің қауіпсіз және қолайлы болуын, оған қоса қоршаған ортаға деген қатынасымыздың немқұрайлы болмағанын қамтамасыз ету екендігін білген жөн.

Экологиялық қауіпсіздік деп қоршаған ортаға антропогендік және табиғи әсер ету нәтижесінде туындайтын қатерлерден жеке адамның, қоғамның және мемлекеттің өмірлік маңызы бар мүдделері мен құқықтарының қорғалуының жай-күйі танылады. Экологиялық қауіпсіздік, ол адамдарға қолайлы өмірді, табиғат пен қоғамның өзара байланысының сақталуы мен дамуын қамтамасыз етуге бағытталған мән-жайлар болып саналмақ.

Экологиялық құқықтық тәртіп нормативтік актілермен реттелінетін адамдардың және басқа да тіршілік иелерінің, табиғи ортаның қолайлы жағдайын және қоршаған ортаны рационалды түрде пайдалануын сақтауға бағытталған қатынастарды құрайды.

Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың *заты* – нақты табиғат ресурстары: жер, су, ауа, өсімдіктер және жануарлар дүниесі, орман-тоғай, мал т.б. болады.

Олардың *объективті жағы* қоршаған ортаны, экологиялық қауіпті заттардың, биологиялық агенттердің немесе токсиндердің және т.б. айналымын қорғау қағидаларын бұзумен байланысты әрекеттер мен әрекетсіздіктермен сипатталады. Көпшілік қылмыстық құқық бұзушылық құрамдары бланкетті, материалдық құрамға жатады, ал кейбірі формальдық сипатқа ие.

Субъектісі есі дұрыс, 16-ға толған жеке тұлғалар болып табылады. Жекеленген құрамдардың субъектісі – арнайы.

Барлық құрамдардың *субъективті жағы* қасақаналықпен сипатталады, яғни белгіленген қағидаларды қасақана сақтамайды, не зардаптардың туындауына қасақана жол береді.

Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтардың классификациясы

Қылмыстық құқық доктриналарында экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтарды әртүрлі классификациялайды.

А.М. Бытымбаев, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 13-тарауында қарастырылған экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтарды нормативтік құқықтық актілермен бекітілген талаптарды бұзудан тұратындығына байланысты, оларды бұзылатын нормативтік құқықтық актілерге қарай келесі топтарға бөліп қарастырған [6, 65-68 бб.]:

1. Экологиялық талаптарды бұзумен сипатталатын қылмыстық құқық бұзушылықтар (ҚР ҚК 324, 325, 326, 329, 330-баптары);

2. Экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатындағы Қазақстан Республикасының заңдарымен белгіленген уәкілетті органдармен қабылданып бекітілген қағидаларды бұзумен де сипатталатын экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар (ҚРҚК 327,331,332,338-баптары);

3. Еліміздің экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету бағытындағы Қазақстан Республикасының заңдарымен тыйым салынған іс-әрекетті (әрекет немесе әрекетсіздік) жасаумен танылатын экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар (ҚР ҚК 326, 328, 331, 332, 334, 335, 337, 339, 340, 341, 342, 343-баптары);

4. Экологиялық талаптарды бұзумен де экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету бағытындағы Қазақстан Республикасының заңдарымен тыйым салынған іс-әрекетті жасаумен де сипатталатын экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар (ҚР ҚК 326-бабы);

5. Экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатындағы Қазақстан Республикасының заңдарымен белгіленген уәкілетті органдармен қабылданып бекітілген қағидаларды бұзумен және экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бағытындағы Қазақстан Республикасының заңдарымен тыйым салынған іс-әрекеті (әрекет немесе әрекетсіздік) жасаумен сипатталатын экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар (ҚР ҚК 331,332-баптары)».

Тікелей объектісі бойынша экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтарды *жалпы жәрне арнайы* деп бөлу ресей еңбектерінде кездеседі [7]. Отандық қылмыстық заңнамадағы экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтарды осы критерийге сүйеніп, топтастырып көрсек.

Жалпы экологиялық құқық бұзушылықтар экологиялық талаптар, қағидаларды сақтамаумен байланысты (*экологиялық қауіпсіздікке қол сұғатын*), табиғи ресурстардың барлық түрлеріне ортақ, сондай-ақ адамдардың денсаулығына

зиян келтіретін экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар жатады: шаруашылық және өзге де қызметке қойылатын экологиялық талаптардың бұзылуы (324-бап); экологиялық тұрғыдан әлеуетті қауіпті химиялық немесе биологиялық заттармен жұмыс істеу кезінде экологиялық талаптарды бұзу (325-бап); микробиологиялық немесе басқа да биологиялық агенттермен немесе уытты заттармен жұмыс істеу кезінде экологиялық талаптарды бұзу (326-бап); ветеринариялық қағидаларды немесе өсімдіктердің аурулары мен зиянкестеріне қарсы күресу үшін белгіленген қағидаларды бұзу (327-бап); экологиялық ластау зардаптарын жою жөнінде шара қолданбау (343-бап).

Ал арнайы экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар табиғи ресурстың жекеленген түрлерін қорғайтын ережелерге қолсұғады. Табиғи ресурстардың мынадай түрлері бар: су, атмосфера, жер, *құрлықтық шельф, жер қойнауы, жануарлар дүниесі, өсімдіктер дүниесі, ерекше табиғи-биологиялық түрдегі дүниелер.*

Суды және атмосфераны тиімді пайдалануға және қорғауға қол сұғатын қылмыстық құқық бұзушылықтар: суларды ластау, қоқыстау немесе сарқу (328-бап); атмосфераны ластау (329-бап); теңіз ортасын ластау (330-бап).

Жерді, құрлықтық шельф, жер қойнауын қорғау және пайдалану ережелеріне қол сұғатын қылмыстық құқық бұзушылықтар: Қазақстан Республикасының континенттік қайраңы және Қазақстан Республикасының айрықша экономикалық аймағы туралы заңнаманы бұзу (331-бап); жерді бүлдіру (332-бап); жер қойнауын қорғау және пайдалану ережелерін бұзу (333-бап); жер қойнауын өз бетінше пайдалану (334-бап).

Жануарлар дүниесін тиімді пайдалану, сақтау және қорғау ережелеріне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар: балық ресурстарын, басқа да су жануарларын немесе өсімдіктерін заңсыз алу (335-бап); балық қорларын қорғау қағидаларын бұзу (336-бап); заңсыз аңшылық (337-бап)жануарлар дүниесін қорғау қағидаларын бұзу (338-бап).

Өсімдіктер дүниесін қорғау және тиімді пайдалану ережелеріне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар: ағаштар мен бұталарды заңсыз кесу, жою немесе зақымдау (340-бап); ормандарды жою немесе зақымдау (341-бап).

Ерекше табиғи-биологиялық түрдегі дүниелерді қорғау ережелеріне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар: өсімдіктердің немесе жануарлардың сирек кездесетін және құрып кету қаупі төнген, сондай-ақ пайдалануға тыйым

салынған түрлерімен, олардың бөліктерімен немесе дериваттарымен заңсыз айналысу (339-бап); ерекше қорғалатын табиғи аумақтар режимінің бұзылуы (342-бап).

Соңғы топтау экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтарды өзара ажырата алу үшін маңызды. Мысалы, *экологиялық талаптарды бұзу салдарынан теңіз ортасын, не атмосфералық ауаны ластау (330, 329-баптар), қоршаған ортаға ірі залал келтіруге әкеп соғуы немесе адамның денсаулығына зиян келуі фактілерін шаруашылық және өзге де қызметке қойылатын экологиялық талаптардың бұзылуы (324-бап), не экологиялық тұрғыдан әлеуетті қауіпті химиялық немесе биологиялық заттармен жұмыс істеу кезінде экологиялық талаптарды бұзу (325-бап), не микробиологиялық немесе басқа да биологиялық агенттермен немесе уытты заттармен жұмыс істеу кезінде экологиялық талаптарды бұзудың (326-бап) қоршаған ортаға ірі залал келуге әкеп соғуы немесе әкеп соғуы мүмкін болуы немесе адамның денсаулығына зиян келуі фактілерінен ажыратуды алсақ.*

ҚР ҚК-нің 324, 325, 326-баптарында жекеленген қызмет түрлерін жүзеге асырудың экологиялық талаптары айтылса, ал ҚР ҚК-нің 329, 330-баптарында экологиялық талаптардың нақты жекеленген түрлері айтылмаған және де экологиялық талаптарды бұзу нормада қарастырылған қылмыстық іс-әрекет түрінде көрінеді. Яғни, ҚР ҚК-нің 324,325,326-баптарындағы жекеленген экологиялық талап түрлері – жеке ұғым, ал ҚР ҚК-нің 329, 330-баптарындағы «экологиялық талап» ұғымы – жалпылама.

Кейбір ғалымдар ҚР ҚК-нің 329, 330-баптарында қылмыстық іс-әрекет пен зардапты ажыратуда қиындықтардың бар екендігін аңғарады. Мысалы, ҚР ҚК-нің 329-бабында - Атмосфераны ластауда, «Экологиялық талаптарды бұзу салдарынан атмосфералық ауаны ластау немесе оның табиғи қасиеттерін өзге де өзгерту, егер бұл іс-әрекет қоршаған ортаға ірі залал келтіруге әкеп соқса немесе адамның денсаулығына зиян келтірсе, деп белгіленген. Ластау, мұнда қылмыстық іс-әрекет пе, әлде зардап па, деген сауал орынды туындайды. Экологиялық талаптарды бұздан екі түрлі зиян – «атмосфералық ауаны ластау немесе оның табиғи қасиеттерін өзге де өзгерту», сондай-ақ «қоршаған

ортаға ірі залал немесе адамның денсаулығына зиян» келеді, деген де сауалдар бар. Бірақ та, қылмыстық ережеге сай, әрбір қылмыстық іс-әрекет пен зардаптың арасында себепті байланыс болуы шарт. Демек, экологиялық талаптарды бұзу да, атмосфералық ауаны ластау немесе оның табиғи қасиеттерін өзге де өзгерту де қылмыстық іс-әрекетке жатады.

Шаруашылық және өзге де қызметке қойылатын экологиялық талаптардың бұзылуы (324-бап); экологиялық тұрғыдан әлеуетті қауіпті химиялық немесе биологиялық заттармен жұмыс істеу кезінде экологиялық талаптарды бұзу (325-бап); микробиологиялық немесе басқа да биологиялық агенттермен немесе уытты заттармен жұмыс істеу кезінде экологиялық талаптарды бұзудың (326-бап) салдарынан қоршаған ортаға, сондай-ақ нақты табиғи ресурс түрлеріне (М., атмосфера, не теңіз ортасы, су) де залал келген жағдай, сәйкесінше ҚР ҚК-нің 324,325,326-баптарының бірімен сараланады.

Қорытынды

1. Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар экологиялық тәртіпке, қоғамның экологиялық қауіпсіздігіне қолсұғатын және табиғи ортаға және адамдардың денсаулығына зиян келтіреді.

2. Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылық деп қылмыстық заңмен реттелінетін, елдің экономикалық қауіпсіздігін, экологиялық-құқықтық тәртіпті сақтауға байланысты қоғамдық қатынастарға қол сұғатын, кінәлі түрде жасалынған қоғамға қауіпті, сондай-ақ қоғамға зор қауіп төндірмейтін, болмашы зиян келтіретін іс-әрекеттер кешенін айтамыз.

3. Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар мынадай белгілер сипаттайды: экологиялық; құқыққы қайшылық; қоғамға қауіптілік немесе қоғамға зор қауіп төндірмейтін, болмашы зиянның келуі; айыптылық (кінәлілік).

4. Тікелей объектісі бойынша экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтарды жалпы жәрне арнайы деп бөлу өзара экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтарды ажыратуға мүмкіндіктер береді.

5. ҚР ҚК-нің 324,325,326-баптарындағы жекеленген экологиялық талап түрлері – жеке, ал ҚР ҚК-нің 329, 330-баптарындағы «экологиялық талап» ұғымы – жалпылама ұғым.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Энциклопедический юридический словарь/Под общ. Ред. В.Е. Крутских. – М., 1999. - С. 361.*
2. *Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 9 қаңтардағы №212 Экологиялық кодексі // <http://adilet.zan.kz>*
3. *Закон Российской Федерации от 10.01.2002 п 7-ФЗ (ред. от 31.12.2017) «Об охране окружающей среды» // <http://rulaws.ru/laws/Federalnyy-zakon-ot-10.01.2002-N-7-FZ>*

4. Курс уголовного права в пяти томах. Том 4. Особенная часть / Под ред. Г.Н. Борзенкова, В.С. Комиссарова. – М.: Зерцало, 2002.

5. Уголовное право России: Учеб. для вузов: В 2-х т. / Доктора юрид. наук, профессора А.Э. Жалинский, А.Н. Игнатов, Т.А. Костарева; Отв. ред. и руководители авт. коллектива - Доктора юрид. наук, профессора А.Н. Игнатов, Ю.А. Красиков. – М.: НОРМА-ИНФРА, 1998.-Т.2.

6. Бытымбаев А.М. Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар: теория мен тәжірибе мәселелері/6D030300 мамандығы бойынша (PhD) доктор дәрежесін алу үшін диссертация. - Алматы, 2017. – 159 с.

7. Уголовное право России. Особенная часть. – М., 1996. – С. 284.

УДК: 343.3/7

МРНТИ: 10.77.51

Буранбаева С.Р.¹

¹Старший преподаватель кафедры Уголовно-правовых дисциплин Института истории и права КазНПУ имени Абая, Алматы, Казахстан
e-mail: miss.Saliman@mail.ru

СУБЪЕКТИВНЫЕ ПРИЗНАКИ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ В СФЕРЕ ИНФОРМАТИЗАЦИИ И СВЯЗИ

Аннотация

Статья посвящена главе 7 "Уголовные правонарушения в сфере информатизации и связи" УК РК, которая включена в отечественное уголовное законодательство впервые. Необходимость этого решения законодателя объясняется тем, что вслед за распространением в странах Запада посягательств на сохранность информации и ее компьютерных носителей эта тенденция проявилась и в Казахстане. Указанные правонарушения нацелены на жизненно важные интересы личности, общества, государства, связанные с формированием и использованием автоматизированных информационных ресурсов, созданием, сбором, обработкой, накоплением, хранением, поиском, распространением информации, созданием и использованием информационных технологий и средств их обеспечения. Даже локальные посягательства на компьютерную информацию и ее носителей способны вызвать (с учетом места, которое занимает в социальной жизни эксплуатация компьютеров) хаос в финансово-банковских операциях, производстве, образовании, социальной помощи, обороне и т.д., огромные имущественные потери, нарушение конституционных прав.

Важное теоретическое значение для идентификации социальной природы уголовных правонарушений в сфере информатизации и связи, посягающих на безопасность компьютерной информации, при выяснении характера и степени их общественной опасности имеет установление объективных и субъективных признаков этих уголовных правонарушений. Всестороннее исследование объективных и субъективных признаков данных уголовных правонарушений позволяет выявить юридическую и социальную сущность этих посягательств, идентифицировать границы действий уголовно-правовой нормы, установить общественно опасные последствия, что способствует точной квалификации и разграничению данных уголовных правонарушений от схожих.

Ключевые слова: информатизация, связь, ЭВМ, перехват, компьютерные данные, специальный субъект, виновное лицо, устранение конкуренции, цель, мотив, угроза причинения вреда, компьютерная грамотность, неправомерный доступ

С.Р. Буранбаева¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ-ті Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Алматы, Қазақстан

e-mail: miss.Saliman@mail.ru

АҚПАРАТТАНДЫРУ ЖӘНЕ БАЙЛАНЫС САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ СУБЪЕКТИВТІК БЕЛГІЛЕРІ

Аңдатпа

Мақала Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің бірінші рет енгізіліп отырған «Ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы» 7-тарауына арналады. Заң шығарушының бұл шешіміне Батыста ақпарат қауіпсіздігі мен оның компьютерлік тасымалдаушыларына шабуылдар көбейіп кеткеннен кейін, Қазақстан да бұл үрдіске қажеттігін танытты. Бұл құқықтар автоматтандырылған ақпараттық ресурстардың қалыптасуы мен қолданылуымен, ақпаратты жинау, өңдеу, жинақтау, сақтау, іздеу, тарату, ақпараттық технологияларды және оларды қамтамасыз ету құралдарын құру және пайдалану сияқты әрекеттер арқылы жеке тұлғалардың, қоғамның, мемлекеттің өмірлік мүдделеріне бағытталғандығымен ерекшеленіп тұр. Тіпті компьютерлік ақпаратқа және оның тасымалдаушыларына қол сұғушылықтар, қаржылық және банк операциялары, өндіріс, білім беру, әлеуметтік көмек, қорғаныс және т.б. әрекеттермен хаос тудыруы мүмкін, көп мөлшерде мүліктік жоғалтулар, бұзулар сияқты әрекеттердің (компьютерлік деректердің әлеуметтік өмірде алатын орны ескеріле отырып) конституциялық құқықтарға нұқсан келтірілетіндігі қарастырылады.

Ақпараттық және коммуникация саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың әлеуметтік сипатын анықтау үшін, компьютерлік ақпараттардың қауіпсіздігіне қол сұғу, олардың қоғамдық қауіптілігі мен сипатын анықтағанда, осы қылмыстық әрекеттердің объективті және субъективті белгілерін белгілеудің маңыздылығы теориялық құндылық болып табылады. Осы қылмыстық құқық бұзушылықтардың объективті және субъективті белгілерін жан-жақты зерттеу аталған қол сұғушылықтардың заңды және әлеуметтік сипатын анықтауға, қылмыстық құқық нормаларының әрекеттерінің шекараларын анықтауға, дәл кәсіби тұрғыдан сарлауға және осындай қылмыстық құқық бұзушылықтардың ұқсастығынан дәлелдеуге ықпал ететін әлеуметтік қауіпті зардаптарды белгілеуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: Ақпараттандыру, байланыс, ЭЕМ, ұстап қалу, компьютерлік деректер, арнайы субъект, кінәлі тұлға, бәсекелестікті жою, мақсат, ниет, зиян келтіру қаупін тудыру, компьютерлік сауаттылық, заңға сыйымсыз қол жеткізу

S.R. Buranbaewa¹

¹Senior Teacher of department of Criminal and legal disciplines of Institute of history and the right of KAZNPU of a name of Abay, Almaty, Kazakhstan

e-mail: miss.Saliman@mail.ru

SUBJECTIVE SIGNS OF CRIMINAL OFFENSES IN THE SPHERE OF INFORMATIZATION AND COMMUNICATION

Abstract

The article is devoted to Chapter 7 "Criminal Infractions in the Sphere of Informatization and Communication" of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, which was included in the domestic criminal legislation for the first time. The need for this decision by the legislator is due to the fact that, following the infringement of attacks on the security of information and its computer carriers in the West, this trend has also manifested itself in Kazakhstan. These offenses are aimed at the vital interests of the individual, society, the state associated with the formation and use of automated information resources, the creation, collection, processing, accumulation, storage, retrieval, dissemination of information; creation and use of information technologies and means of their provision. Even local encroachments on computer information and its carriers are capable of causing chaos in financial and banking operations, production, education, social assistance, defense, etc., huge property losses, violation (taking into account the place that computer occupies in social life) constitutional rights.

An important theoretical value for the identification of the social nature of criminal offenses in the field of information and communication, encroaching on the security of computer information, when ascertaining the nature and degree of their public danger, is the establishment of objective and subjective signs of these criminal offenses. An all-round investigation of objective and subjective signs of these criminal offenses makes it possible to identify the legal and social nature of these encroachments, identify the boundaries of the actions of the criminal law norm, establish socially dangerous consequences, which contributes to accurate qualification and delineation of these criminal offenses from similar ones.

Key words: Informatization, communication, computer, interception, computer data, special subject, guilty person, elimination of competition, purpose, motive, threat of harm, computer literacy, unauthorized access

Введение

В настоящее время в Республике Казахстан формируется система нормативного правового и технического регулирования отрасли информационных и коммуникационных технологий, в этой связи действующий законопроектный процесс, связанный с реформой информационного законодательства, в части обеспечения противодействию правонарушениям и преступлениям в сфере информационной безопасности, заслуживает всеобщего одобрения.

В некоторых статьях 7 главы УК РК наряду с основным субъектом наделяется дополнительные признаками, характеризующими специфику конкретного уголовного правонарушения в сфере информатизации и связи. Такой субъект называется специальным. Понятие специального субъекта в Законе не определено, она выработана теорией уголовного права. По мнению Б.А. Куринова, таковыми признаются лица, “которые характеризуются не только общими признаками, главным образом касающимися их профессии, должностного положения, профессиональной и служебной деятельности”.

Аналогичным образом понятие специального субъекта дается и Р.Орымбаевым.

Из всех перечисленных признаков субъекта мы считаем необходимым остановиться на возрастном признаке субъекта уголовных правонарушений, посягающих на безопасность компьютерной информации.

Касательно способности несовершеннолетних (в возрасте 12-14 лет) осознавать общественную опасность своих деяний в научной литературе до сих пор идут споры. Так, например, при распространении машинных носителей, содержащих компьютерные вирусы, 14-летнее лицо вполне осознает опасность действия данной программы и того, что она может уничтожить ту информацию, с которой соприкоснулась вредоносная программа.

В новом Уголовном кодексе Республики Казахстан впервые в нашей стране криминализован такой вид правонарушений, как компьютерные правонарушения.

Уголовные правонарушения, посягающие на безопасность компьютерной информации, компьютерных сетей и систем, относятся к категории умышленных уголовных правонарушений. Данное положение устанавливается методом исключения, исходя из смысла ч.4 ст. 19 Уголовного Кодекса Республики Казахстан, в которой указано, что деяние, совершенное по неосторожности, признается уголовным правонарушением только в том случае, когда это специально предусмотрено соответствующей статьей Особенной части Уголовного Кодекса.

Преступления, имеющие своим предметом только лишь аппаратно-технические средства вычислительных машин (хищение, уничтожение), подпадают под совершенно другой тип уголовных правонарушений, закрепленных в главе “Преступления против собственности”. В принципе, можно предположить случаи, когда вредоносное воздействие на ЭВМ осуществляется путем непосредственного влияния на нее информационных команд. Это возможно, если преступнику удастся ввести движущиеся части машины (диски, принтер) в резонансную частоту, увеличить яркость дисплея или его части для прожигания люминофора, заиклотить работу компьютера таким образом, чтобы при использовании минимального количества его участков произошел их разогрев и вывод из строя. В этих случаях квалификация содеянного должна проводиться по совокупности статей глав о преступлениях против собственности и компьютерных преступлениях, поскольку в данной ситуации страдают два объекта уголовно-правовой охраны. Равно и при использовании в качестве орудия совершения противозаконного деяния не информационной, а одной аппаратно-технической части (нанесение телесных повреждений принтером и т. п.) последнюю можно расценивать наравне с такими предметами, как нож, пистолет, веревка и другие вещи материального мира.

В целом же глава УК РК “Уголовные правонарушения в сфере информатизации и связи” имеет своей целью охрану именно информа-

ционной безопасности и только в силу этого защиту и аппаратно-технических средств, которые являются материальными носителями информационных ресурсов. Последствия неправомерного использования информации могут быть самыми разнообразными: это не только нарушение неприкосновенности интеллектуальной собственности, но и разглашение сведений о частной жизни граждан, имущественный ущерб в виде прямых убытков и неполученных доходов, потеря репутации фирмы, различные виды нарушений нормальной деятельности предприятия, отрасли и т.д.

На наш взгляд, к числу специальных субъектов этого преступления, входящих во вторую группу нужно отнести лиц, выполняющих управленческие функции в коммерческой или иной организации. Ими признаются лица, постоянно, или временно или по специальному полномочию выполняющие организационно-распорядительные или административно-хозяйственные обязанности в коммерческой организации независимо от формы собственности, а также в некоммерческой организации, не являющейся государственным органом.

К следующей группе субъектов относят лица, которые по роду своей деятельности эксплуатируют ЭВМ, в частности, это программисты и иной технический персонал; библиотекари в случаях, если они ответственны за хранение машинных носителей, делопроизводители и т.п [1,с.43].

Из всех признаков субъективной стороны значение будет иметь только – вина. При прямом умысле.

Использование лицом своего служебного положения предполагает доступ к охраняемой законом компьютерной информации благодаря занимаемому лицом служебному положению. К таким лицам можно отнести тех, кто по роду своей деятельности имеет право эксплуатировать электронно-вычислительную технику и знакомиться с хранящейся в ней информацией, а также тех, кому подчиняются лица, непосредственно работающие на ЭВМ. К лицам, имеющим доступ к ЭВМ, системе ЭВМ или их сети можно отнести пользователей информации, которые непосредственно работают на электронно-вычислительной технике. К ним относятся операторы, программисты, абоненты, техники, обслуживающие ЭВМ или их сеть.

Интеллектуальные моменты прямого и косвенного умысла практически во многом совпадают, поэтому целесообразно рассмотреть их вместе.

Сознание общественно опасного характера совершаемого деяния означает понимание его фактического содержания и общественной значимости.

Лицо, совершающее неправомерный доступ к охраняемой законом компьютерной информации, должно понимать, что своими действиями оно ставит под угрозу определенные общественные отношения, то есть осознавать общественную опасность своего деяния. В его сознании должен быть отражен признак неправомерности выполняемого доступа, который прямо указан в диспозиции статьи 205 УК РК.

Интеллектуальный элемент умысла лица, помимо осознания общественно опасного характера совершаемого деяния, должен включать в себя и предвидение общественно опасных последствий. Предвидение – это отражение в сознании тех событий, которые произойдут, должны или могут произойти в будущем.

При прямом умысле виновное лицо должно, как мы представляем, предвидеть неизбежность уничтожения, блокирования, модификации, копирования компьютерной информации или нарушения работы ЭВМ, системы ЭВМ или их сети, а при косвенном умысле характер предвидения заключается не в неизбежности, а только в возможности наступления этих последствий.

Волевой момент прямого умысла при неправомерном доступе к охраняемой законом компьютерной информации заключается в желании наступления одного из общественно опасных последствий, прямо указанных в ч.1 ст 205 УК РК. Желание характеризуется стремлением лица достигнуть наступления общественно опасных последствий посредством совершения неправомерного доступа.

Сознательное допущение характеризуется тем, что лицо, совершая неправомерный доступ к охраняемой законом компьютерной информации, прямо не желает наступления последствий, но одобряет или безразлично относится к причинению общественно опасных последствий.

Безразличное отношение мало чем отличается от сознательного допущения, единственный чертой данного признака является то, что лицо, не задумываясь о последствиях, совершает преступление и не испытывает никаких переживаний.

Специфика статей 205-213 УК заключается в наличии в этом составе преступления двойной формы вины: к созданию, использованию или распространению вредоносной программы для ЭВМ лицо относится умышленно, а к наступлению тяжких последствий своего деяния относит-

ся не осторожно, т.е. предвидит возможности наступления таких последствий, но без достаточных к тому оснований легкомысленно рассчитывает на предотвращение тяжких последствий или не предвидит возможности наступления тяжких последствий своего деяния, хотя при должной внимательности и предусмотрительности должно было и могло предвидеть эти последствия. Если лицо будет относиться умышленно как к своему деянию, так и к его последствиям, то его следует привлечь к ответственности по совокупности преступлений: по статьям главы 7 Особенной части и по статье Уголовного кодекса, предусматривающей ответственность за умышленное причинение вреда.

Неправомерный доступ к информации, в информационную систему или информационно-коммуникационную сеть с субъективной стороны уголовного правонарушения, предусмотренное частью 3, характеризуется прямым или косвенным умыслом. Виновный сознает, что совершает неправомерный доступ к компьютерной информации, предвидит возможность и неизбежность уничтожения, блокирования, модификации или копирования информации, нарушения работы ЭВМ, системы ЭВМ или их сети и желает наступления таких последствий (при прямом умысле) или не желает наступления перечисленных выше последствий, однако сознательно допускает возможность их наступления либо относится к их наступлению безразлично. Мотивы и цель совершения данного преступного деяния могут быть самыми разнообразными (месть, злоба, хулиганство, корысть, с целью устранения конкуренции и т. п.) и на ответственность и квалификацию преступления не влияют. Субъектом является в ч. 1 ст. 205: может быть любое вменяемое физическое лицо: достигшее 16 лет: кроме: конечно: легального пользователя данной компьютерной информации [2, с. 68].

Неправомерный доступ к охраняемой законом компьютерной информации в существующем законодательном виде может быть совершен как с прямым, так и с косвенным умыслом.

Интеллектуальные моменты прямого и косвенного умысла практически во многом совпадают, поэтому целесообразно рассмотреть их вместе.

Сознание общественно опасного характера совершаемого деяния означает понимание его фактического содержания и общественной значимости. При прямом умысле виновное лицо должно, как мы представляем, предвидеть неизбежность уничтожения, блокирования, моди-

фикации, копирования компьютерной информации или нарушения работы ЭВМ, системы ЭВМ или их сети, а при косвенном умысле характер предвидения заключается не в неизбежности, а только в возможности наступления этих последствий.

Сознательное допущение характеризуется тем, что лицо, совершая неправомерный доступ к охраняемой законом компьютерной информации, прямо не желает наступления последствий, но одобряет или безразлично относится к причинению общественно опасных последствий. Конструкция состава неправомерного доступа к охраняемой законом компьютерной информации как формального означает, что это правонарушение признается оконченным с момента совершения самого неправомерного доступа и одного из следующих действий: уничтожение, блокирование, модификация, копирование компьютерной информации или нарушение работы ЭВМ, системы ЭВМ или их сети, поэтому предвидение последствий лежит за рамками рассматриваемого состава, а интеллектуальным моментом.

Косвенный умысел при неправомерном доступе к охраняемой законом компьютерной информации, на наш взгляд не может иметь места.

При создании, использовании или распространении вредоносных программ для ЭВМ (статья 210 УК РК) лицо должно осознавать общественную опасность своего деяния, понимая, что своими действиями оно ставит под угрозу безопасность компьютерной информации.

Предвидение неизбежности или возможности наступления последствий присуще самим общественно опасным деяниям, поскольку состав данного уголовного правонарушения в сфере информатизации и связи сконструирован как формальный. При создании, использовании или распространении вредоносных программ для ЭВМ виновное лицо должно предвидеть, что результат приведет в будущем к несанкционированному уничтожению, блокированию, модификации, копированию компьютерной информации или нарушению работы ЭВМ, системы ЭВМ или их сети. Признак заведомости следует относить не к достоверности знания виновного о том, что вредоносная программа для ЭВМ может привести к несанкционированному уничтожению, блокированию, модификации, копированию компьютерной информации или нарушению работы ЭВМ, системы ЭВМ или их сети, а к тому, что он знал или предвидел это и, следовательно, действовал с учетом данной осведомленности. Поэтому несомненность зна-

ния о будущих последствиях не изменяется от того что у виновного нет полной уверенности в их фактическом наличии.

С субъективной стороны “неправомерные изменение идентификационного кода абонентского устройства сотовой связи, устройства идентификации абонента, а также создание, использование, распространение программ для изменения идентификационного кода абонентского устройства” (статья 213 УК РК) характеризуется только умышленной формой вины. Виновный сознает общественно опасный характер своих действий, предвидит возможность наступления вредных последствий и желает их наступления. Мотив преступления может быть корыстным.

Диспозиция ч.2 ст.213 УК является альтернативной, так как ответственность по данной норме наступает с момента совершения хотя бы одного из следующих действий: 1 – неправомерное создание; 2 – использование; 3 – распространение программ, позволяющих изменять идентификационный код абонентского устройства сотовой связи, либо создавать дубликат карты идентификации абонента сотовой связи. Современные телефоны сотовой связи представляют собой смартфоны третьего поколения, то есть, по сути, являются мини компьютерами (ЭВМ), работающих на специально созданных программных обеспечениях. Под компьютерной информацией понимается информация, зафиксированная на машинном носителе или передаваемая по телекоммуникационным каналам в форме, доступной восприятию ЭВМ. Программа обеспечивает последовательность операций, выполняемых вычислительной машиной для реализации какой-либо задачи. Программы пишутся на специальных машинных языках и хранятся в файлах. Программа для ЭВМ выражается в виде совокупности данных и команд, необходимых для функционирования ЭВМ, с целью получения заданного результата в рамках определенной программы. Программа реализует алгоритм решения какой-либо задачи. Создание программы для ЭВМ – это написание ее алгоритма, то есть последовательности логических команд, с дальнейшим преобразованием его в машинном языке ЭВМ. Под программами для изменения идентификационного кода абонентского устройства понимается продукт в виде алгоритма на машинном носителе способного перепрограммировать 15-значный серийный номер сотового телефона формата GSM. Внесение изменений в существующий идентификационный код абонентского

устройства означает изменение ее путем исключения его фрагментов, замены другими, дополнения его, позволяющего впоследствии сотовому телефону нормально функционировать. Создание программы для рассматриваемых целей может быть элементом объективной стороны данного преступления лишь в том случае, если виновный изготовил программный продукт на любом носителе. Аналогично следует понимать признаки объективной стороны, направленные на создание, использование или распространение программ, предусматривающих создание дубликата карты идентификации абонента сотовой связи. Использование программы для изменения идентификационного кода абонентского устройства и создания дубликата карты идентификации абонента сотовой связи понимается, выпуск ее в свет, воспроизведение и иные действия по введению ее в хозяйственный оборот в изначальной или модифицированной форме, а также самостоятельное применение этой программы по назначению. Под распространением программы для изменения идентификационного кода абонентского устройства и создания дубликата карты идентификации абонента сотовой связи понимается, передача машинного носителя с программой на каких бы то ни было условиях третьим лицам.

Преступление, предусмотренное ч.2 ст.213 УК по конструкции относится к формальному составу. Оно считается оконченным с момента совершения предусмотренных законом действий, независимо от наступления вредных последствий.

Реальная основа для существования преступлений с двумя формами вины заложена в своеобразной законодательной конструкции отдельных уголовных правонарушений. Это своеобразие состоит в том, что законодатель как бы сливает в один состав, т.е. Юридически объединяет, два самостоятельных правонарушения, одно из которых является умышленным, а другое неосторожным, причем оба могут существовать самостоятельно, но в сочетании друг с другом образуют качественно иное преступление со специфическим субъективным содержанием.

Волевой момент характеризуется в желании, которое заключается для виновного лица в решимости совершить такое деяние.

Субъект нескольких составов является специальным. В остальных случаях им может стать, в принципе, любой человек, особенно если учесть всевозрастающую компьютерную грамотность населения. Ответственность за преступления против компьютерной безопасности наступает с 16 лет УК РК.

Для характеристики субъективной стороны большое значение приобретают мотивы и цели уголовного правонарушения. Мотив уголовного правонарушения – это обусловленные определенными потребностями и интересами внутренне побуждения, вызывающие у лица решимость совершить преступление. Мотивы, в конечном счете, определяются потребностями. Однако на пути удовлетворения этих потребностей у лица могут возникнуть препятствия либо вообще отсутствовать возможности их реализации.

Заключение

Суммируя все изложенное, можно сделать следующий вывод. При совершении уголовных

правонарушений в сфере информатизации связи виновное лицо должно осознавать общественно опасный характер своих действий, в результате которых причиняется вред либо ставятся под угрозу причинение вреда охраняемой законом интересам, предвидеть неизбежность или возможность наступления общественно опасных последствий в виде, например, физического исчезновения информации при уничтожении, возникновении либо отношении к ним безразлично, то есть действовать с прямым или косвенным умыслом. При этом осознанием лица должно охватываться, что оно осуществляет эти действия неправомерно.

Список использованной литературы:

1 Касимов А.А., Юрченко Р.Н. *Правоприменительная практика: вопросы и ответы по Уголовному и Уголовно-процессуальному кодексам Республики Казахстан (в новой редакции). Астана – 2015. 689 с.*

2 *Уголовный кодекс Республики Казахстан – принят 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.01.2018 г.).*

УДК: 343.2/7

МРНТИ: 10.77.01

Буранбаева С.Р.¹

*¹Старший преподаватель кафедры Уголовно-правовых дисциплин Института истории и права КазНПУ имени Абая, г.Алматы, Казахстан
e-mail: miss.Saliman@mail.ru*

ОБЪЕКТИВНЫЕ ПРИЗНАКИ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ В СФЕРЕ ИНФОРМАТИЗАЦИИ И СВЯЗИ

Аннотация

В статье освещаются вопросы связанные с изменениями, происходящими в экономической жизни и финансово-кредитной системе предприятий различных форм собственности и т.п., оказывающие существенное влияние на вопросы защиты информации. Долгое время в нашей стране существовала только одна собственность – государственная, поэтому информация и секреты были тоже только государственные, которые охранялись спецслужбами.

В связи с открытостью национального информационного пространства и популярностью зарубежных средств массовой информации, в т. ч. телевидения и Интернет-ресурсов (почтовых служб, социальных сетей, блогов и видео порталов), возникает реальная угроза информационного влияния на общественное сознание населения. Информационное влияние может выражаться как в виде прямого навязывания идей, противоречащих национальным интересам Республики Казахстан, так и в виде создания определенного информационного фона, искусственно поддерживаемого путем манипулирования информацией или ее тенденциозным комментированием. Для противодействия подобным манипулирования общественным сознанием требуется серьезно улучшить эффективность государственной информационной политики, увеличить открытость государственных органов, повысить обеспеченность права граждан на информацию.

Ключевые слова: информатизация, связь, собственник, национальная безопасность, ЭВМ, перехват, компьютерные данные, уголовное правонарушение

С.Р. Буранбаева¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ-ті Тарих және құқық институты Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Алматы қ., Қазақстан
e-mail: miss.Saliman@mail.ru

АҚПАРАТТАНДЫРУ ЖӘНЕ БАЙЛАНЫС САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ ОБЪЕКТИВТІК БЕЛГІЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада экономикалық өмірдегі, қаржы-несие жүйесіндегі, әртүрлі меншік нысанындағы кәсіпорындарда ақпаратты қорғауға айтарлықтай ықпал еткен және т.б. өзгерістерге байланысты мәселелер қарастырылады. Біздің елде ұзақ уақыт бойы тек бір ғана меншік – мемлекеттік меншік болған, сондықтан ақпарат пен құпиялар тек қана арнайы мемлекет тарапынан қорғалған.

Ұлттық ақпараттық кеңістіктің ашықтығы мен шетелдік БАҚ, соның ішінде телевизия және интернет ресурстары (пошта байланысы, әлеуметтік желілер, блогтар және бейне порталдар) танымалдығына байланысты халықтың қоғамдық санасына ақпараттық әсер етудің нақты қаупі бар. Ақпараттық ықпал етуді Қазақстан Республикасының ұлттық мүдделеріне қайшы келетін идеяларды тікелей сол қалпында, сондай-ақ ақпараттық ақпаратты немесе оның үрдістік түсіндірмелерін жасанды түрде ұстап тұру арқылы белгілі бір ақпараттар қалыптастыру түрінде де көрсетуге болады. Қоғамдық сананы осындай манипуляциялауға қарсы тұру үшін мемлекеттік ақпараттық саясаттың тиімділігін арттыру, мемлекеттік органдардың ашықтығын арттыру және азаматтардың ақпаратқа деген құқығын қорғауды арттыру қажет.

Түйін сөздер: Ақпараттандыру, байланыс, меншік иесі, ұлттық қауіпсіздік, компьютер, ұстап қалу, компьютерлік деректер, қылмыстық құқық бұзушылық

S.R. Buranbayeva¹

¹Senior teacher of "Criminal Law" the Institute of History and Law of Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan
e-mail: miss.Saliman@mail.ru

OBJECTIVE SIGNS OF CRIMINAL OFFENSES IN THE SPHERE OF INFORMATIZATION AND COMMUNICATION

Abstract

The article covers issues related to those changes occurring in the economic life and the financial and credit system, enterprises of various forms of ownership, etc. – having a significant impact on the protection of information. For a long time in our country there was only one property - state property, therefore information and secrets were also state only, which were guarded by special services.

In connection with the openness of the national information space and the popularity of foreign media, including television and Internet resources (postal services, social networks, blogs and video portals), there is a real threat of information impact on the public consciousness of the population.

Information impact can be expressed both in the form of direct imposition of ideas that contradict the national interests of the Republic of Kazakhstan, and in the form of creating a certain information background artificially maintained by manipulating information or its tendentious commenting. To counteract such manipulation of public consciousness, it is required to seriously improve the effectiveness of the state information policy, increase the openness of state bodies, and increase the security of citizens' right to information.

Keywords: Informatization, communication, owner, national security, computer, interception, computer data, criminal offense

Введение

Всестороннее изучение объекта рассматриваемой главы 7 "Уголовные право-нарушения в сфере информатизации и связи" УК РК позволяет выяснить юридическую и социальную сущность этих посягательств, определить границы действия уголовно правовой нормы, установить общественно опасные последствия,

что способствует правильной квалификации и разграничению данных уголовных правонарушений от других уголовных правонарушений и преступлений.

Закон РК "Об информации, информатизации и защите информации" дает ряд исходных определений, из которых вытекает, что: 1) информация (данные) – это любые сведения о

лицах, предметах, фактах, событиях, явлениях и процессах независимо от формы их представления; 2) уголовным законом (как и законодательством, вообще) защищается документированная информация, т.е.: а) закреплённая на материальном носителе, б) имеющая реквизиты, позволяющие установить источник получения и передачи; 3) применительно к компьютерной информации речь идет о самостоятельном машинном ее носителе (магнитная лента, магнитный или оптический диск и т.д.) либо о носителе в ЭВМ (жесткий магнитный диск), в ее оперативной памяти, в коммуникациях системы или сети. Указание закона на способность информации к идентификации означает, что машинная информация, предназначенная для операций в условиях, не дающих возможность установить источник возникновения и передачи, уголовно-правовой защите не подлежит [1, с.450].

Преступные действия с компьютерной информацией могут быть элементом деяний по незаконному прослушиванию телефонных переговоров и иных сообщений, по неправомерному контролю почтовых сообщений и отправлений, по нарушению неприкосновенности частной жизни, по нарушению неприкосновенности частной жизни, по нарушению изобретательских и патентных прав в части разглашения сведений, составляющих коммерческую или банковскую тайну. Использование компьютерной информации может быть связано с государственной изменой, шпионажем, публичными призывами к развязыванию агрессивной войны, заведомо ложными сообщениями о готовящихся актах терроризма.

Законность операций с информацией вообще и компьютерной в частности определяется: а) инициативой или согласием собственника, или иного частного владельца информации; б) наличием законного допуска к осуществлению операций; в) соблюдением правовых предписаний об операциях с конфиденциальной информацией различных видов; г) соблюдением правовых требований эксплуатации компьютеров, их систем и сетей.

Закон об информации имеет специальную главу о защите информации и прав субъектов, участвующих в работе с ней. Целями защиты провозглашаются:

- предотвращение утечки, хищения, утраты, искажения, подделки информации;
- предотвращение угроз безопасности личности, общества, государства, в том числе защита конституционных прав граждан, сохранение государственной, служебной, иной тайны, предусмотренной законом;

- обеспечение прав информационных процессов. Способы защиты информации и прав субъектов работы с ней различаются "с учетом специфики правонарушений и нанесенного ущерба". Этот критерий использован и при определении границ уголовно-правового регулирования борьбы с преступлениями в сфере компьютерной информации. А именно установление уголовной ответственности предполагает материальные составы, связанные с наличием существенного или тяжкого вреда.

Родовым объектом являются общественные отношения, нарушающие формирование и использование автоматизированных информационных ресурсов и средств их обеспечения. В родовой объект в свою очередь входят несколько объектов, охватывающих права и законные интересы: а) владельцев (в том числе собственников) и пользователей информации, компьютеров, их систем и сетей, средств обеспечения;

б) физических и юридических лиц, сведения о которых имеются в автоматизированных информационных ресурсах (банках данных);

в) общества и государства, в том числе интересы национальной безопасности. В частности, применительно к гражданам объектом посягательства могут быть здоровье (например, при нарушении правил эксплуатации ЭВМ), имущественные права, право на личную тайну и тайну сообщений, честь и достоинства личности.

Проблемы информационной безопасности постоянно усугубляются процессами проникновения практически во все сферы деятельности общества технических средств обработки и передачи данных и прежде всего вычислительных систем. Это дает основание поставить проблему компьютерного права, одним из основных аспектов которой являются так называемые компьютерные посягательства. Об актуальности проблемы свидетельствует обширный перечень возможных способов компьютерных преступлений [2, с.147].

Объектами посягательств могут быть сами технические средства (компьютеры и периферия) как материальные объекты, программное обеспечение и базы данных, для которых технические средства являются окружением.

Таким образом, в соответствии с сложившимся на сегодня международным подходом, киберпреступность можно разделить на следующие категории:

- Преступления против конфиденциальности, целостности и доступности компьютерных систем и данных (так называемые «СИА-преступления»), включая;

- неправомерный доступ, например, путем взлома, обманными средствами;

- неправомерный перехват компьютерных данных;

- воздействие на данные, включая повреждение, удаление, ухудшение качества, изменение или блокирование компьютерных данных;

- воздействие на функционирование системы, включая создание серьезных помех функционированию компьютерной системы, например, путем распределенных атак на ключевую информационную инфраструктуру типа отказ в обслуживании;

- противозаконное использование устройств, то есть, например, производство, продажа или иные действия, направленные на обеспечение доступности программ, устройств и иных средств, предназначенных для совершения «СИА-преступлений».

- Преступления, совершенные при помощи компьютерных систем, включая:

- подлоги, мошенничество, совершенные с использованием компьютерных технологий;

- преступления, связанные с содержанием данных, в частности – детская порнография, детская эксплуатация и сексуальное насилие, расизм, ксенофобия, а также консультирование, подстрекательство, содействие путем указаний и предложение совершить преступление, начиная с убийства и кончая изнасилованием, пытками, диверсиями и терроризмом. Под эту же категорию подпадают кибервымогательство, запугивание, клевета, распространение ложной информации в Интернете, азартные игры онлайн;

- преступления, связанные с нарушением авторских и смежных прав, например, незаконное воспроизводство и использование компьютерных программ, аудио/видео и иных видов цифровой формы, а также баз данных и книг.

Основная часть.

При определении родового объекта уголовных правонарушений, посягающих на безопасность компьютерной информации, необходимо согласиться с мнением таких ученых как Ю.М. Батурина и А.М. Жодзишского, которые в своей работе «Компьютерная преступность и компьютерная безопасность» указывают, что правильно будет считать объектом значительной частью компьютерных правонарушений отношения общественной безопасности.

Отсутствие соответствующих потребностям государства, бизнеса и общества отечественных информационных технологий приводит к вынужденному использованию иностранного оборудования и информационных систем. В результате этого повышается вероятность несанкционированного доступа к базам и банкам данных, а

также возрастает зависимость страны от иностранных производителей компьютерной и телекоммуникационной техники и программного обеспечения [3, с.354].

Общественная безопасность, будучи своего рода собирательным понятием, включает в себя различные составляющие. В этой связи юридическая природа уголовных правонарушений, посягающих на безопасность компьютерной информации, заключается в том что они объединяют действия, ставившие под угрозу причинения вреда другим общественным отношениям, в результате чего образуется качественно новое уголовное правонарушение в данной сфере.

Объектом неправомерного доступа к компьютерной информации, как указано в Комментарий к Уголовному Кодексу Республики Казахстан являются права на информацию ее владельца и третьих лиц.

Непосредственным объектом ее являются общественные отношения по обеспечению без опасности компьютерной информации нормальной работы ЭВМ: их системы или сети. Предметом преступления будет компьютерная (машинная) информация: содержащаяся на машинном носителе: в ЭВМ: их системе или сети: охраняемая законом иными словами изъятая из открытого оборота на основании Закон Республики Казахстан “Об информатизации” иного нормативного правового акта, а также правил внутреннего распорядка: основанных на названных правовых актах.

Состав преступления сформулирован как материальный: причем если деяние в форме действия определено однозначно (неправомерный доступ к охраняемой законом компьютерной информации), последствия от я и обязательны, могут быть весьма разнообразны:

- 1) уничтожение информации;
- 2) ее блокирование;
- 3) модификация;
- 4) копирование;
- 5) нарушение работы ЭВМ;
- 6) тоже – для системы ЭВМ;
- 7) то же – для их сети.

Деяние: как видно из диспозиции статьи: предполагает наличие двух обязательных признаков – информация должна охраняться законом: а доступ к ней должен быть неправомерен: т.е. пользователь ЭВМ не имел права вызывать ее: знакомиться с ней: а тем более распоряжаться ею. Среди способов совершения такого доступа можно назвать: использование чужого имени: изменение физического адреса технического устройства: подбор пароля: нахождение и использование "пробелов" в программе: любой

другой обман системы защиты информации. Вопрос о том: когда окончен о данное деяние: должен решаться так. Моментом окончания его является момент от сылки пользователя компьютеру после дней интерфейсной команды (голосовой: нажатием клавиши) вызова хранящейся информации: независимо от наступления дальнейших последствий. Однако преступлением это деяние станет только лишь при наличии последнего условия. Все действия: выполненные до подачи после дней команды: будут образовывать состав неоконченного преступления. Что касается преступных последствий: то под уничтожением информации следует понимать такое изменение её состояния, при котором она перестает существовать в силу утраты основных качественных признаков. Под блокированием – невозможность доступа к ней со стороны законного пользователя. Под модификацией – видоизменение: характеризующееся появлением новых (очевидно: нежелательных) свойств. Под копированием – получение точного или относительно точного воспроизведения оригинала (опять-таки несоответствующей санкции). Под нарушением работы – остановку действия программы: ее закливание замедление работы, нарушение порядка выполнения команд, ущерб самой аппаратной частии другие последствия.

Непосредственным объектом данного преступного деяния являются общественные отношения, обеспечивающие безопасность информационных систем от внешних воздействий с точки зрения конфиденциальности содержащейся в них компьютерной информации. Конфиденциальность понимается как предотвращение возможности использования информации лицами, которые не имеют к ней отношения. Предметом преступления является компьютерная информация, охраняемая законом, находящаяся либо на машинном носителе, либо в ЭВМ, либо в системе ЭВМ или в сети ЭВМ. Объективная сторона данного преступления характеризуется деянием, последствием и причинной связью между ними. Деяние выражается в неправомерном доступе к компьютерной информации. Доступом к ЭВМ является санкционированное и упорядоченное собственником информационной системы взаимное действие лица с устройствами ЭВМ и (или) ознакомление лица с данными, содержащимися на машинных носителях или в ЭВМ. Регламентация порядка доступа к компьютерной информации устанавливается ее собственником в его внутренних нормативных актах, которые доводятся до сведения пользователей информации. Такая регламентация

может содержаться также в договорах или соглашениях с пользователями информационных ресурсов. Нарушение установленного собственником информации порядка образует неправомерность доступа к компьютерной информации. Существенно, что современные информационные системы, как правило, обладают инструментами разграничения доступа для различного круга пользователей. Это создает предпосылки для оценки действий как неправомерного доступа и для случаев, когда пользователи, имеющие доступ к строго определенной части информационной системы, вторгаются в иные ее элементы, не имея для этого прямо выраженного согласия собственника системы. Особо следует отметить компьютерную информацию, собственником которой является государство или его субъекты и образования. К государственной конфиденциальной информации относятся в частности служебная тайна, государственная тайна, данные предварительного следствия, сведения о мерах безопасности, применяемых в отношении судьи и участников уголовного процесса, сведения о мерах безопасности, применяемых в отношении должностного лица правоохранительного или контролирующего органа. Подобная информация охраняется государством непосредственно в силу соответствующего закона [4, с.145].

Мы выделили три общих признака, присущих неправомерному доступу:

1. Неправомерность доступа.
2. Проникновение к компьютерной информации.
3. Получение возможности ознакомления лица с компьютерной информацией и последующего распоряжения ею.

Признак неправомерности предполагает под собой несоответствие определенных явлений социальной жизни требованиям и дозволения, в частности отсутствие у лица, осуществляющего доступ, разрешения (санкции) собственника или держателя компьютерной информации.

Второй признак неправомерного доступа характеризуется проникновением виновного лица к компьютерной информации. Проникновение к компьютерной информации будет иметь место в тех случаях, когда, например, лицо проникает в какое либо помещение, где ЭВМ находится в рабочем режиме.

К третьему признаку неправомерного доступа можно охарактеризовать подобным образом – доступ характеризуется как деяние с момента начала фактического проникновения к компьютерной информации до получения реальной возможности манипулировать данной информацией.

Выделение определенного порядка, характеризующего неправомерный доступ, можно считать необоснованным, поскольку для установления определенного порядка доступа необходимо наличие нормативно-правового акта. Как правило, это присуще государственным органам, а также крупным частным хозяйствующим субъектам (акционерные общества, товарищества с ограниченной ответственностью и так далее).

Состав неправомерного доступа к охраняемой законом компьютерной информации сконструирован как материальный, то есть такой состав, в котором предусматривается либо фактическое наступление определенного последствия, либо возможного наступления.

Следует различать преступную деятельность по захвату ЭВМ и машинных носителей с целью завладения ими как имуществом, имеющим самостоятельную материальную ценность, в связи с тем, какая информация на них находится, и деятельность, совершаемую с целью доступа к компьютерной информации, связанную с изъятием указанных предметов как носителей этой информации. В первом случае такую деятельность при известных условиях необходимо отнести к преступлениям в сфере экономики. Преступная деятельность, направленная на противоправное причинение ущерба компьютерной информации, является неправомерным доступом независимо от способа доступа. Поэтому утверждения о том, что «не образует объективной стороны уничтожение или искажение компьютерной информации путем внешнего воздействия на машинные носители теплом, магнитными волнами, механическими ударами» представляются не верными.

Состав неправомерные уничтожение или модификация информации (ст.206 УК РК) и носит материальный характер и предполагает обязательное наступление одного из последствий: а) уничтожение информации – это приведение информации или ее части в непригодное для использования состояние независимо от возможности ее восстановления. Уничтожением информации не является переименование файла, где она содержится, а также само по себе автоматическое «вытеснение» старых версий файлов последними по времени; б) блокирование информации – результат воздействия на компьютерную информацию или технику, последствием которого является невозможность в течение некоторого времени или постоянно осуществлять требуемые операции над компьютерной информацией полностью или в требуемом режиме, то есть совершение действий, приводящих к ограничению или закрытию досту-

па к компьютерному оборудованию и находящимся на нем ресурсам, целенаправленное затруднение доступа законных пользователей к компьютерной информации, не связанное с ее уничтожением; в) модификация информации – внесение изменений в компьютерную информацию (или ее параметры).

Законом установлены случаи легальной модификации программ (баз данных) лицами, правомерно владеющими этой информацией, а именно: модификация в виде исправления явных ошибок; модификация в виде внесения изменений в программы, базы данных для их функционирования на технических средствах пользователя; модификация в виде частной декомпиляции программы для достижения способности к взаимодействию с другими программами; г) копирование информации – создание копии имеющейся информации на другом носителе, то есть перенос информации на обособленный носитель при сохранении неизменной первоначальной информации, воспроизведение информации в любой материальной форме – от руки, фотографированием текста с экрана дисплея, а также считывания информации путем любого перехвата информации и т.п.

Объективная сторона преступления включает альтернативные действия, состоящие: а) в создании программ, заведомо предназначенных для несанкционированного уничтожения, блокирования, модификации, копирования компьютерной информации или нейтрализации средств ее защиты; б) в распространении таких программ или машинных носителей с такими программами; в) в использовании таких программ или машинных носителей с ними. Создание программ представляет собой деятельность, направленную на разработку, подготовку программ, способных по своему функционалу несанкционированно уничтожать, блокировать, модифицировать, копировать компьютерную информацию или нейтрализовать средства защиты компьютерной информации.

Более того, невозможно будет провести четкую грань между уничтожением компьютерной информации и ее модификации (изменением) как наступившими общественно опасными последствиями. Поэтому данный признак (изменение информации) необходимо относить к модификации компьютерной информации.

Нарушение работы информационной системы или информационно-коммуникационной сети (ст.207 УК РК). Непосредственным объектом данного преступного деяния являются общественные отношения, обеспечивающие внутреннюю безопасность информационных

систем, базирующихся на использовании ЭВМ, системы ЭВМ или их сети сточки зрения целостности и конфиденциальности, содержащейся в них компьютерной информации. Иными словами, интерес владельца компьютерной системы или сети относительно правильной эксплуатации системы или сети. Существует два вида правил эксплуатации ЭВМ, которыми должны руководствоваться в своей деятельности лица, работающие с ЭВМ. Первый вид правил – инструкции по работе с ЭВМ и машинными носителями информации, разработанные изготовителем ЭВМ и периферийных технических устройств, поставляемых вместе с данным экземпляром ЭВМ. Эти правила обязательны к соблюдению пользователем ЭВМ под угрозой, как минимум, потери прав на гарантийный ремонт и обслуживание. Второй вид правил – правила, установленные собственником или владельцем информационных ресурсов, информационных систем, технологий и средств их обеспечения, определяющие порядок пользования ЭВМ, системы ЭВМ и сети ЭВМ, а также иными носителями информации.

Объективная сторона данного деяния заключается в действиях или бездействии лица, которое в соответствии с правилами, установленными собственником информационной системы, обязано было осуществлять операции с компьютерной информацией в определенном порядке, но не соблюдало эти правила, и это послужило причиной уничтожения, блокирования или модификации информации, понятия которых давались ранее. Понятие существенного вреда является оценочным и установление объема, причиненного собственнику информационной системы вреда в результате воздействия вредоносных программ или нарушения правил эксплуатации ЭВМ будет осуществляться судом с учетом совокупности полученных данных. Следует правильно различать последствия воздействия на компьютерную информацию, причинившие вред информационным ресурсам, и вред, причиненный преступными действиями в целом. Так, например, при изменении данных в информационной системе (в частности, данных учета движения товарно-материальных ценностей) с целью совершения их хищения вред, наносимый информационной системе, определяется затратами собственника системы на восстановление правильного учета. Вред, нанесенный непосредственно хищением, является самостоятельным видом вреда, причиненного криминальной деятельностью. При правильной оценке данной разновидности преступной дея-

тельности как направленной на причинение ущерба компьютерной информации, не могут быть квалифицированы как нарушение правил эксплуатации ЭВМ действия, связанные с использованием средств и элементов информационного оборудования при совершении с ними или с их помощью действий, не относящихся к обработке информации. Как уже указывалось, доступ к ЭВМ является санкционированное и упорядоченное собственником информационной системы взаимодействие лица с устройствами ЭВМ и (или) ознакомление лица с данными, содержащимися на машинных носителях или в ЭВМ. Совершение указанных действий лицом, имеющим доступ к ЭВМ, рассматривается законодателем как отягчающее наказание обстоятельство, поскольку совершение преступления с использованием доверия, оказанного виновному в силу его служебного положения или договора, признается таковым [5, с.428].

Неправомерный доступ будет иметь место в случаях, когда лицо, не являясь собственником или иным законным владельцем компьютерной информации, имеет право на работу с ней либо имеет доступ к работе с данным банком информации, но ограничено в объеме операций и вторгается в ту часть банка данных, которая для него закрыта. Неправомерным проникновением к компьютерной информации будут действия лица, имеющего допуск к операциям соответствующего ранга, если доступ осуществлен с нарушением правил работы с данным компьютером, системой, сетью, обеспечивающими устройствами, например, с отключением систем безопасности, с игнорированием физических условий, создавшихся в месте работы (например, высокой температуры), которые заведомо угрожают сохранности информации. По мнению Буранбаевой С.Р. объективная сторона преступления охватывает любой способ неправомерного проникновения к охраняемой законом компьютерной информации, который всегда связан с совершением определенных действий и может выражаться в проникновении в компьютерную систему путем: использования технических или программных средств, позволяющих преодолеть установленные системы защиты; незаконного использования паролей или кодов для проникновения в компьютер либо совершение иных действий в целях проникновения в систему или сеть под видом законного пользователя; хищение носителей информации при условии, что были приняты меры к их охране, если это – деяние повлекло уничтожение или блокирование информации [6, с.71-77].

Закон указывает на следующие варианты действий виновного, которые повлекли: уничтожение, блокирование, модификацию, копирование информации, нарушение работы ЭВМ, их системы или сети. Таким образом, неправомерный доступ – сложное понятие, включающее действия по: а) "физическому" проникновению, дающему возможность по своему усмотрению оперировать данным объемом компьютерной информации; б) несанкционированным операциям с компьютерной информацией.

Предметом преступного посягательства по статье 208 УК РК являются:

- Компьютерная информация, под которой уголовно-правовом аспекте понимаются сведения (сообщения, данные), представленные в форме электрических сигналов, независимо от средств хранения, обработки и передачи.

- Имущество, то есть совокупность вещей, которые находятся в собственности лица (включая деньги и ценные бумаги), а также имущественных прав на получение вещей или имущественного удовлетворения от других лиц.

- В случае если лицо оперировало сведениями, не относящимися к компьютерной информации (в понимании уголовного закона), либо его действия не были связаны с завладением имуществом, а преследовали иные цели, например, создание препятствий в реализации прав собственника, уголовная ответственность по статье 208 УК РК исключается.

- Уголовно-наказуемыми по статье 208 УК РК являются лишь нижеперечисленные способы завладения имуществом:

- Ввод компьютерной информации, то есть размещение сведений в устройствах ЭВМ для их последующей обработки и (или) хранения.

- Удаление компьютерной информации, то есть совершение действий, в результате которых становится невозможным восстановить содержание компьютерной информации, и (или) в результате которых уничтожаются носители компьютерной информации.

- Блокирование компьютерной информации, то есть совершение действий, приводящих к ограничению или закрытию доступа к компьютерной информации, но не связанных с ее удалением.

- Модификация компьютерной информации, то есть совершение любых изменений сведений (сообщений, данных), представленных в форме электрических сигналов, независимо от средств их хранения, обработки и передачи.

- Вмешательство в функционирование:

- средств хранения,

- средств обработки,

- средств передачи компьютерной информации,

- информационно-телекоммуникационные сети.

Под вмешательством в функционирование следует понимать осуществление неправомерных действий, нарушающих установленный процесс обработки, хранения, использования, передачи и иного обращения с компьютерной информацией.

Следует отметить, что на практике конструкция статьи 208 УК РК не всегда будет охватывать собой «типичные» схемы хищения чужого имущества с использованием компьютерной техники и информации, а будет применяться к виновному лицу в совокупности с иными статьями Уголовного кодекса Республики Казахстан.

Понятие «вредоносная программа» для уголовного законодательства Республики Казахстан и в целом для всего законодательства является новым. По смыслу диспозиции ст.210 УК РК вредоносная программа представляет собой программу для ЭВМ, заведомо проводящую к несанкционированному уничтожению, блокированию, модификации либо копированию информации, нарушению работы ЭВМ, систем ЭВМ или их сетей. Понятие программы для ЭВМ дается в законодательстве, в частности, в законе Республики Казахстан «Об авторском праве и смежных правах», как набор инструкций или правил, выраженных словами, цифрами, кодами, символами, знаками, диаграммами или в какой-либо другой форме, которые могут быть использованы в электронной вычислительной машине (ЭВМ) или другим компьютерным устройством с целью достижения желаемого результата, включая также подготовительные материалы, полученные в процессе разработки программы для ЭВМ, и порождаемые ею аудио визуальные отображения. «Компьютерный вирус» – термин, предложенный профессором Университета Южной Калифорнии Фредом Козном, представляет собой программу, характеризующуюся способностью скрытого внедрения и саморазмножения с целью поражения (инициирования) программ, локализованных на винчестере компьютера или другом носителе информации.

Использование программы для ЭВМ – это выпуск ее в свет, воспроизведение и иные действия по введению ее в хозяйственный оборот в изначальной или модифицированной форме, а также самостоятельное применение этой программы по назначению. Использование вредоносной программы для ЭВМ для личных нужд (например, для уничтожения собственной компьютерной информации) не наказуемо.

Распространение программы для ЭВМ – это предоставление доступа к воспроизведенной в любой материальной форме программе для ЭВМ, в том числе сетевыми и иными способами, а также путем продажи, проката, сдачи внаем, предоставления займа, а также создание условий для самораспространения программы.

Неправомерное изменение идентификационного кода абонентского устройства сотовой связи, устройства идентификации абонента, а также создание, использование, распространение программ для изменения идентификационного кода абонентского устройства (ст.213 УК РК), общественная опасность преступления определяется значимостью высоких технологий абонентского устройства сотовой связи в экономической деятельности общества, в результате чего причиняется значительный ущерб организациям или отдельным гражданам.

Законодательством Республики Казахстан предусматривается, что «физические и юридические лица, допустившие повреждения средств связи, сооружений и сетей телекоммуникаций, нарушение установленного порядка изготовления, приобретения, ввоза, использования и регистрации радиоэлектронных средств и высокочастотных устройств, использования радиочастот для работы радиоэлектронных средств всех назначений и высокочастотных устройств, а также создающие ненормированные помехи теле – и радиоприему, несут ответственность в установленном законом порядке (ст.28 Закона РК «О связи» от 18 мая 1999 г. С целью снижения уровня хищения телефонов сотовой связи и исключения возможности беспрепятственного и неправомерного их использования была введена данная уголовно-правовая норма Законом РК от 8 января 2007 г. Объектом данного преступления являются общественные отношения, связанные с правом собственности производителя, а также отношения, складывающиеся в сфере регулирования прав и законных интересов пользователей услугами связи, уполномоченных органов и хозяйствующих субъектов, осуществляющих деятельность в области связи. Неправомерное изменение идентификационного кода абонентского устройства сотовой связи, создание дубликата карты идентификации абонента сотовой связи, создание, использование, распространение программ для указанных целей, безусловно нарушает порядок распределения ресурса нумерации и выделения номеров сотовой связи, оказывает разрушительное воздействие на установленные правила получения прав пользования номерами телефонов указанной связи. Под телефонами сотовой связи (абонентское устройство, устройство сотовой связи) следует понимать окончательное

сертифицированное оборудование абонента, подключенное к сетям радиосвязи для приема и передачи информации, имеющее идентификационный код абонентского устройства и устройства идентификации абонента.

Электрическая связь (телекоммуникация) - передача или прием знаков, сигналов, голосовой информации, письменного текста, изображений, звуков по проводной, радио, оптической и другим электромагнитным системам.

Абонент – пользователь услугами связи, с которым заключен договор об оказании таких услуг при выделении для этих целей абонентского номера или кода идентификации. Под идентификационным кодом абонентского устройства сотовой связи понимается IMEI, который расшифровывается как International Mobile Equipment Identifier, что в переводе означает «международный идентификатор мобильного оборудования». Иначе, идентификационным кодом абонентского устройства (IMEI), является число состоящее из 15 цифр, представляющее собой уникальный серийный номер каждого телефона формата GSM (Глобальная система мобильной связи), который автоматически передается аппаратом в сеть оператора при подключении. Он устанавливается на заводе при изготовлении и служит для точной и полной идентификации устройства в GSM сети.

Устройство идентификации абонента в сотовом телефоне (карта идентификации абонента) предназначено для индивидуализации аппарата сотовой связи и абонента, приобретается независимо от телефона, регистрируется на физическое лицо и устанавливается в корпус аппарата со строго установленным номером. Иначе, данное устройство именуется как Сим-карта.

Заключение

С объективной стороны данного преступления действия виновного выражаются в неправомерном изменении идентификационного кода абонентского устройства сотовой связи, устройства идентификации абонента, а также создание, использование, распространение программ для изменения идентификационного кода абонентского устройства. Несовпадение идентификационного кода абонентского устройства сотовой связи (IMEI) может быть только в двух случаях: либо он был изменен при «перепрошивке» телефона, либо была проведена полная замена корпуса (не сменных панелей, а именно корпуса). Замена корпуса сотового телефона равнозначна стоимости нового телефона. В то же время технические средства связи, используемые на единой сети телекоммуникаций Республики Казахстан, радиоэлектронные средства и высокочастотные устройства, являющиеся источни-

ком электромагнитного излучения, подлежат обязательной сертификации в соответствии с законодательством РК. Перечень средств связи, подлежащих обязательной сертификации, определяется уполномоченным органом по согласованию с органами национальной безопасности и уполномоченным органом по стандартизации, метрологии и сертификации. Таким образом, под противоправным изменением без согласия производителя или законного владельца идентификационного кода абонентского устройства сотовой связи следует понимать самовольную с применением электронно-технических средств переустановку 15-значного серийного номера телефона формата GSM. Замена указанного номера может быть произведена полностью либо путем хаотичного внесения замены какой-то цифры из заданного числового ряда. Уполномоченный орган разрабатывает и утверждает правила, устанавливающие порядок получения прав пользования номерами, в том числе определяет основания присвоения номеров, ведет реестр распределенных и резервных ресурсов нумерации. Создание дубликата карты идентификации абонента сотовой связи виновным лицом в нарушении установленных правил путем подделки Сим-карты, сканирования профиля Сим-карты либо имитации ее действия под номер другого абонента также составляет объективную сторону рассматриваемого состава преступления. По конструкции состав рассматриваемого деяния является формальным. Данное преступление считается оконченным с момента совершения действий, предусмотренных настоящей нормой, независимо от наступления преступных последствий.

Например, как показывает практика, наиболее распространенное преступное деяние в виде хищения «электронных денег» состоит из нескольких «технических стадий»:

неправомерного завладения компьютерной информацией (ключ доступа, логин, пароль.)

использование похищенной компьютерной информации в целях присвоения чужого имущества.

«Первая стадия», как правило, заключается в неправомерном копировании компьютерной информации, ответственность за которое предусмотрена ст. 206 УК РК, либо в неправомерном использовании вредоносного программного обеспечения, что преследуется по закону в соответствии со ст. 207 УК РК.

«Вторая стадия» – это уже непосредственное использование полученной неправомерным путем компьютерной информации в целях хищения имущества потерпевшего.

Квалификация по объективной стороне невозможна без установления причинной связи. Причинная связь представляет собой объективно существующую категорию, которая выражает внутреннюю связь и зависимость между общественно опасным действием и наступившим в результате этого вредными последствиями.

В странах зарубежья противоправный доступ к компьютерной информации уже влечет самостоятельную уголовную ответственность, что мы считаем более верным исходя из того, что виновному лицу может быть достаточно лишь ознакомиться с находящимися в компьютере информации.

Список использованной литературы:

- 1 Сеитов Т.Б. *Правовые аспекты компьютерной преступности в зарубежных странах и в Казахстане: Учебное пособие.* – Алматы: Данекер, 2009 – 45 с.
- 2 Ткачев А.В. *Правовой статус компьютерных документов: Основные характеристики.* – М.: Городец-издат, 2010 – 76 с.
- 3 Строгович М.С. *Курс советского уголовного процесса. Т. 2.* – М.: Наука, 1980. – 1050 с.
- 4 Толеубекова Б.Х. *Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан. Часть общая: Учебник.* – Алматы: Баспа, 1998 – 705 с.
- 5 *Уголовное право. Особенная часть: Учебник для вузов/Под ред. Н.И. Ветрова, Ю.И. Ляпунова.* – М.: Новый юрист, 2008 – 1204 с.
- 6 Буранбаева С.Р. *Қылмыстық саясат және құқық қолдану үрдісін жетілдіру мәселелері. //Хабаршы-Вестник-Bulletin КазНПУ имени Абая №2 (48), 2017 – Серия «Юриспруденция – С.71-77.*

Сайлибаева Ж.Ю.¹

*¹к.ю.н., ст.преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин Института истории и права КазНПУ имени Абая, г.Алматы, Казахстан
e-mail: zhanel.sailibayeva@mail.ru*

ПРИНЦИПЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ

Аннотация

Принципы ОРД вырабатываются оперативно-розыскной практикой и формулируются в оперативно-розыскной теории, выражаются, как правило, в нормах оперативно-розыскного законодательства. Принципы ОРД отражают политические, экономические и социальные закономерности развития современного общества, а равно нравственные и правовые представления граждан относительно сущности, цели, задач и процедур осуществления ОРД.

Ключевые слова: принцип законности, принцип соблюдения прав и свобод личности, принцип равенства граждан перед законом, принцип конспирации, принцип сочетания гласных и негласных методов ОРД

Ж.Ю. Сайлибаева¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ Тарих және құқық институтының қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.к.

ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІНІҢ ІСКЕ АСЫРУ ПРИНЦИПТЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ МӘНІ

Аннотация

Принциптері жедел-ізвестіру тәжірибесін дамыған, және жедел-ізвестіру теориясы тұжырымдалған, жедел-ізвестіру заңнамасының нормаларына жылы, әдетте, білдірді. ЖІҚ принциптері қазіргі қоғамның дамуының саяси, экономикалық және әлеуметтік үлгілерін, сондай-ақ табиғат, мақсаты, міндеттері мен ЖІҚ жүзеге асыру тәртібі туралы азаматтардың моральдық және құқықтық өкілдігін көрсетеді.

Түйін сөздер: заңдылық қағидасы, жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу принципі, азаматтардың заң алдындағы теңдік принципі, құпиясын принципі, ЖІҚ ашық және жасырын әдістерін қиоластыруға принципі

Zh.Yu. Sailibayeva¹

¹Ph.D., senior lecturer of the Department of Criminal Legal Disciplines of the Institute of History and Law of KazNPU named after Abay, Almaty, Kazakhstan

PRINCIPLES OF IMPLEMENTATION OPERATIVE-SEARCH ACTIVITY AND THEIR SIGNIFICANCE

Abstract

The principles of the OSA are developed by operational-search practices and formulated in operational-search theory, expressed, as a rule, in the norms of operational-search legislation. The principles of the SRO reflect the political, economic and social patterns of the development of modern society, as well as moral and legal representations of citizens about the nature, purpose, objectives and procedures for implementing the OSA.

Key words: the principle of legality, the principle of observing the rights and freedoms of the individual, the principle of equality of citizens before the law, the principle of conspiracy, the principle of combining vowel and secret methods of the OSA

Введение.

Под принципами оперативно-розыскной деятельности (далее – ОРД) понимаются основополагающие руководящие начала (идеи), на которых она строится и формируется в виде определенных правил. Применительно к ОРД – это важнейшие правила по организации и осуществлению противодействия преступности.

Закон об «Об оперативно-розыскной деятельности» (далее – Закон об ОРД) (ст.3) указывает на следующие принципы: 1) общие – законности; соблюдения прав и свобод личности, уважения достоинства личности, равенства граждан перед законом; 2) специальные – конспирации и сочетания гласных и негласных методов и средств [1].

По своей сути принципы ОРД носят императивный, властно-повелительный характер и содержат обязательные предписания, исполнение которых обеспечивается всем арсеналом оперативно-розыскных средств.

Основная часть. Первые принципы иначе называются конституционными, основанными на конституционных нормах и характерны для всех отраслей права.

Принцип законности является основным. Его смысл заключается в том, что только закон определяет точное и безусловное соблюдение всеми органами и должностными лицами Конституции, иных законов и нормативных правовых актов, имеющих отношение к обеспечению безопасности личности, общества и государства, а также нормативных правовых актов субъектов ОРД, регламентирующих вопросы организации и тактики проведения оперативно-розыскных мероприятий [2, с.12].

Спецификой ОРД является то, что не все подлежит детальной правовой регламентации. Многие правила и процедуры регулируются закрытыми подзаконными актами. В связи с

этим реализация принципа законности предполагает высокую правовую культуру оперативных работников.

Принцип соблюдения прав и свобод личности.

Статьей 1 Конституции Республики Казахстан предусмотрено, что человек, его права, свободы и гарантии их реализации являются высшей ценностью и целью общества и государства [3]. Признание, соблюдение и защита прав и свобод человека и гражданина – обязанность государства. Это обусловлено тем, что естественные права и свободы человека возникают и существуют не по воле государства. В качестве их основы выступает человеческое достоинство.

На этом основан и принцип соблюдения прав и свобод личности. Этот принцип распространяется и на лиц, замысливающих, подготавливающих и совершающих преступления, и ставших в связи с этим объектами ОРД.

Права и свободы человека и гражданина могут быть ограничены в случаях, предусмотренных законом, в интересах национальной безопасности, общественного порядка, защиты нравственности, здоровья населения, прав и свобод других лиц. Следовательно, установлены границы пользования правами и свободами. Нарушение таких границ ведет к нарушению прав и свобод других лиц. На основании санкции прокурора и при соблюдении определенных условий Закон об ОРД дает возможность ограничения у таких лиц права на тайну переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных и иных сообщений и на неприкосновенность жилища.

Лицо, полагающее, что действия органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность, привели к нарушению его прав и свобод, вправе обжаловать эти действия в вышестоящий орган, прокурору или в суд (ст.5 Закона об ОРД).

Согласно ст.77 Конституции Республики Казахстан каждому гарантируется защита его прав и свобод компетентным, независимым и беспристрастным судом. С целью защиты прав, свобод, чести и достоинства граждане вправе взыскать в судебном порядке как имущественный вред, так и материальное возмещение морального вреда. Данная норма способствует укреплению законности в деятельности органов государственной власти. Она направлена на защиту граждан, которые могут пострадать от незаконных действий органов государственной власти, в том числе и органов (их должностных лиц), осуществляющих ОРД.

Принцип конспирации является важнейшим отраслевым принципом ОРД. Он отражает специфический разведывательный характер ОРД.

Конспирация – это комплекс взаимосвязанных действий, выраженных в определенной линии поведения и должным образом сформулированной информации (легенды), которая передается через гарантированные каналы ее доставки к объекту воздействия, для формирования у него необходимого ложного представления о целях того или иного мероприятия. Конспирация – это воздействие на мышление и психику противника с целью выработки у него дезинформационного представления о целях проводимых мероприятий.

Конспирация (скрытность, маскировка) – один из факторов ОРД, способствующих достижению успеха. Она дает возможность сохранить силы, средства и методы, организационные и тактические аспекты осуществления ОРМ по разоблачению преступников в тайне от них и окружающих. Тайным способом совершения преступлений государство противопоставляет тайный способ их выявления. Это может быть достигнуто посредством:

1) применения камуфлирующих средств (технических средств, предметов одежды, транспортных средств и др.);

2) применения специальных приемов поведения (соответственно обстановке, без привлечения внимания окружающих);

3) использования специальных помещений, легендированных предприятий, документов прикрытия, укрытий, тайников, паролей, правил делопроизводства и др.

В целях конспирации органам, осуществляющим ОРД, законом предоставлено право использовать документы, легендирующие личность сотрудников, подчиненность и принадлежность организаций, помещений и транспортных

средств органов, осуществляющих ОРД, а также личность граждан, сотрудничающих с этими органами на конфиденциальной основе (ст.8 Закона об ОРД).

Порядок и правила конспирации предусмотрены Законом ОРД и нормативными актами. Так, ст.25 Закона об ОРД ограничивает представление прокурору, а статья 5 Закона об ОРД предоставление судье сведений о лицах, введенных в организованные преступные группы, о штатных негласных сотрудниках органов, осуществляющих ОРД, и лицах, оказывающих им содействие на конфиденциальной основе. Принцип конспирации означает установление специального порядка получения, оформления, хранения и использования оперативно-розыскной информации, а также непереносимых правил обращения с оперативно-служебными документами.

Организация и тактика ОРД, способы конспирации регламентированы в подзаконных ведомственных нормативных актах ограниченного доступа (с грифом «ДСП», «0-секретно», «00-совершенно секретно»), знакомиться с ними вправе только должностные лица, у которых есть допуск к сведениям, составляющим, составляющим государственную тайну.

Принцип сочетания гласных и негласных методов и средств. Статьей 1 Закона об ОРД установлено, что оперативно-розыскная деятельность – научно обоснованная система гласных и негласных оперативно-розыскных, организационных и управленческих мероприятий, осуществляемых в соответствии с Конституцией Республики Казахстан, Законом об ОРД и иными нормативными правовыми актами Республики Казахстан органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность, в целях защиты жизни, здоровья, прав, свобод и законных интересов человека и гражданина, собственности, обеспечения безопасности общества и государства от преступных посягательств. Сочетание гласных и негласных средств и методов имеет большое значение в ОРД. Данные методы, хотя противоположны по смыслу и автономны по содержанию, дополняют друг друга. Они обеспечивают тесную взаимосвязь оперативно-розыскной и процессуальной деятельности по выявлению и раскрытию преступлений.

Чтобы обеспечить использование результатов ОРД в уголовном процессе, необходимо сведения, полученные негласным путем, проверять с помощью гласных приемов и подкреплять официальными материалами, которые могут выступать в качестве источников доказательств.

Сочетание гласных и негласных методов позволяет проверять достоверность полученной оперативно-розыскной информации, избегать ошибок в принятии оперативно-розыскных и процессуальных решений. Оно обеспечивает также необходимую конспирацию и зашифровку конфиденциальных источников информации, гарантируя таким образом конституционное право граждан на личную тайну. Принцип сочетания гласных и негласных методов и средств нашел отражение в п.1 ст.8 Закона об ОРД, закрепившем право оперативных аппаратов проводить оперативно-розыскные мероприятия как гласно, так и негласно.

Небольшой перечень принципов в Законе об ОРД не означает, что в данной области перестают действовать иные принципы. Они органично вытекают из совокупности предписаний, регулирующих ОРД.

Кроме перечисленных, существует ряд принципов, базирующихся на Конституции РК и являющихся основополагающими началами оперативно-розыскной деятельности.

Принцип равенства граждан перед законом, закрепленный в ч.1 ст. 14 Конституции РК, нашел отражение в ч.1 ст. 12 Закона об ОРД, где говорится о том, что гражданство, национальность, имущественное, должностное, социальное положение и другие особенности статуса отдельных лиц не являются препятствием для проведения в отношении их оперативно-розыскных мероприятий.

Принцип подконтрольности оперативно-розыскной деятельности заключается в установлении законодательной системы прокурорского контроля. Прокурорский надзор за ОРД осуществляется на основании Закона Республики Казахстан «О Прокуратуре» от 30 июня 2017 года № 81-VI [4] и в соответствии со ст.25 Закона об ОРД. Надзор за соблюдением законности при осуществлении оперативно-розыскной деятельности осуществляют Генеральный Прокурор Республики Казахстан и подчиненные ему прокуроры.

Принцип адекватности (соразмерности) использования оперативно-розыскных мер решаемым задачам борьбы с преступностью означает, что оперативно-розыскные мероприятия могут проводиться только тогда, когда иным путем достичь поставленной цели невозможно. Данный принцип имеет весьма важное значение, поскольку ОРД по своему содержанию в определенной степени ограничивает конституционные права граждан на неприкосновенность частной жизни. Статья 39 Конституции РК

гласит, что «права и свободы человека и гражданина могут быть ограничены только законами и лишь в той мере, в какой это необходимо в целях защиты конституционного строя, охраны общественного порядка, прав и свобод человека, здоровья и нравственности населения».

Оперативно-розыскные мероприятия, ограничивающие ряд конституционных прав граждан, могут проводиться только в целях защиты от наиболее опасных преступных проявлений, по которым обязательно производство предварительного расследования.

Принцип наступательности оперативно-розыскной деятельности состоит в направленности оперативно-розыскных мероприятий на поиск сведений о признаках преступной деятельности и выявление неизвестных ранее лиц, намеревающихся совершить преступление. В соответствии с этим принципом оперативно-розыскные меры должны, как правило, носить предупреждающий, превентивный характер, быть направленными на предупреждение и пресечение преступлений.

Принцип разделения полномочий имеет важное значение в организации оперативно-розыскной деятельности. В соответствии с этим принципом органы, осуществляющие ОРД, решают определенные законом задачи исключительно в пределах своих полномочий, установленных соответствующими законодательными актами Республики Казахстан.

Выводы.

Основное значение принципов ОРД можно свести к тому, что в них кратко сформулированы руководящие идеи ОРД, которые дают оперативникам, лицам, оказывающим содействие оперативно-розыскным органам, другим гражданам и соответствующим должностным лицам представление о том, для чего и каким образом осуществляется ОРД, в каких случаях могут быть ограничены отдельные права граждан в ОРД и как эта деятельность контролируется обществом. Наряду с этим принципы ОРД предназначены выполнять и регулятивную функцию. При уяснении в оперативно-розыскной практике тех или иных нормативных предписаний – Закона РК об ОРД, других законодательных и иных нормативных правовых актов, включая секретные ведомственные (особенно в случае коллизии или неопределенности отдельных правовых норм), – следует руководствоваться принципами ОРД.

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» - принят 15.09.1994 г. № 154 – XIII (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.12.2017г.) <https://online.zakon.kz/> (дата обращения 23.05.2018г.)
2. Хлус А.М. Основы оперативно-розыскной деятельности: ответы на экзаменационные вопросы - Минск: Тетра Системс, 2012г. – 144с.
3. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.03.2017г.) <https://online.zakon.kz/> (дата обращения 23.05.2018г.)
4. Закон Республики Казахстан «О прокуратуре» – принят 30 июня 2017 года № 81-VI (с изменениями 21.12.2017г.) <https://online.zakon.kz/> (дата обращения 23.05.2018г.)

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС
УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС
CRIMINAL PROCEEDING**

УДК 343.12
МРНТИ: 10.79.01

Э.П. Кенжибекова¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының
аға оқытушысы, з.ғ.к.,
Алматы, Қазақстан
e-mail: danaestai@mail.ru*

**ЖАРЫСПАЛЫЛЫҚ ЖӘНЕ ТАРАПТАРДЫҢ ТЕҢ ҚҰҚЫҚТЫЛЫҒЫ – ҚЫЛМЫСТЫҚ
ПРОЦЕСТІҢ НЕГІЗГІ ҚАҒИДАЛАРЫНЫҢ БІРІ РЕТІНДЕ**

Аңдатпа

Қылмыстық сот ісін жүргізу айыптаушы және қорғаушы тараптардың жарыспалылығы мен тең құқылығы қағидаты негізінде жүзеге асырылады. Қылмыстық қудалау, қорғау және соттың істі шешуі бір-бірінен бөлінген және оларды әртүрлі органдар мен лауазымды адамдар жүзеге асырады.

Қорғаушы күдіктіні, айыпталушыны, сотталушыны, сотталған адамды, ақталған адамды қорғаудың заңда көзделген барлық құралдары мен тәсілдерін пайдалануға міндетті. Айта кету керек сот қылмыстық қудалау органы болып табылмайды, айыптаушы немесе қорғаушы тарап жағында әрекет етпейді және құқық мүдделерінен басқа қандай да болсын мүдделерді білдірмейді.

Түйін сөздер: қағида, бәсекелестік, қылмыстық қудалау, функция, мемлекеттік органдар, сот, прокурор, қорғаушы, анықтаушы, тергеуші, анықтама органының бастығы, тергеу бөлімінің бастығы, жәбірленуші

Кенжибекова Э.П.¹

*¹К.ю.н., ст.преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин Института истории и права КазНПУ
имени Абая, г. Алматы, Казахстан
e-mail: danaestai@mail.ru*

**СОСТЯЗАТЕЛЬНОСТЬ И РАВНОПРАВИЕ СТОРОН КАК ОДИН ИЗ ОСНОВНЫХ
ПРИНЦИПОВ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА**

Аннотация

Уголовное судопроизводство осуществляется на основе принципа равенства сторон обвинения и защиты. По уголовно-процессуальному законодательству функции уголовного преследования, защиты и рассмотрения дел судами отделены друг от друга, а также определены органы и должностные лица, осуществляющие вышеуказанные функции.

Защитник обязан использовать все средства и методы, предусмотренные законом для защиты подозреваемого, обвиняемого, подсудимого, осужденного. Суд не является органом уголовного преследования, не принимает сторону прокурора или сторону защиты и не представляет ничьих интересов, кроме интересов закона.

Ключевые слова: состязание, уголовное преследование, функция, государственные органы, суд, прокурор, защитник, дознаватель, следователь, начальник органа дознания, начальник следственного отдела, потерпевший

E.P. Kenjibekova¹

¹Ph.D., senior lecturer of the Department of Criminal Law Disciplines

the Institute of History and Law of KazNPU named after Abay, Almaty, Kazakhstane-mail: danaestai@mail.ru

COMPETITIVENESS AND EQUALITY OF PARTICIPANTS AS ONE OF THE BASIC PRINCIPLES CRIMINAL PROCESS

Abstract

Criminal legal proceedings are conducted on the basis of the principle of equality of the parties of charge and protection. By the criminal procedure legislation of functions of criminal prosecution, protection and hearing of cases by vessels are separated from each other and also bodies and the officials who are carrying out the above-stated functions are defined.

The defender is obliged to use all means and methods provided by the law for protection of the suspect, the defendant, the convict, justified. The court isn't criminal prosecution authority, doesn't side the prosecutor or the party of protection and doesn't represent anybody's interests, except legitimate interests.

Key words:suicide, criminal prosecution, function, state bodies, court, prosecutor, defender, investigator, investigator, head of the body of inquiry, head of the investigation department, injured

Кіріспе.

Қылмыстық сот өндірісін жүргізудің жарыспалылық қағидасын Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінде бекітілуі заң шығарушыға қылмыстық процестегі қылмыстық қудалау мен қорғаудың өз араларында шектелуімен және сот қызметтерінен бөлінгендігін білдіреді.

Қылмыстық – процессуалдық заңнама «қылмыстық сот өндірісі жарыспалылық және тараптардың айыптау мен қорғаудың тең құқықтылық қағидасының негізінде жүзеге асырылатындықтарын бекітеді. Қылмыстық қудалау, қорғау және істі қарап шешу бір-бірінен дараланған және оларды әр түрлі органдар мен лауазымды тұлғалар жүзеге асырады» (ҚПК 23 бап, 1, 2 бөліктері).

ҚР ҚПК-нің 7 бабы, 2 тармағына сәйкес қылмыстық қудалау органы қылмыстық сот ісін жүргізу міндеттерін орындау мақсатында құқық бұзушылықтар белгілерін тапқан әрбір жағдайда өз құзыреті шегінде құқық бұзушылық оқиғасын белгілеу, қылмыстық құқық бұзушылық жасауда кінәлі адамды әшкерелеу, оларды жазалау үшін заңда көзделген барлық шараларды қолдануға, сол сияқты кінәсіз адамды ақтау үшін шаралар қолданады.

Заң шығарушы орган айыптауға қылмыстық қудалау органын, жәбірленушіні (жеке айыптаушы), азаматтық талапкер, олардың заңды өкілде-

рін жатқызады (ҚР ҚПК 7 бабы 2 тармағы). Өз кезегінде, ҚПК 23 бабының 7 тармағына сәйкес органдар (уәкілетті тұлғалар) қылмыстық қудалау – бұл прокурор, анықтаушы, тергеу органдары, тергеуші. Осылайша, Б.Х. Төлеубекованың айтуы бойынша, «қылмыстық қудалау» және «айыптау» заңда синоним ретінде қолданылатыны мәлім. Ғылыми әдебиетте бұл терминдер тең қолданылады, бірақ қаралып жатқан қылмыстық-процессуалдық функция көбінесе «айыптау» сөзімен аталып келеді, себебі, ол қылмыстық айыптау мен қорғаудың мағынасын анық түрде айқындайды [1, с. 161].

Бәсекелестік тәртіп нысанын жақтаушылар, тәуелсіз процессуалдық функциялардың барын айтады, солардың ішінен айыптау функциясы ерекшеленеді. Процессуалдық функцияның үш түрі пайда болып дамуы М.С. Строговичпен тікелей байланысты. Ол осы үш функцияның болуын айқындайтын қылмыстық қудалау, қорғау және сотта істі қарап шешу екендіктерін айтады. Аталған үш қылмыстық процессуалдық функциялар, өз ерекшеліктерін әрбір сот қарауындағы қылмыстық істе айқындалатыны жөнінде автор ескерген. Осындай тәсілмен қылмыстық іс жүргізудегі бәсекелестік қағидасы ҚПК-де осы үш функциядан көрініс табады. Оларды тек мемлекеттік органдар ғана емес, қылмыстық іс жүргізуде қатысушылары және істе өз құқықтарын қорғаушылар қолданады.

Қылмыстық қудалау белгілеріне мыналар жатады:

- қылмыстық заңмен істің қылмыс және қылмыстық жазалануы бар деп танылса;
- қылмыстық қудалауды тоқтатудың негіздері болмаған жағдайда;
- тұлғаның кінәсін нақты растайтын қажетті дәлелдемелік базаның болуы.

Қылмыстық қудалау түсінігін толық түсіну үшін В.М. Савицкий және А.Л. Лариннің берген анықтамасында ескеріледі. Олар былай жазады: «Қылмыстық қудалау – бұл қылмыстық процесс функцияларының негізгі ұраны, ол тергеушімен, анықтаушымен, айыптаушымен (прокурормен) немесе жәбірленушімен жүзеге асырылады. Ол қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамды әшкерелеу, қоғамға жасаған қылмыстың ауырлығын анықтау шараларын қамтиды. Қылмыстық қудалауға жатқызылады: күдіктіні ұстау, мәжбүрлеу шарасын тағайындау, істе айыпталушы ретінде тану; сот-психиатрлық сараптамасын тағайындау; айыптау үкімін шығару немесе сот-медициналық мәжбүрлеу шарасын тағайындау туралы үкім шығару; сотта жәбірленушінің арызын ұсыну; айыптау сөзі. Қылмыстық қудалау қылмыстық іс тоқтатылғанда немесе айыптау үкімі шыққанда қысқартылады [2, 180 б.] .

Келтірілген анықтамада соңғы сәттері нақты белгіленген, бірақ қылмыстық қудалаудың бастапқы сәттері көрсетілмегендіктен елеулі кемшілік болып табылады. Қылмыстық қудалаудың асырылуын қамтамасыз ететін процессуалдық әрекеттердің толық келтірілуі құнды болып есептелінеді.

В.К. Бобров, Р.Д. Лисицын және П.В. Фадеев істі қараудың өзгеше әдісін қолданды. Аталған процессуалисттер қылмыстық қудалауға келесідей анықтама береді: «Қылмыстық қудалау – прокурормен, тергеушімен, тергеу органдарымен, күдіктіні әшкерелеу мақсатында оған қарсы жиналған айғақтар, айыпталушының қылмыс жасауы бойынша анықтау органдарымен жүзеге асырылады. Күдіктінің қылмыстық қудалауда қылмысқа қатысуы – күдікті деп танылуымен орын алады, ал айыпталушының қылмыстық қудалануы – айыпталу. Қылмыстық қудалаудың бастапқы сәті қылмыскерді айыпты деп танылуы туралы қаулы шығарып, тұтқындалуы немесе айыпталу үкімі шыққанға дейін, мәжбүрлеу шарасын қолдану кезінде болады. Қылмыстық қадағалау қылмыс тоқтатылғанда немесе айыптау үкімі шыққанда қысқартылады [3, 77 б.] .

Негізгі бөлім. Қазақстан Республикасы қылмыстық процесуалдық заңнамасы мен Ресей Федерациясының қылмыстық процесуалдық

заңнамасы бойынша ережелерінің айырмашылығына қарамастан, қылмыстық қудаланудың анықтамалары анық және толық.

Осындай тәсілмен қылмыстық қудалаудың қалыптасуы келесідей белгілерге тән: қылмыстық қудалаудың қылмыстық іс жүргізуде өзіндік ерекшеліктері бар; қылмыстық іс жүргізу тәртібінде қылмыстық қудалауға іс емес қылмыстық құқық бұзушылық жасаған тұлға жатады; қылмыстық қудалаудың уақытында шектеу бар. Басталуы мен аяқталуы бар, соттылық пен тергеулік негізінде жүзеге асырылады; өкілеттілігі бар субъектілермен іске асырылады; заң қылмыстық қудалауды асыру-дың түрлері мен тәсілдерін бекітеді; заңсыз қылмыстық қудалаудың әсерінен бұзылған құқықтар қалпына келтірілуге тиіс (ақтау, апелляция).

Жеке қылмыстық қудалау және айыптау – көбінесе осы істер бойынша іс жүргізу жәбірленушінің шағымы бойынша басталады. Қылмыстық қудалау тәртібінің сақталуы әрбір қылмыстық құқық бұзушылық ерекшеліктерімен айқындалады.

Жекеше-жариялы қудалау және айыптау – бұл қылмыстық істер жәбірленушінің шағымы бойынша басталып, айыпталушы мен сотталушының татуласуына орай тоқтатылады. ҚР ҚК 68 бабында көзделгендей қылмыстық құқық бұзушылық немесе өлімге әкеп соқтырған орташа ауырлықта қылмыстық теріс қылық жасалынып, айыпталушы мен сотталушы медиация тәртібімен татуласып, келтірілген зиян орны толықтырылса, іс қысқартылады.

Жекеше – жариялы қудалау және айыптау – бұл жеке және жариялы қылмыстық қудалау белгілерін бір мезгілде қамтитын, тұлғаны қылмыстық құқық бұзушылық жасауда әшкерелеуге бағытталған айыптау жағының процесуалдық қызмет.

Қылмыстық қудалаудың (айыптаудың) осы түрінің ерекшеліктері келесідей:

- қызметтің бұл түрі – мемлекеттің міндеті (ҚПК 179 бабы, 3 т.);
- өкілеттілігі бар, қылмыстық юрисдикция атымен жүзеге асырылады (ҚПК 7 бабы, 23 т.);
- сотқа дейінгі тергеп-тексеру, жәбірленушінің шағымы болмаған жағдайда прокурордың бастамасымен жүргізілуі мүмкін;
- жәбірленушінің қылмыстық қудалауды жүзеге асыруға қатысуы міндетті емес (ҚПК 71 бабы);
- жәбірленушінің арызы сотқа емес, қылмыстық қудалау органдарына жіберіледі (ҚПК 179 бабы, 3 т.);
- татуласу қылмыстық қудалауды тоқтатудың негізі бола алмайды.

ҚР ҚПК-нің 32 бабы, 4 тармағына сәйкес, прокурор жекеше және жекеше-жариялы айыптау ісі бойынша және іс-әрекет дәрменсіз немесе тәуелді күйдегі не басқа да себептермен өзіне тиесілі құқықтарды өз бетінше пайдалануға қабілетсіз адамның мүдделерін қозғаса, жәбірленушінің шағымы болмаған кезде не қоғамның немесе мемлекеттің мүдделері қозғалатын жекеше-жариялы айыптау ісі бойынша іс жүргізуді бастайды не жалғастырады.

Жариялы қылмыстық қудалау (айыптау) – қылмыс жасаған тұлғаны анықтаудың ҚР заңына сүйеніп жасалған түрінің бірі.

Аталған қылмыстық қудалаудың (айыптаудың) негізгі ерекшеліктері мынадай: ол тек қана мемлекет атынан жүзеге асырылады (58 б, 1 т; 60 б, 1 т; 61 б 1 т; 63 б; 191 б ҚПК); қылмыстық қудалаудың бұл түрін келесідей органдар жүзеге асырады – тергеуші, анықтаушы, анықтау органы, прокурор (мемлекеттік айыптаушы); қылмыстық қудалау органдары орындалуға міндетті мемлекеттік өкілеттіліктерге ие (ҚР ҚПК 34 бабы, 5 т.); қылмыстық қудалаудың бұл түрі – мемлекеттің міндеті болып табылады; қылмыс бойынша істі бастау жәбірленушінің қалауына байланысты болып табылмайды (34 бап, 1 т.); қылмыс бойынша істің басталуы қандай да органдар мен лауазымды тұлғаларға байланысыз; істің міндетті түрде қылмыстық процесс кадамдарынан өтуі; қылмыстық қудалау бойынша жақтардың татуласуы істің міндетті қысқартылуына әкелмейді.

ҚР ҚПК-нің 33 бабына сәйкес көзделген іс-әрекеттер коммерциялық ұйымның немесе мемлекеттік кәсіпорын болып табылмайтын өзге де ұйым мүшелеріне ғана зиян келтірсе және басқа ұйымдардың мүдделеріне, сондай-ақ азаматтардың қоғамдық немесе мемлекеттік мүдделеріне зиян келтірмесе, қылмыстық жауаптылыққа тарту осы ұйым не уәкілетті орган басшысының, құрылтайшысының (қатысушысының) арызы не олардың келісуі бойынша жүзеге асырылады. Қылмыстық процесстің кез келген сатысында мекеме немесе уәкілетті органның басшысы, негізін салушы (қатысушысы) арызды кері қайтарып алуға құқылы. ҚПК-нің 35 бабының, 1 тармағының 5 бөлігіне сәйкес арыздың қайтарылып алынуы істің мәні бойынша тоқтатылуына әкеледі.

ҚР ҚПК-нің 34 бабында қылмыстық қудалаудың жалпы шарттары белгіленген. Олар келесідей:

1) қылмыстық қудалау органы қылмыстық сот ісін жүргізу міндеттерін орындау мақсатында қылмыстық құқық бұзушылық белгілерін

тапқан әрбір жағдайда өз құзыреті шегінде көзделген шаралардың бірін қолдануы тиіс:

- қылмыстық құқық бұзушылық оқиғасын белгілеу;

- қылмыстық құқық бұзушылық жасауға кінәлі адамдарды әшкерелеу және оларды жазалау;

- сол сияқты кінәсіз адамды ақтау үшін шаралар қолдануға міндетті;

3) қылмыстық қудалау органы жәбірленушінің сот төрелігіне қол жеткізуін қамтамасыз ету және қылмыстық құқық бұзушылықпен келтірілген зиянды өтеткізу үшін шаралар қолдануға міндетті;

4) қылмыстық қудалау органы қылмыстық процесстегі өзінің өкілеттіліктерін қандай да болсын органдар мен лауазымды адамдарға тәуелсіз және осы кодекстің талаптарына қатаң сәйкес түрде жүзеге асырады;

5) қылмыстық іс бойынша объективті тергеп-тексеру жүргізуге кедергі келтіру мақсатында қылмыстық қудалау органына қандай да бір нысанда ықпал ету заңда белгіленген жауаптылыққа әкеп соғады;

6) қылмыстық қудалау органының заңға сәйкес қойған талаптары барлық мемлекеттік органдардың, ұйымдардың, лауазымды адамдар мен азаматтардың орындауы үшін міндетті және олар белгіленген мерзімде, бірақ 3 тәуліктен кешіктірілмей орындалуға тиіс;

7) күдіктіні ұстап алу, күзетпен ұстау туралы шешім қабылдау қажет болған жағдайда, қылмыстық қудалау органының талабы 24 сағат ішінде орындалуға тиіс. Көрсетілген талаптарды дәлелді себептерсіз орындамау заңда белгіленген жауаптылыққа әкеледі.

Бұндай тәсілмен, қылмыстық қудалау мен айыптаудың үш түрге процессуалдық тәртіпке бөлінуі қылмыстан зардап шеккендердің құқықтары мен міндеттерін қалпына келтіруге және қорғауға, мемлекет пен қоғам мүдделерін, оларды ауыр немесе аса ауыр қылмыстық құқық бұзушылықтарыдан қорғау [4, 72 б.].

Қорытынды бөлім. Қылмыстық іс жүргізу заңы қылмыстық қудалауға кедергі келтіретін жағдайларды қарастырады. Бұл 1) іс бойынша іс жүргізуді болдырмайтын мән-жайлар (ҚР ҚПК 35 бап); 2) қылмыстық қудалауды жүзеге асыруға кедергі жағдайлар (ҚР ҚПК 36 бап).

Бұл жағдай шартты түрде оңалатын және оңалмайтын болып бөлінеді. «Реабилитация (лат. Rehabilitation, re-қайтадан, тағы да, жаңадан. –habilitas/habilitatis – жарамды, қабілетті, ағылшынша rehabilitation) – 1) азаматтың құқығын қалпына келтіру (соттық немесе

әкімшілік ретте) ; 2) кең мағынада жақсы атын қалпына келтіру, бұрынғы абыройын, мүмкіндіктерін және т.б.). Осы негізде, оңалмайтын негіздегі қылмыстық істі тоқтатқан жағдайда, «қалпына келтіру» туралы сөз болуы мүмкін еместігі анық.

ҚР ҚПК 35 бабы 12 негізді бекітеді, олардың бірі орын алған жағдайда қылмыстық іс тоқтатылады. Қылмыстық оқиғаның болмауы, алдын – ала іс жүргізудің басталмауын білдіреді. Қылмыстық оқиғада объективтік жағын тауып көрсетеді. Қылмыстық оқиға – ол қоғамға зиян келтіру көрінісі. Адамдардың қызметіне байланысты (мысалы: өлтіру, тонау, т.б.). Қылмыстық қудалау органдарына қылмыс туралы болған жәйт белгілі адамдардың сөзінен мәлім болады.

Істерді оқып – зерттеу процессінде мынадай қорытынды еруге болады, іс шара бойынша басталған зерттеудің шындығында оқиғаның болмауы.

ҚР ҚК-сі 10 бап, 2 тармағында қылмыстың келесідей анықтамалар береді: осы кодексте айыппұл салу, түзеу жұмыстары, бас бостандығын шектеу, бас бостандығынан айыру немесе өлім жазасы түріндегі жазалау қатерімен тыйым салынған айыпты жасаған, қоғамға қауіпті іс-әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік) қылмыс деп танылады, және қылмыс құрамының бір элементінің жоқтығы істің басталуын, ал басталған істің қылмыс құрамының жоқтығына байланысты қысқартылуына әкеледі.

Іс бойынша қысқарту ҚПК-нің 35 бабы 1 тармағы 1 және 2 бөлігінде көрсетілген негіздер бойынша жүзеге асырылады, яғни қылмыстық құқық бұзушылық болмағаны немесе оның ішінде қылмыс құрамының болмауы және дәлелдейтін дәлелдемелердің жоқтығы немесе жеткіліксіз болған жағдайда. Қылмыстың қысқартылуы ҚПК-нің 35 бабы 2 тармағының 1 бөлігінде көрсетілген негіздер бойынша, яғни күдіктінің немесе айыпталушының жасаған қылмысы ҚР ҚК-не сәйкес қылмыстық құқық бұзушылық деп танылмаса іс қысқартылады.

ҚР ҚК-нің 10 бабы, 4 тармағына сәйкес, қандай да бір іс-әрекеттің белгілері бар, бірақ маңызы жағынан болмашы болғандықтан, қоғамға қауіп төндірмейтін әрекет немесе әрекетсіздік қылмыстық құқық бұзушылық болып табылмайды.

Қылмыстық істі тоқтатудың негіздері ҚР ҚПК-нің 35 бабы 1 тармағының 1 және 2 бөлігінде көрсетілген және олар қалпына келтірілетін деп саналады.

ҚР ҚК-нің 78 бабына сәйкес, рақымшылық жасау туралы актіні ҚР Парламенті жеке дара айқындалмаған адамдар тобына қатысты шыға-

рады. Қылмыстық теріс қылық немесе онша ауыр емес немесе ауырлығы орташа қылмыс жасаған адамдар рақымшылық жасау туралы актінің негізінде қылмыстық жауаптылықтан босатылуы мүмкін.

Қылмыстық құқықта бұл мерзімнің аяқталуы, тұлғаның қылмыстық жауапкершіліктен босатады.

Қылмыстық істі тоқтату ҚПК-тің 35 бабы 3), 4) тармақтарында көзделген негіздер бойынша жол берілмейді, егер өтініш беруші ретінде тікелей көрсеткен адам жасаған қылмыстық құқық бұзушылық (куә, қорғалуға құқығы бар) күдікті, айыпталушы сондай-ақ сотталушы немесе оның заңды өкілі бұған қарсылық білдірсе, бұл жағдайда, іс бойынша өндіріс жалғасады және оған негіздер болған жағдайда, айыптау үкімінің қаулысымен сотталған адамды жазадан немесе қылмыстық жауапкершіліктен, шешім қабылдау үшін қылмыстық істі тоқтату туралы аталған негіздер бойынша, келісім жәбірленушінің немесе оның өкілінің талап етілмейді.

Әңгіме туралы істер бойынша қудаланатын жеке және жеке-жариялы тәртібі. Өндірісі істердің аталған санаты бойынша ғана басталады жөніндегі шағымдарды жәбірленушінің және, демек, қысқартылуға жатады, егер ол келіп түсті. Бас тартқан жағдайда, жеке айыптаушының айыптаудан іс тоқтатылады, бірақ тек жеке айыптау істері бойынша. Көзделген негіздер осы тармақта жатады ақтайтын.

ҚР ҚК-нің 77 бабы 3 тармағы бөлігі 2 бөлімшесіне сәйкес ешкімді де қайтадан бір қылмысы үшін қылмыстық жауапкершілікке тартуға болмайды. Болуы қатысы бір заң бойынша осы процессуалдық заңды күшіне енген сот үкімін немесе істі қысқарту туралы қаулы шығарады одан әрі іс бойынша іс жүргізу 20-бабына сәйкес, ҚР ҚПК міндетті күші сот шешімі бойынша қылмыстық жауаптылықтан сол негіз болмайды. Бөлінген екі шарттары іс тоқтатылған кезде, заңды күшіне енген сот, жоғарғы сот: 1) осы адамға қатысты: 2) бір және сол айыптау. Негіз тоқтату қылмыстық істің болуы болып табылады заңды күшіне енген үкімнің осы адамға қатысты. Егер қылмысқа қатысқан басқа да тұлғалар, және олар қылмыстық жауапқа тартылмаған болса, онда болуы бойынша үкімнің осы қылмыс кедергі келтірмейді тарту, қылмысқа қатысушыларды қылмыстық жауапкершілікке тартылмайды. Заңды күшіне енген үкім кедергі басталуына дейін сот қылмыстық іс бойынша тергеу тек сол айыптау, ол даудың сотта. Егер енгеннен кейін үкімді ол даудың сотта. Егер кейін үкімнің заңды күшіне енуі анықталса, сотталған адам жасаған

басқа қылмысы, онда болуы жаңа айыптау үшін негіз болады басталғанға дейін сот қылмыстық істі тергеу. Жол берілмейді, сондай-ақ қайта қарауға, егер ол заңды күшіне енген сот қаулысы туралы істі тоқтату.

ҚР ҚПК-сі осыған орай ҚР ҚК-нің тұлғаны қайта соттауға тиым салатын ережелерді дамытады. Қылмыстық іс бойынша қылмыстық

қудалауды тоқтату туралы күші жойылмаған қылмыстық қудалау органдарының қаулысы бар адамға қатысты өндіріс тоқтатылады, ол ҚПК-тің 20 бабына сай жойылады. ҚР ҚПК-нің 35 бабы 1 тармағы 6-8 бөліктеріндегі көзделген негіздер ақтауға жататын енгіздер болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан. Часть Общая: Академический курс /Под ред. д.ю.н., профессора Б.Х. Толеубековой. Книга первая. – Алматы: ТОО Издательская компания «НАС», 2004.

2. Савицкий В.М., Ларин А.М. Уголовный процесс: Словарь-справочник. – М.: РАН, 1999.

3. Словарь основных терминов по уголовному процессу / Под ред. В.К. Боброва. – М.: МА МВД России, 2001.

2. Строгович М.С. Уголовное преследование в советском уголовном процессе. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1951.

3. Уголовный процесс Республики Казахстан: Общая часть. В схемах: Учебно-методическое пособие /Толеубекова Б.Х., Грек Е.Н., Жуманбаева Н.А., Кенжибекова Э.П., Хведелидзе Т.Б. – Алматы: КазНПУ им. Абая, 2015.

4. Когамов М.Ч. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан. Общая и Особенная части (извлечения). – Алматы: Жеті Жарғы, 2015.

УДК 343.14

МРНТИ: 10.79.35

Э.П. Кенжибекова¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Қылмыстық-құқықтық пәндер афедрасының аға оқытушысы, з.ғ.к., Алматы, Қазақстан
e-mail: danaestai@mail.ru*

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТЕГІ ЖАНАМА ДӘЛЕЛДЕМЕЛЕРДІ ЖИНАУ МЕН ТЕКСЕРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Қылмыстық іс жүргізудегі жанама дәлелдемелердің іс жүргізудегі – құқықтық мәселелерін зерттеу болып табылады. Автор өз зерттеуінде жанама дәлелдемелер мен ол арқылы дәлелдеу құрылымын анықтау мен ашу, жанама дәлелдемелерді жіктеудің негізі мен мәнін анықтау, жанама дәлелдемелерді жинау мен тексерудің ерекшеліктеріне толыққанды талдау жасаған.

Сонымен қатар, қылмыстық іс бойынша жанама дәлелдемелерді қолдануға байланысты қылмыстық іс жүргізушілік заңнаманы жетілдіру жөнінде ұсыныстар жасау назардан тыс қалмаған.

Түйін сөздер: дәлелдемелер, қылмыстық процес, тергеу іс – амалдары, жанама дәлелдемелер, дәлелдемелерді жинау, тексеру, бағалау, дәлелдемелердің қайнар көздері, дәлелдеу процесі, процесуалдық әрекеттер

Кенжибекова Э.П.¹

¹К.ю.н., ст.преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин Института истории и права КазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан
e-mail: danaestai@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ СОБИРАНИЯ И ПРОВЕРКИ КОСВЕННЫХ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация

В целом в данной статье рассматриваются правовые вопросы собирания и проверки косвенных доказательств в уголовном процессе. Автор провела тщательный анализ особенностей идентификации и обнаружения косвенных доказательств, определяя основы и сущность классификации косвенных доказательств, сбора и проверки косвенных доказательств.

В то же время не игнорируются предложения по совершенствованию уголовно-процессуального законодательства, связанные с использованием косвенных доказательств по уголовному делу.

Ключевые слова: доказательства, уголовный процесс, следственные действия, косвенные доказательства, собирание доказательств, проверка доказательств, оценка доказательств, источники доказательств, процесс доказывания, процессуальные действия

E.P. Kenjibekov¹

¹Ph.D., senior lecturer of the Department of Criminal Law Disciplines
of the Institute of History and Law of KazNPU named after Abay, Almaty, Kazakhstan e-mail: danaestai@mail.ru

PROBLEMS OF ASSEMBLY AND INSPECTION OF INDIRECT PROOFS IN THE CRIMINAL PROCESS

Abstract

In general, this article examines the legal issues of collecting and verifying indirect evidence in the criminal process. The author conducted a thorough analysis of the features of identification and detection of circumstantial evidence and evidence of this, determining the basis and essence of the classification of circumstantial evidence, the collection and verification of circumstantial evidence.

Key words: evidence, criminal process, actions, indirect evidence, collection of evidence, verification of evidence, assessment of evidence, sources of evidence, process of proof, procedural actions

Кіріспе.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық іс жүргізу заңында қылмысты тез және толық ашу, кінәлілерді әшкерелеу, әрбір қылмыс жасаған адам әділ жазасын алатындай және ешбір кінәсіз адам қылмыстық жауапқа тартылмайтындай заңды дұрыс қолдануды қамтамасыз ету – қылмыстық іс жүргізудің міндеті болып табылады деп көрсетілген [1, 7 б.].

Олар адамның, оның құқықтары мен заңды мүдделеріне қамқорлықпен қарамайынша жүзеге асырыла алмайды. Қылмыстық іс жүргізу қызметінің аясына түскен азамат оған қандай да бір зиян келтірілмейтіндігіне, оған тағылған айыптан өзін қорғауға заңды ұмтылысы, іске маңызды фактілерді хабарлауы тергеушіден, прокурордан, соттан қолдау табатынына сенімді болуы тиіс.

Азаматтардың құқықтарының кепілдері, ең алдымен, сотталушының кінәлілігі немесе кінәсіздігі жөніндегі мәселені шешетін әділ сот үкімімен қамтамасыз етіледі. Осыған орай

Қазақстан Республикасы Қылмыстық іс жүргізу кодексі үкімнің заңды, яғни заңның барлық талаптарын сақтай отырып шығарылуын және негізді, яғни сот отырысында сотқа ұсынылған дәлелдемелердің жан-жақты және объективті зерттелуі негізінде шығарылуын талап етеді.

Еліміз құқықтық мемлекет құру жолына түскен кезеңде сот әділдігін жүзеге асыру барысында судьяға жүктелер міндет қыруар. Заңдылықты қатаң сақтап, әділдікті қамтамасыз ету үшін әрбір істі жан – жақты, тиянақты зерттеп, әділ шешім қабылдау – міндет.

Дәлелдемелерді жинаудың іс жүргізушілік құралдары мен тәсілдері, іс жүргізушілік тәртібі тікелей дәлелдемелер үшін де, жанама дәлелдемелер үшін де ортақ. Бұл дәлелдемелердің табиғатының бір болып, бір-бірінен тек дәлелдеу пәнімен байланысының сипатына қарай ажыратылуына байланысты. Тікелей дәлелдемелер де, жанама дәлелдемелер де бірдей іс жүргізушілік әрекеттер барысында жиналады. Кейбір жағдайларда бір тергеу амалын жүргізу барысында

(мысалы, жауап алу) бірнеше дәлел-деме алуға болады. Олардың ішінде тіке-лей дәлелдемелер сияқты жанама дәлелдемелер де болуы мүмкін.

Қылмыстық сот ісін жүргізуде дәлелдемелер құқықтық түп негізге ие. ҚР ҚПК 111 б. сәйкес Занды түрде алынған, олардың негізінде анықтау органы, анықтаушы, тергеуші, прокурор, сот осы Кодексте айқындалған тәртіппен Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде көзделген іс-әрекеттің бар екенін немесе жоқ екенін, күдіктінің, айыпталушының немесе сотталушының бұл әрекетті жасағанын немесе жасамағанын, оның кінәлілігін не кінәсіздігін, сондай-ақ істі дұрыс шешу үшін маңызы бар өзге де мән-жайларды анықтайтын нақты деректер қылмыстық іс бойынша дәлелдемелер болып табылады.

Құқықтық тұрғыдан дәлелдеме – бұл танудың статикалық нысаны. Б.Х. Толеубекованың пікірінше, процестік немесе сот дәлелдемелері келесі белгілерге ие:

1) процестік (соттық) дәлелдемелер нақты деректерді білдіреді; 2) жалпы нақты деректер емес, олардың көмегімен істі мәні бойынша дұрыс шешу үшін маңызға ие мән-жайлар анықталатын деректер процестік (соттық) дәлелдемелер болып танылады; 3) процестік (соттық) дәлелдемелер арқылы заңмен көзделген қылмыстық-процестік нысандарда, яғни белгілі бір тәртіпте фактілер анықталады немесе теріске шығарылады [2, 33 б.].

Сондай-ақ дәлелдемелердің құқықтық анықтамасын негізге ала отырып, оны түсіндіру кезінде бізді қызықтырып отырған бағытта ізденістер жасаған түрлі ғылыми мектептердің өкілдері тұжырымдаған доктриналық анықтамаларға сүйену қажет.

Осылайша, заң ғылымы дамуының кеңестік кезеңінің белгілі криминалисті Р.С.Белкин сот дәлелдемелеріне келесідей анықтама берген: «негізінде заңмен белгіленген тәртіпте анықтау органдары, тергеуші, сот қоғамдық қауіпті іс-әрекеттің бар-жоқтығын, осы іс-әрекетті жасаған тұлғаның кінәлілігін және істің дұрыс шешілуі үшін маңызы бар өзге де мән-жайларды айқындайтын кез келген нақты деректер» [3, 61 б.]. Келтірілген анықтамаға дейін 30 жыл бұрынырақ Р.С. Белкин «жиналатын, зерттелетін және бағаланатын дәлелдемелер дәлелдеу мақсатына қол жеткізу, яғни ақиқатты орнату құралы қызметін атқарады. Дәлелдеме – бұл ақиқаттылыққа сендіру құралы», бірақ, «дәлелдеме ақиқатты қалыптастыру құралы емес» деген тамаша идеясын айтып өткен болатын.

Негізгі бөлім. Жол берілетіндік дәлелдемені дәлелдеу ісінде қолдану үшін оның жарамды екендігін білдіреді. Профессор Е.Е. Ерешевтың

пікірінше, анонимді көздерден алынған мағлұматтар, өз хабардарлығының көзін көрсете алмайтын тұлғалардың айғақтары дәлелдемелер мәніне, жол берілгендік қасиетіне ие болмайды [4, 59 б.]. Мұнымен жол берілетіндік ұғымы шектелмейді. Жол берілетіндіктің ескерілуі дәлелдемелерден жол берілетіндік белгісінің бар-жоқтығын минимал қателікпен мүмкіндік беретін қандай да бір әрекеттерге немесе белгілерге тыйым салуды ұйғарады. Жоғарыда баян етілгенге байланысты нақты деректердің жол берілетіндігін заңды тұрғыда анықтау маңызға ие.

И.Е. Быховский дәлелдемелерді жинауды – дәлелдемелерді табу, зерттеу, фиксациялау, тану әрекеттерінен тұратын процесс ретінде анықтайды [5, 182 б.]. Ал Р.С. Белкин мен А.И. Винберг дәлелдемелерді жинау әрекеттеріне – оларды табуды, фиксациялауды және алуды енгізеді [6, 183 б.].

Тікелей дәлелдемелер сияқты жанама дәлелдемелердің де қайнар көзі айыпкердің, жәбірленуші мен куәлардың көрсетулері, сараптама қорытындылары, тергеу және сот амалдарының хаттамалры, құжаттар мен заттай дәлелдемелер болып табылады. Нақты деректерді жинаудың іс жүргізушілік шегі олардың тікелей немесе жанама дәлелдеме ретінде қолданылуы немесе қолданылмауына байланысты шектелмейді.

Тікелей және жанама дәлелдемелердің айырмашылықтары дәлелдемелерді тексеру барысында айқын көріне бастайды.

Дәлелдемелерді тексеру: 1) дәлелдемедегі деректердің бір – бірімен қатыстылығы және оның іс жүргізушілік нысанының заңға сәйкестігін анықтау; 2) қылмыстық іске тартылған басқа да деректермен (дәлелдемелермен) салыстыру, сонымен қатар дәлелдемелердің қайнар көздерін анықтау; 3) қолда бар ақпаратты растау немесе керісінше жоққа шығару (күмәндану) үшін қолданылуы мүмкін жаңа дәлелдемелер мен деректерді қылмыстық іс жүргізуге алу мен тарту мақсатында қосымша тергеу және өзге де іс жүргізушілік амалдарды жасау [7, 92 б.].

Жанама дәлелдемелерді тексеру дәлелдеудің бірінші сатысында оның құрылымының барлық элементтеріне: фактілер жөніндегі деректердің қайнар көздеріне, оларды алу тәсілдеріне және осы деректердің өздеріне қатысты болуы тиіс.

Дәлелдемелерді тексерудің мазмұны болып нақты деректердің қайнар көздерінің сенімділігі мен оларды алу тәсілдерінің заңдылығын тексеру, нақты деректерді сапалы түрде ұсына білу және дәлелдемелердің мүмкін жағдайларын анықтау болып табылады.

Тексеру дәлелдемелер қайнар көздерінің сенімділігін тексеруден басталады. Ең алдымен бұл қайнар көздің заңда көзделгендердің тізімінде бар ма, жоқ па, осыған байланысты ол қылмыстық іс бойынша дәлелдеменің қайнар көзі бола алады ма, міне соны анықтап алу қажет. Әрі қарай дәлелдемелердің қалыптасу жағдайлары олар аралық фактілердің дұрыстығын анықтауда есепке алынатындай болып анықталуы тиіс. Куәгерлердің істің шешіміне мүдделі болмауын, айыпкер немесе өзге де адамдардан куәгерлерге немесе жәбірленушіге қысымның болмауын тексеру қажет. Іске қатысушы сарапшылар мен мамандардың тиісті дәрежеде құзырлы болуы мен олардың істің шешіміне мүдделі болмауын анықтау да тексерудің осы саласына жатады. Егер дәлелдеменің қайнар көзі құжат болса, онда оны берген ұйым мен адамдардың құзырлығы, онда қажетті реквизиттердің болуы, құжаттың шынайылығын, онда жалған мәліметтердің болмауын тексеру қажет. Басқаша айтқанда мұндай тексерудің мақсаты – берілген қайнар көздің іске маңызы бар нақты мән – жайлар туралы дұрыс деректер алу құралы болу мүмкіндігін анықтау.

Дәлелдемелерді тексерудің маңызды элементі – оларды алу тәсілдерінің заңдылығын анықтау. Іс жүргізушілік заңдар дәлелдемелердің барлық түрлерін алудың тәртібін рәсімдейді, бұл рәсімді кез – келген өрескел бұзу қажетті нақты деректерді іс бойынша дәлелдеме ретінде қолдану мүмкіндігін жоққа шығарады. Осындай ауытқуларды анықтау (егер олар болған жағдайда) дәлелдемелерді тексеру міндеттерінің бірі болып табылады.

Дәлелдемелердің қайнар көздерінің сенімділігі мен дәлелдемелерді алу тәсілдерінің заңдылығын тексеру негізінде олардың мүмкін болуы жөніндегі мәселе шешімін табады. Дәлелдемелердің мүмкін болуы (допустимость): «тек дәлелдеме құралдарын ғана сипаттайды және олардың қылмыстық істерде тиісінше қолдануға жарамды болатындай іс жүргізушілік қасиетін білдіреді». Сондықтан қайнар көздердің мүмкін болуы туралы мәселені шешу дәлелдемелерді бағалаудың емес, тексерудің міндеті болып табылады деп ойлаймыз. Дәлелдемелердің мүмкін болуы – дәлелдемелерді бағалаудың құрамдас бөлігі емес, тек оның алғышарты ғана. Заңдармен жарамсыз деп танылған қайнар көздерден алынған нақты деректерден ешқандай тұжырым жасауға болмайды. Дәлелдеу құралдарының жарамда немесе жарамсыз болуы туралы мәселе олардың жүйеге кіріп кету мүмкіндігіне және заңшығарушы пікірі бойынша оншалықты

сенім тудырмайтын деректер арқылы қорытынды тұжырым жасауға қолданылуына жол бермеу үшін дәлелдемелерді тексеру барысында шешілуі тиіс.

Жанама дәлелдемелерді тексерудің бұл бөлігінің ешқандай ерекшелігі жоқ, тікелей дәлелдемелерге қатысты да осы операциялар орындалады. Бірақ жанама дәлелдемелер үшін ерекше болып табылатын бір элемент бар – ол сапалы түрде талдау жасау, түсінік беру (интерпретациялау). Интерпретация тергеуші, прокурор немесе сот дәлелдемелердің кезкелген қайнар көзін зерттеуге кірісе отырып онда нақты фактілер туралы деректердің болуын не болмауын немесе қайнар көзде тек болжамдардың, жеке жеке пікірлерге, «жалпыға мәлім» мәліметтерге сілтемелердің болуын анықтап алуынан тұрады. Оған қоса сапалы интерпретация қайнар көздегі деректер мен фактілердің сипаты мен мазмұнын айқындауды білдіреді. Тексерудің бұл элементі тек айғақтар-мен дәлелдеуге ғана тән, тікелей дәлелдемелерді қолдануда оларды сапалы интерпретациялаудың қажеті жоқ, өйткені олар тікелей дәлелдеу пәніне кіретін фактілер жөніндегі деректерді көрсетеді. Бұл жерде қайсыбір қайнар көзде дәлелдеме бар немесе жоқ екендігін және бар болса мазмұны қаншалықты маңызды екендігін анықтап алу қажет.

Сонымен, жанама дәлелдемелерді тексерудің ақырғы нәтижесі нақты деректерге сапалы талдау жасау (интерпретациялау) және олардың дәлелдеме ретінде рұқсат етілуін анықтау болып табылады. Криминалистикалық әдебиеттерде дәлелдемелерді тексерудің соңғы мақсаты олардың сапалылығын анықтау болып табылады деген пікірлер айтылған. Бірақ бұл көзқарасқа жүргізілген талдаулар сапалылық қайнар көздің сенімділігі, дәлелдемелік ақпараттың дәлелдеме ретінде рұқсат етілуі мен дұрыстығы сияқты құрамдас элементтерден тұратын көрсеткіш деген тұжырымға әкеледі.

Жанама дәлелдемелерді тексерудің негізгі тәсілдері әрбір дәлелдеме мазмұнына талдау жасау, оны бір жеке жүйеге кіретін басқа дәлелдемелермен салыстыру және жаңа дәлелдемелер алу болып табылады.

Дәлелдеме мазмұнына талдау жасау оның мазмұны болып табылатын нақты деректерге сапалы түсініктеме беруді (интерпретациялауды) көздейді. Оған тек дәлелдемелер жиынтығын қарастыра отырып ғана қол жеткізуге болады. Сондықтан әрбір жанама дәлелдемені жүйенің басқа да дәлелдемелерімен салыстыру – оларды тексерудің міндетті әдісі. Мұндай салыстырудың нәтижесі дәлелдемелердің бір – біріне сәйкесті-

гін анықтау, не олардың қайшылықтарын анықтау, не аралық фактілердің болуы не болмауы жайлы бастапқы дәлелдемелердің жеткіліксіздігі туралы тұжырым жасау болуы мүмкін. Осындай жағдайдың барлығында тексерудің үшінші әдісі – фактіге қатысты жаңа дәлелдемелер алуға жүгінеді.

Жанама дәлелдемелерді тексерудің мұндай әдісі дәлелдемелердің қайнар көздеріне де, оларды алу тәсілдеріне де, дәлелдемелердің мазмұнына да қолданылатын негізгі әдіс болып табылады.

Қандай да бір қайнар көздің сенімділігі күмән тудыратын болса (тіпті күмән болмаған жағдайдың өзінде де) осы аралық факт туралы деректерді басқа да қайнар көздерден алудың барлық мүмкіндіктерін пайдалану қажет. Егер ол аралық факт туралы басқа көздерден дерек алу мүмкіндігі болмаса, бастапқы қайнар көздің сенімділігі туралы тұжырым жасауға мүмкіндік беретін бақылау дәлелдемелерін жинақтау қажет.

Жаңа дәлелдемелер алудың көп жағдайда осы дәлелдемелерді алу тәсілдерін тексеру үшін маңызы өте зор болады: тек нақты дәлелдемелер арқылы ғана дәлелдемелерді жинаудың іс жүргізушілік тәртібінің бұзылу фактісін анықтау мүмкіндігі туады. Мұндай жағдайларда жеке жүйедегі дәлелдемелер бақылаушы (қосымша) қызметін атқарады.

Оған қоса, жаңа дәлелдемелер аралық фактілердің дұрыстығын бағалау үшін қажетті алғышарты болып табылады. Біз дәлелдеменің қайнар көзінің абсолютті сенімді болуы мен оларды алу тәсілдерінің мінсіздігіне қарамастан аралық факт бір ғана бастапқы дәлелдемемен дұрыс анықталуы мүмкін емес екендігін айтып өткен болатынбыз. Бұл берілген фактіге қатысты жаңа дәлелдемелерді жинауды қажетті етеді. Әрине, мұндай дәлелдемелердің пәндік болуы тиімдірек болады, бірақ егер ондай дәлелдемелер табылмаса, бақылаушы дәлелдемелермен шектелуге тура келеді (бақылаушы дәлелдемелерді жаңа пәндік дәлелдемелер болған жағдай да да әр уақытта жинау қажетті шарт).

Сонымен, жаңа дәлелдемелер алу жанама дәлелдемелерді тексерудің әмбебап және анағұрлым сенімді тәсілі болып табылады.

Жанама дәлелдемелерді жинау мен тексерудің тактикалық мәселелері ғылыми әдебиеттерде салыстырмалы түрде кеңірек қарастырылған. Онда жанама дәлелдемелердің қайнар көздеріне, тергеу амалдары барысында оларды жинау ереушеліктеріне талдау жасауға көбірек көңіл бөлінген.

Криминалистика тергеу амалдарын жүргізу тактикасын және жекелеген қылмыстарды тергеу әдістемесін жасай отырып, тергеу амалдарын жүргізу барысында тек тікелей дәлелдемелерді ғана емес, сонымен қатар жанама дәлелдемелерді де анықтаудың және бекітудің қажеттілігінен бастау алады. Оған қоса жекелеген тергеу амалдарының, атап айтқанда, қарау, тергеу эксперименті, сараптама тағайындаудың тактикасын жасауда олардың көздейтін нәтижесі, басым көпшілігінде, жанама дәлелдемелер алу болып табылады.

Жанама дәлелдемелерді жинауда тергеуші немесе прокурордың алған қандай да бір нақты деректерінің қылмыс оқиғасымен мүмкін болатын объективті байланысын алдын ала бағалаудың маңызы зор. Тікелей дәлелдемелерді жинауда мұндай проблема туындамайды, себебі олардың қылмыс оқиғасымен байланысы тікелей және сөзсіз болады; керісінше, жанама дәлелдемелерді жинауда бұл негізгі проблемалардың біріне айналады.

Осыдан тергеуші, прокурор мен сот үшін жанама дәлелдемелердің объективті байланыстарының негізгі нысандарын, оларды анықтаудың қаншалықты маңызды екендігі айқындалады. Онсыз жанама дәлелдемелерді жинауда екі жақты сипаттағы қателіктер орын алуы мүмкін: тергеуші кейбір нақты деректерді олардың іске қатысы жоқ деген тұжырым жасай отырып бекітпейді. Нәтижесінде аса маңызды дәлелдемелер жоғалып кетеді.

Қателіктердің келесі түрі, бір қарағанда, оншалықты қауіпті емес көрінгенімен, жоғарыдағыдай нәтижеге әкеліп соқтырады: тергеуші оған кездескен деректердің сипаты мен байланыстарының нысандарын дұрыс білмегендіктен, бұл деректердің ішінен қажеттісін таңдай алмай, мүлдем қажетсіз деректерді жинап алады да аса маңызды дәлелдемелер назардан тыс қалып қояды.

Тек жанама дәлелдемелердің дәлелдеу пәнімен байланысының нақты формалары туралы білімді ұтымды пайдалану ғана дәлелдемелік ақпаратты ақылға қонымды, мақсатты бағыттап және тек іске қатысты дәлелдемелер жинақтауға мүмкіндік береді. Бірақ бұл тергеушіге мәлім болған нақты деректерді іс жүргізушілік бекітудің тек бір жағы ғана. Дәлелдемелерді анықтау, оларды іздеп табу сияқты оның екінші жағының да маңыздылығы төмен емес, бірақ анағұрлым күрделірек. Бұл мәселенің негізгі ауыртпалығы тергеушіге түседі және оны шешудің маңызды, міндетті шарты жанама дәлелдемелердің объективті байланыстарын білу. Оларды іздеп табу

үшін барлық байланыс нысандары мен осы байланыстарды анықтайтын әдістер қолданылуы мүмкін, тіпті қолданылуы қажет. Жанама дәлелдемелерді жинаудың негізгі ерекшеліктері осындай.

Жанама дәлелдемелерді жинаудың келесі бір ерекшелігі дәлелдемелерді жинауда кейбір психологиялық факторлар ескерілуі тиіс. Бұл негізінен жауап алу тактикасына қатысты мәселе болып табылады. Тікелей дәлелдемелер болып табылатын нақты деректерді куәлар жанама дәлелдемелер болуы мүмкін нақты деректерге қарағанда анағұрлым жарқын түйсінеді және нық есте сақтайтынын ескеру қажет. Оның себебі қылмыс оқиғасының құрамдас бөлігі болып табылмайтын екінші дәрежелі фактілер куәлардың олардың қылмыспен байланысын аңғармай оларға жете мән бермегендіктен назардан тыс қалып қояды. Кейде мұндай фактілерді есте сақтап қалған куәлардың өздері бұл фактілердің тергеуші мен сот үшін маңызы жоқ деген тұжырым жасап ол жөнінде өз көрсетулерінде айтпайды. Сондықтан куәлардан жауап алуда оқиғаны мұқият сұрау жанама дәлелдемелері бар істер бойынша ерекше қажет. Осындай жауап алу барысында куәлар оның пікірі бойынша іске маңызы жоқ, қылмыс оқиғасымен еш байланысы жоқ деген фактілер жөнінде айтып беруі мүмкін.

Жанама дәлелдемелердің бұл ерекше белгісі келесі тұрғыда да ескерілуі тиіс, яғни қандай да бір себептермен қылмыстың маңызды мән – жайлары туралы шындықты айтқысы келмейтін куәлар, көп жағдайларда, тергеушіге мәлім болған қылмыс оқиғасының өзге мән – жайлары туралы бейхабар болғандықтан шынайы мәнін білмейтін фактілер жөнінде ерекше ынтамен айтып береді. Міне, осындай нақты деректер жанама дәлелдемелерге айналады. Бұл жағдайды істің шешіміне мүдделі куәлардан жауап алуда ерекше ескеру қажет.

Осы айтылғандардың барлығының жәбірленушіден жауап алу тактикасын анықтау үшін де маңызы зор.

Айыпкер өз кінәсін толық мойындап айыптау мәні бойынша айқын көрсетулер берген жағдайда да, өз кінәсін мойындамай бас тартқан жағдайда да айыпкердің көрсетулері тікелей дәлелдемелердің сияқты, жанама дәлелдемелердің де маңызды қайнар көзі болып табылады. Өз кінәсін мойындамаған жағдайда айыпкер жекелеген фактілермен келісе отырып, олардың қылмыспен байланысының бар екендігімен келіспейді – бұл оның көрсетулерінде ақтаушы жанама дәлелдемелер бар екендігін білдіреді. Бірақ өз кінәсін

мойындамай берген көрсетулерінің өзінде айыпкер өз еркінен тыс айыптаушы жанама дәлелдеме болып табылатын деректер жөнінде ақпарат беруі мүмкін.

Жанама дәлелдемелерді жинау мен тексерудің негізгі мәселесі тергеу болжамдары, олардың мәні, құрылымы, қолдану әдістері туралы мәселе екендігі сөзсіз.

Қорыта келе, жанама дәлелдемелерді зерттеу, оларды тексеру мен бағалау келесі ережелермен сипатталады:

Әрбір дәлелдемелік фактінің өзі толық сенімділікпен дәлелденуі тиіс. Егер дәлелденетін фактіні дәлелдеуші деректің өзі дәлелденбеген болса, күмән тудыратын болса, ол дәлелдеме ретінде қолданыла алмайды.

Жанама дәлелдемелер бірнеше болуы қажет, олардың жиынтығы болуы қажет, бір жанама дәлелдеме іс бойынша тұжырым жасау үшін негіз бола алмайды. Әрбір жанама дәлелдеме тек басқа жанама дәлелдемелермен байланыста ғана белгілі бір күшке ие болады. Шынында да, бір оқшауланған жанама дәлелдеме тек айыпталушының кінәсі туралы болжам жасау үшін ғана негіз бола алады.

Бір оқшауланған дәлелдеме мүлдем айыптау негізі болмайтыны, ол үшін дәлелдемелер жиынтығы қажет екендігі белгілі. Бұл ереже тікелей дәлелдемелерге де қатысты: басқа дәлелдемелермен, яғни тікелей немесе жанама дәлелдемелермен байланысы жоқ бір ғана жалғыз тікелей дәлелдеме айыптауды негіздей алмайды, айыпталушының кінәлілігі туралы неғұрлым дұрыс тұжырым жасауға мүмкіндік бермейді. Бірақ жанама дәлелдемелерді қолдануда бұл ереже одан да айқын және мүлдем үзілді – кесілді сипатқа ие болады: бір жанама дәлелдеме – мүлдем дәлелдеме емес, басқа жанама дәлелдемелермен байланыспайынша оның мүлдем дәлелдемелік күші болмайды.

Барлық жанама дәлелдемелер бірі екіншісімен үйлесімді болуы, бірі екіншісін куәландыруы, гармониялы тұтастықты, өзара ажырамас-тай байланысқан айғақтар тізбегін құрауы тиіс.

Жанама дәлелдемелер айғақтар тізбегін өзара байланысқанда, өзара бірін бірі бекітіп отырғанда, айғақтар тізбегін құрай алады.

Барлық жанама дәлелдемелер (дәлелдемелік фактілер) басты фактімен себептік байланыста болуы керек. Жанама дәлелдемелерден айыпталушының кінәлілігі туралы дұрыс тұжырымды егер дәлелдемелік фактілер мен іс бойынша шешілуге тиіс негізгі факт арасындағы себептік байланыс анықталған жағдайда ғана жасауға мүмкін болады. Фактілердің себептік байланысы –

бұл не фактілердің бірінің екіншіге себеп болатын, ал екіншісі бірінші фактінің салдары болатын, не екеуінің де бір ортақ себебі, яғни екеуі де үшінші бір фактінің салдары болатын фактілер арасындағы байланыс.

Жанама дәлелдемеден айыпталушының кінәлілігі туралы тұжырым тек істің барлық мән – жайларының жиынтығымен қажетті факт анықталған жағдайда ғана жасалуы мүмкін.

Іс бойынша барлық жанама дәлелдемелер өз жиынтығында бір ғана жалғыз тұжырымға, яғни айыпталушының кінәлілігі туралы тұжырымға әкелуі тиіс және қандай да бір басқа тұжырымдардың болуын жоққа шығаруы тиіс.

Егер іс бойынша жинақталған жанама дәлелдемелер олардың айыпталушымен қылмыстың жасалу фактісімен байланысынан басқа түсіндіруді мүмкін ететін болса, егер олар айыпталушының кінәлілігі туралы тұжырымнан басқаша тұжырым жасауға қандай да бір мүмкіндік қалдыратын болса, онда мұндай жанама дәлелдемелер айыптау үшін негіз болуға жеткіліксіз болғаны. Сондықтан жанама дәлелдемелерді қолданғанда барлық мүмкін тергеу болжамдарын бір тергеу болжамынан басқасы жоққа шығарылып, қолданыстан алынып тасталатындай және тек бір ғана болжам расталатындай тексерілуі қажет.

Жанама дәлелдеме ретінде дәлелдемелік факт анықталатын қайнар көздер сияқты (айыпталушының жәбірленушімен жауласу қарым – қатынастарын көрсететін куәлардың көрсетулері) басқа фактілермен жиынтықта дәлелдене-

тін фактіні, яғни айыпталушының кінәлілігін анықтайтын дәлелдемелік фактінің өзі де қолданылады.

Яғни, егер бір дәлелдемелік факт ол туралы деректері бар бірнеше қайнар көздермен дәлелденетін болса, бұл бірнеше емес тек бір ғана дәлелдеме бар дегенді білдіреді. Мысалы, айыпталушыны мәйіт табылған жақтан жүгіріп келе жатқанын көрген бес куәнің көрсетулері – бұл бес айғақ емес, бір ғана дәлелдеме: айыпталушы қылмыс жасалған жерде болғандығын ғана дәлелдейді.

Егер іс бойынша бірнеше дәлелдемелік факт анықталса, бұл бірнеше дәлелдеме бар екендігін білдіреді. Бірақ бұл дәлелдемелердің барлығы жеке дара дәлелденуі, әртүрлі дәлелдемелермен расталуы және тек бір ғана қайнар көзден алынбауы тиіс.

Егер мән – жайлар әртүрлі қайнар көздерден алынса (мысалы бірнеше куә көрсетулерінен) онда әңгіме басқаша болады. Мұндай жағдайда бірін бірі куәландыратын жанама дәлелдемелер айқын көрініп тұрады. Бұл, әрине, бір қайнар көз бір ғана дәлелдемелік факт бере алады деген сөз емес. Бір қайнар көз екі немесе одан да көп дәлелдемелік факт бере алады, бірақ мұндай жағдайда олардың барлығы басқа да фактілермен дәлелденуі тиіс.

Жанама дәлелдемелерді қолдануда туындайтын негізгі қиыншылық бірқатар бытыраңқы, алғашында ұсақ, бірақ шын мәнінде елеулі фактілерді бір тұтастыққа байланыстыру болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының қылмыстық процесілік кодексі – 3 шілде 2014 жыл № 231-V // Қазақстан Республикасы Парламентінің ведомості. – 2014. – № 15-II (2664-II). – Ст. 88(24.11.2015 ж. жағдайы бойынша).
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесі: Жалпы бөлім. М: Схемада: Оқу-әдістемелік құрал / Толеубекова Б.Х., Грек Е.Н., Жуманбаева Н.А., Кенжибекова Э.П., Хведелидзе Т.Б. – Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ, 2015. – 322 бет.
3. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. – М.: Изд. БЕК, 1997. – 878 с.
4. Ерешев Е.Е. Қылмыстық іс жүргізу. Жалпы бөлім: Оқулық. – Алматы: «Өлке» баспасы, 2006. – 216 бет.
5. Быховский И.Е. Развитие процессуальной регламентации предварительного расследования// Советское государство и право. М. 1972. – 18 с.
6. Белкин Р.С., Винберг А.Р. Криминалистика и доказывание. М. 1979. – 183 с.
7. Советский уголовный процес: Учебник./Под ред. В.П. Божьева. М. 1982. – 92 с.

УДК:343.12

МРНТИ:10.79.35

Б.Х. Толубекова¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Қылмыстық–құқықтық пәндер кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдар докторы, профессор, Алматы қаласы,

E-mail: madina_khv@mail.ru

Н.Б. Калкаева²

²Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Қылмыстық–құқықтық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессоры, з.ғ.к., Алматы қ., Қазақстан

e-mail: nesibeli77@mail.ru

Т.Б. Хведелидзе³

³Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Қылмыстық–құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы з.ғ.к., Алматы қаласы,

E-mail: khvedelidze_tima@mail.ru

ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС БОЙЫНША ДӘЛЕЛДЕУ МАҚСАТЫНДАҒЫ ПРОЦЕССУАЛДЫҚ КЕЛІСІМДЕРДІҢ ӘДІСТЕМЕЛІК АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа

Посткенестік кезең елдерінің қылмыстық процестік құқығына арналған іс-жүргізу келісімі жаңа құбылыс болып табылады. Дегенмен, бұл жаңалық қатысты сипатқа ие, егер кінәні мойындау іс-жүргізу келісімі формасына жататындығын есепке алатын болсақ, онда ол әлемдік құқықтық тәжірибеде қабылданған институт ретінде бағаланады. Бұл институтты іс-жүргізу құқығына енгізу қиындығына, мысалы, Қазақстан Республикасындағы процестік дәлелдеме мақсаттарының дәстүрлі және заманауи әдістемелік тәсілдерінің үйлесімсіздігі жатады.

Түйін сөздер: келісім өндірісі, процестік дәлелдеме мақсаттары, процессуалдық келісімнің мақсаттары, қылмыстық сот ісін жүргізу қағидалары

Б.Х. Толубекова¹

¹доктор юридических наук, профессор, заведующая кафедрой уголовно-правовых дисциплин Института истории и права Казахского национального педагогического университета им.Абая, г. Алматы

E-mail: madina_khv@mail.ru

Н.Б. Калкаева²

²к.ю.н., ассоциированный профессор кафедры Уголовно-правовых дисциплин Института истории и права КазНПУ имени Абая, г.Алматы, Казахстан

e-mail: nesibeli77@mail.ru

Т.Б. Хведелидзе³

³кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин Института истории и права Казахского национального педагогического университета им.Абая, г. Алматы, Казахстан

E-mail: khvedelidze_tima@mail.ru

СУЩНОСТЬ ПРОЦЕССА ДОКАЗЫВАНИЯ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ, ПО КОТОРЫМ ЗАКЛЮЧЕНО ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ СОГЛАШЕНИЕ

Аннотация

Процесс доказывания как неотъемлемая часть уголовного производства основан на таких понятиях, как объективная истина, полнота, всесторонность и объективность установления обстоятельств совершения уголовного правонарушения, цель доказывания и др. В пределах уголовных дел, по которым заключено процессуальное соглашение, достижение объективной истины в процессе доказывания в

традиционном понимании ни теоретически, ни практически невозможно. Преодоление возникающих противоречий в процессе доказывания в указанных случаях сопряжено со значительными изменениями в содержании целей доказывания.

Ключевые слова: объективная истина, процессуальное доказывание, процессуальные гарантии законности

B.Kh. Toleubekova¹

¹Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Criminal and Legal Disciplines of the Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty

E-mail: madina_khv@mail.ru

N.B. Kalkayeva²

²Candidate of Law Sciences, the associated professor of department of Criminal and legal disciplines of Institute of history and the right of the Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

e-mail: nesibeli77@mail.ru

T.B. Hvedelidze³

³Candidate of Law, Senior Lecturer of the Department of Criminal and Legal Disciplines of the Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty

E-mail: khvedelidze_tima@mail.ru

ENTITY OF PROCESS OF PROOF ON CRIMINAL CASES ON WHICH THE PROCEDURAL AGREEMENT IS CONCLUDED

Abstract

Proof process as an integral part of criminal proceedings is based on such concepts as an objective truth, a completeness comprehensiveness and objectivity of establishment of circumstances of making of criminal offense, the proof purpose, etc. Within criminal cases on which it is concluded the procedural agreement, achievement of an objective truth in the course of proof in traditional understanding theoretically it is almost impossible. Overcoming originating contradictions in the course of proof in the specified cases is accompanied by the considerable changes in the maintenance of the purposes of proof.

Key words: objective truth, procedural proof, procedural warranties of validity

Процессуалдық келісім саласында қалыптасқан құқықтық қатынастарды реттеудің әдістемелік аспектілерін зерттеу өзектілігі посткеңестік кезең елдерінің салалық мүдделерін ұсынатын құқықтанушылардың жұмыстарын айғақтайды [1]. Континенттік құқықтық дәстүрлер негізінен тұратын «әділ келісімдер» мәселелері бойынша ГФР, Италияның, Францияның қылмыстық процестік құқығы процессуалдық келісімнің ұлттық үлгілерін қалыптастыруда қарама-қайшылықтарды жою үшін, терең зерттеледі.

Англосаксонды құқықтық жүйе өкілдерінің (Англия, Австралия, Ирландия, Канада, АҚШ және т.б) қылмыстық-іс жүргізу заңнамаларының тәжірибесі де пайдалы болып келеді. «Әділ келісім» түсінігі АҚШ-та кеңінен таралған.

Аталған үлгі Қазақстан, Ресей Федерациясы, Беларусь Республикасы және басқа да елдердің құқықтық жүйелері шарттарында іс-жүргізу келісімінің тиісті формасын құруға арналған негіз ретінде қарапайым және қолжетімді болды.

АҚШ-тың құқықтық саясатын талдау көрсеткендей, «келісімдерге» келуге түрткі болатын ниеттерге алқабилер үкімінде көмескіліктерді болдырмауға тырысу жатады («келісімге» келу кезінде айыпталушыға таңдау құқығы беріледі – тиісті нақты жазалаумен нақты айыптауды мойындау және алқабилер үкімінің белгісіздігі арасындағы таңдау («айыпты еместен» «барлық қойылған эпизодтар бойынша айыптыға» дейін) [2, с.2].

Посткеңестік мемлекет заңгерлерінің кінәні мойындау жөніндегі келісім формасындағы процессуалдық келісімнің американдық моделіне қызығушылығын түсіндіре отырып, А.В. Бахновский келесідей белгіледі: «құқықтық массивтің жаңаруы, қоғамдық қатынастардың түбегейлі өзгеруі және әлеуметтік қатынастардың жаңа түрін бекіту шетелдердің құқықтық және қоғамдық институттарының қызметтеріне деген қызығушылықты алдын-ала анықтайды». Ары қарай, оның есептеуінше, қылмысты орындау жағдайларын жан-жақты зерттеу және жылдам қарау арасындағы теңгерімді табу

туралы мәселені шешу жолының бірі – отандық құқықтық ортаға «әділ келісім» құқықтық институтын қосу [2, с.2].

Қазақстан Республикасының ҚПК-не (ары қарай- ҚР ҚПК) заң қоғамдастығымен іс-жүргізу келісімінің институтын енгізу қылмыстық сот ісін жүргізу жолындағы ілгерінді қадам ретінде бағаланады. Одан бөлек, процессуалдық келісім институты қылмыстық процестік құқықтық қатынастары шегінде әлемдік құқықтық стандарт ретінде қабылдануға ұмтылады. Бұл жағдай құқықтық стандарттарды ұлттық құқық жүйесіне енгізу процесінің ойластырылған тәсілдерін талап етеді, сол арқылы шетелдік құқықтық тәжірибе Қазақстанның салалық құқық нормаларымен, соның ішінде, қылмыстық процестік құқығының нормаларымен қарама-қайшылық жағдайына түспейді.

Жоғарыда аталғандарға сәйкес, ұлттық құқықтық жүйеге шетелдік құқықтық құбылысты енгізу жүзеге асырылатын түсіндіру өрісінің шектері туралы мәселенің шешімі белгілі өзектілікке ие болады. Бұл үрдісте тағы бір онтайлы фактор бар: процессуалдық келісім феномен категориясынан әлеуметтік маңызды құбылыс категориясына ауысты. Бұл дегеніміз, посткеңестік елдердің бірқатары процессуалдық келісім институтын қабылдады (Қазақстан, Ресей Федерациясы, Эстония, Беларусь Республикасы және т.б.) және қазіргі таңда қандай-да бір көмескіліктер мен қарама-қайшылықтарды жою мақсатында ҚПК нормаларын түзету бойынша процестер жүруде. Жаңа институттарды мінсіз құқықтық реттеу басынан бастап мінсіз нұсқа ретінде көрінгенімен, тәжірибелік көзқарас тарапынан сирек қолданылады.

Процессуалдық келісімін реттеумен байланысты бірінші мәселе – қылмыстық процестік құқығының доктринасын түзету қажеттілігінің болуында. Мұндай доктрина негізіне елдің саяси-құқықтық идеологиясы жатады. Кеңес республикаларындағы мемлекеттік құрылыс және басқару формаларын ауыстыру әлеуметтік мән идеологиясынан бас тартуды білдіреді.

Жаңа идеология КСРО-да жалғыз адал және берік түрде бағаланған құндылықтардың орнына жаңа құндылықтарға бағытталу негізінде құрылды. Құқық дамуының кеңестік мерзіміне мемлекет және ұжымдық меншік ретінде әлеуметтік құндылықтар басымдылығы тән болды. Бұл басымыдылық өзінің көрінісін КСРО Конституциясында және кеңес республикаларының конституцияларында да тапты. Құқықтық мемлекетті құрудың жаңа шарттарында өзінің өзектілігін сақтайтын заңнамалардың елдің Негізгі заңына сәйкестігін қамтамасыз ету

қағидасы КСРО және кеңес республикаларының (1958 ж.) қылмыстық сот ісін жүргізу негіздеріне, сонымен қатар, барлық кеңес республикаларының ҚПК-де нормалар мемлекет мүдделерінің алғашқылығына, ұжымдық меншікке және жеке тұлғалар мүдделерінің кезектілігіне (туындылығына), оның заңды алынған меншігіне бағытталуына алып келді.

Құқық саласында идеологияны ауыстырудан кейін құқық институттарын жаңа идеологиямен сәйкестендіру үрдісі жүргізілді. Бұл процестерде бас тартылуы тиіс құқықтық құбылыстарды дұрыс анықтау маңызды болды. Керісінше жағдайда, заңның төмен тиімділігін көрсететін нормативті құқықтық реттеу ақауларының көлемі саннан сапаға қарай артатын болса, жағдай қиындай түседі [3].

Құқықтық мемлекет идеологиясы басымдылықтардың түбегейлі өзгеруіне негізделеді. Адам, оның өмірі, денсаулығы мен бостандығы, заңды мүдделері – мемлекеттің басқа атрибуттары бойынша негізгі болып табылады; меншік – егер ол заңды жолмен алынса, қасиетті болып саналады.

Жоғарыда айтылған метаморфоза бойынша, салалық құқық құрылымдары мен жүйелері де түбегейлі өзгеріске ұшырады. Аталған тезисті анықтау үшін нақты идеологиялық маңызды құндылықтар мен постулаттарға жүгінеміз, олар құқық дамуының кеңестік мерзіміндегі Қазақстанның және басқа да кеңес республикаларының қылмыстық – іс-жүргізу доктриналарының мазмұнына әсер етеді.

Бірінші постулат: қылмыстық үрдістегі дәлелдеудің басты мақсаты – бұл объективті (әділ) ақиқатқа қол жеткізу.

Объективті ақиқаттың мәні философиялық түсінік ретінде алғаш рет Аристотельмен қалыптасты, одан кейін Ф.Бэкон, Б.Спиноза, К.А. Гельвеций, Д.Дидро, А.И. Герцен, Л.Фейербах еңбектерінде және артынша марксизм-ленинизм негізін құраушылардың еңбектерінде қабылданып, дами бастады. Қылмыстық үрдістегі ақиқат түсінігін ұғыну тәсілдері ХХІ ғасырдың алғашқы онжылдығына дейін үлкен өзгерістерге ұшыраған жоқ.

Философиялық тұрғыдан алғанда, ақиқат – адам және оның санасына тәуелсіз, объективті нақты болмысы бойынша қабылдау, дәлме-дәл бейнелеу. Осындай тәсіл негізіне В.И.Лениннің «Материализм және эмпириокритицизм» атты жұмысы жатады, бұл еңбектегі диалектикалық материализмге сәйкес, объективті ақиқат дегеніміз – «адамға да, адамзатқа да тәуелді болмайтын» адами түсініктердің мазмұны.

Ақиқат белгісіне тәжірибе жатады деген ортақ қалыптасқан пікір де бар [4]. Диалектикалық материализм негізін қалаушы К.Маркс осы туралы жазды: «адами ойлауда заттық ақиқаттылықтың болуы – теориялық емес тәжірибелік мәселе. Тәжірибеде адам ақиқаттылықты, яғни, өзінің ойлауындағы жан-жақтылықты, қуаттылық пен растықты дәлелдеуі керек» [5, с.1-2].

Құқық дамуының кеңестік мерзімі үшін «объективті ақиқат ретінде объективті шындықты дұрыс көрсететін және адамға, адамзатқа, субъектіге тәуелді болмайтын адами білімдердің осындай мазмұны қарастырылады» деген әдіс сипатты болып табылады [6, с.129]. Осы тезистің авторы белгілі іс-жүргізуші – П.А.Лупинская. Әңгіме В.И.Лениннің жұмысындағы (4 сілтемені қараңыз) дәйексөзбен тікелей байланыс туралы айтылып отырғаны сөзсіз, дегенмен ешқандай сілтеме жасалған жоқ. Осы жерден, Ленин тезісі жеке авторлық шегінен асып «соңғы инстанцияда» ақиқатқа айналды және ешқандай түсіндірмелерді, бағалау пайымдарын талап етпейді. Ары қарай П.А. Лупинская келесідей жазды: «Істің-мән жайын өз болмысы бойынша қалыптастыру қылмыстық үрдістегі объективті ақиқат мазмұнын құрады [6, с.129].

Б.Т.Безлепкинің көзқарасы қызығушылық тудырады: «Кез-келген ғылым сияқты, дәлелдеудің қылмыстық-іс жүргізу теориясы да танудың (гносеологияның) философиялық теориясына негізделеді, ол өзінің санасына тәуелсіз, объективті материалдық әлемді адамның ақиқат тануының қағидалы мүмкіндіктерінен пайда болады. Бұл жерде бастапқы жағдай ретінде зерттелетін және шешілетін қылмыстық істерге қатысты сот пен прокурордың, алдын-ала тергеу және анықтау органдарының шешімдері мен қорытындыларының ақиқат болуы, басқаша айтқанда, объективті шындықты дәлме-дәл бейнелеуі және шындыққа сәйкес болуы түсіндіріледі.

Осылайша, қылмыстық үрдіс теориясында қылмыстық іс бойынша ақиқатты қалыптастыру қылмыстық-іс жүргізу дәлелдемесінің мақсаттары ретінде қарастырылады [7, с.77].

П.А. Лупинская мен Б.Т. Безлепкинің позицияларын салыстыру ақиқат туралы марксизм-ленинизм теорияларының шарттарын қандайда бір өзгертусіз осы авторлармен сақталуын дәлелдейді. Дәлелдеу үрдісінің мақсаттарын анықтаумен байланысты жағдайлар 1999-2001 жылдарға жататын Р.Х. Якупов, А.П. Рыжаков сияқты авторлардың жұмыстарында өзгеріске ұшыраған жоқ. Олардың көзқарастары бойынша, ақиқатқа шынында да орын алған жағдайларға сәйкес келетін сот және алдын-ала тергеу

органдарының шешімдері жатады. Осындай шешімдердің объективті сипаты өмірден алынған субъективті түсініктер емес, олардың объективті шындықты дұрыс бейнелеуден тұратындығымен түсіндіріледі [8].

Қайта құрылу мерзімінен кейін, ТМД елдері қоғамдық қатынастарды «капиталдандыруға» бағытталған жаңа ҚПК қабылдады. Осы уақыттан бері әдебиетте «объективті ақиқат дәлелдеу мақсаты ретінде», «абсолютті ақиқат» және т.б түсініктер кездесе бастады. А.В. Смирнов пен К.Б. Калиновский (2004 жылы) келесідей жазды: «Іс-жүргізушілік дәлелдеме сот ісін жүргізуде белгісіз мән-жайларды негіздеу (қалыптастыру) формасы болып табылады. Іс-жүргізушілік дәлелдеме – осындай негіз құралы» [9, с.177]. Дәлелдеу мақсатына ақиқатқа жету жатады деген түсініктер бұл авторлардың еңбектерінде табылмады.

Кенес құқығы үшін ақиқатқа жету талабы – қылмыстық үрдістің маңызды қағидаларының бірі. Қылмыстық істе ақиқатқа жету қажеттілігі мен мүмкіндігі әділдік орнатудың міндетті шарты ретінде бағаланды. Келісім өндірісін енгізу қылмыстық үрдістегі дәлелдеу мәнін түсінудің әдістемелік тәсілдерінің өзгеруіне ықпал етті. Келісім өндірісінде ақиқатқа осы терминнің шынайы мағынасында қол жеткізілмейді.

Сонымен бірге, жеке зерттеулер көрсеткендей, ақиқатты түсінудің және оған іс-жүргізу дәлелдемесінде қол жеткізудің ескі әлеуметтік тәсілдері заманауи шарттарда өздерінің жақтаушыларын тапқан жоқ. О.В.Турчина мен М.Н. Ситкина сотта объективті ақиқатты қалыптастырудың ресми тәсілінің мәнін қарастыра отырып, сыртқы тәртіпті орынатуды мақсат еткен ресми тәсіл ақиқатты анықтамай, әділ шешім шығаруда өте қауіпті болады деді. Ары қарай, РФ заңнамасын талдай отырып, келесідей жазды: «Іс-жүргізу заңнамасына объективті ақиқат қағидасын қосу қажет. Объективті ақиқат ретінде дұрыс шешім үшін маңызды болып табылатын іс бойынша қалыптасқан жағдайлардың шындыққа сәйкес келуі түсіндіріледі. Азаматтық (қылмыстық, әкімшілік) істерді қараушы соттар сот ісін жүргізудің мақсаттары мен міндеттерін мойындап қана қоймай, сонымен бірге, іс бойынша анық мән-жайларды қалыптастыру механизмін ұсынуы қажет [10, с.117]. Қылмыстық сот ісін жүргізудегі процессуалдық келісімі «іс бойынша анық мән-жайларды қалыптастыруды» толығымен алып тастайды. Керісінше жағдайда, жеке және жария мүдделер арасындағы теңгерімге қол жеткізу мүмкін емес.

Екінші постулат: қылмыстық үрдісте ақиқатқа жету іс өндірісі кезінде жан-жақтылық, толықтық, объективтілік қағидаларын сақтау арқылы жүзеге асырылады.

Сонымен бірге, барлық зерттеушілердің пікірлері бойынша, қылмыстық үрдісте ақиқатқа жету кепіліне әрбір жеке жағдайда маңызды орын алатын істің мән-жайларын жан-жақты, толық және объективті қалыптастыру талабы (немесе қағидасы) жатады.

ҚР ҚПК ережелерін талдау көрсеткендей, істің мән-жайларын зерттеудің жан-жақтылық, толықтық, объективтілік қағидалары (24 бап) іс бойынша объективті ақиқатқа жетуді болжамдайды.

Ресейлік заң шығарушы ҚПК-нен қарастырылатын қағиданы алып тастады. Дегенмен оны осы күнге дейін сақтау қажеттілігі туралы пікірталастар өз күшін жоғалтқан жоқ. Осы мәселе бойынша В.З. Лукашевич, А.Я. Сухарев және басқа да зерттеушілер іс-жүргізу айналымынан жан-жақтылық, толықтық, объективтілік қағидасын алып тастау, РФ ҚПК-нен «ақиқат» терминін алып тастау сияқты заңсыз болып табылады деген пікір білдірді [11,99 б]. Іс-жүргізу институтының қарастырылатын қағидасының қосымшасы олардың үйлесімсіздігі туралы айтады. Ресей заңнамасының позициясы қазақстандық нұсқаға қарағанда артықшылықты болып келеді.

Серіктестік туралы сотқа дейінгі келісім институтын заңнамалы регламенттеу әлі толық жетілген жоқ. Оның себептері өте көп. Бірақ, қылмыстық процеске процессуалдық келісімін енгізу негізіне жататын позитивтер туралы айтайық.

Позитивтер ретінде экономикалық сипаттағы түсініктер рөл атқарады. Мысалы, А.В. Бахновский жазғандай: «Буржуазиялық мемлекеттердегі әлеуметтік байланыс түрі өмірдің барлық саласында экономикалық пайда мен рационализмге бағытталады» [2,с.2]. Бұл аспектіге Е.Л. Федосеева назар аударды. Оның ойынша, «заң шығарушы қылмыс жасаған тұлғалардың жазаларын жеңілдету, тіпті қылмыстық жауапкершіліктен босату арқылы позитивті мінез-құлықтарын ынталандыруға мүмкіндік беретін нормаларды дамытуға мәжбүр болды» [12,с.3] және ары қарай: «Сотқа дейінгі келісім институтының пайда болуы мемлекеттің экономикалық дамуымен, қылмыстың артуымен, елдегі қылмыстық жағдайға тез және сай жауап беруге мүмкіндік бермейтін заңнамалы реттеудің төмен деңгейімен байланысты әлеуметтік-құқықтық қажеттілікпен түсіндірілді» [12,с.11-12].

Процессуалдық келісімнің пайдасына заң шығарушының таңдауын түсіндіру үшін жекелеген авторлар қылмыстық іс бойынша объективті ақиқатқа жету мақсатынан бас тартуға тырысты. А.П. Кругликовтың есептеуінше, заманауи шарттарда ҚР ҚДЖК-не «объективті ақиқатты қалыптастыру институтын» енгізуге ешқандай негіз жоқ [13,с.44]. Бұл жерде белгілі бір рационализм байқалады. Шынында да, әділ келісім кезінде объективті ақиқат өз орнын таппайды.

Процессуалдық келісімнің әдістемелік құраушылары туралы айта келе, Д.В. Маткина бұл институттың қылмыспен күресудің жаңа сапалы әдісі ретінде бағаланатын айтады [14,с.19]. Одан басқа, ол «жазалау идеология-сының орнына, айыпталушы және қорғалушы тараптардың өзара тиімді келісімді қатынас-тарын құруға негізделген қалпына келтіру әділеттілігі идеясы келді деп» ойлайды [19].

А.А. Казаков пен Д.С. Корешниковтың көзқарастары бойынша, келісім өндірісінде біршама кемшіліктер бар. Негізгі себептердің бірі ретінде «тергеу және бақылау органдарының өкілеттіліктері теңгерімінің бұзылуын» қарастырады [15,с. 21]. Өкілеттілік теңгерімінің жанама болса да, істің мән-жайын қалыптастырудың жан-жақтылық, толықтық және объективтілік қағидаларына қатысы бар. Осы қағиданың ҚПК-де болуы тергеушілер мен прокурорларға тиісті міндеттердің артылуын болжамдайды. Олардың алғашқысы – аталған қағида негізінде дәлелдер жинайды, ал екіншісі қылмыстық іске қосылған дәлелдердің заңдылығын тексереді. Кез-келген жағдайда, істің мән-жайын қалыптастырудың жан-жақтылық, объективтілік және толықтық қағидаларын сақтау іс-жүргізу келісімін жүргізуде қадағаланатын «жеке және жария мүдделер теңгеріміне» орын қалдырмайды.

Заң шығарушының бірін-бірі жоққа шығаратын құбылыстарды бейімдеуге тырысу арқылы басымдылықтарды ауыстыруында ешқандай әбестік жоқ. Осы жерде Г.Т. Чернобельдің пікірімен келіскеніміз жөн: «Осы немесе басқа идеялар жүйесі идеологияны тудырады. Бір идеялар жүздеген жылдар бойы қызмет етеді, ал басқалары құнсызданады, ақиқатпен соқтығысқаннан кейін сыртқа қарай ығыса бастайды» [16,с.7]. ҚР ҚПК-нен «Істің мән-жайларын жан-жақты, толық және объективті зерттеу» туралы 24 бабын алып тастау іс-жүргізушілік дәлелдеменің мақсаттары мен міндеттерінің жаңа доктриналық тәсілдерімен талап етілетін қажеттілік болып табылады.

Осылайша, мемлекеттік құрылыс және басқару формасын ауыстыру құқықтағы идеологиялық басымдылықтарды ауыстыру немесе жаңарту қажеттілігіне алып келді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. См.: Самарин В.И., Орехов А.Ю. Теоретико-прикладной аспект проблематики введения досудебного соглашения о сотрудничестве в уголовно-процессуальное законодательство Республики Беларусь // *Університетські наукові записки*, 2014, №2(50). – 321-327 б;
2. Климович Ю. Перспективы развития досудебного соглашения о сотрудничестве в отечественном законодательстве // *Юстыцыя Беларусі*, 2013, №10. – 29-31 б;
3. Радько Т.Н. Современная системно-правовая теория: новый этап развития или методологический кризис? // *Мемлекет және құқық*, 2017, 2. – 34-40 б;
4. Бахновский А.В. Сделка с правосудием / Дис.авторефер...з.г.к. – Краснодар, 2008, 24 б.;
5. Жукенов А. Институт процессуального соглашения в судебной практике // *Заңгер*, 2016, №8(181). – 64-66 б.
6. Бахновский А.В. Сделка с правосудием / Дис. заң ғылым.канд (12.00.09). – Краснодар., 2008. – 172б.
7. Понкин И.В. Дефекты нормативного правового регулирования // *Құқық және білім*, 2016, №7. – 4-15 б.
8. См.: Спиркин А.Г. Истина // *Философиялық энциклопедиялық сөздік*. – М.: Кең.энц., 1983, 226 б;
9. Ленин В.И. Материализм и эмпириокритицизм // *ПСС*, т.18. – М., 1970, 123 б.
10. Маркс К. Тезисы о Фейербахе // *Маркс К. и Энгельс Ф. Соч.*, т.3. – М.: Политиздат, 1980.
11. Лупинская П.А. Обищие положения о доказательствах и доказывании // *Уголовный процесс: ЖОО арналған оқулық/ П.А.Лупинская редакциясымен*. – М.: Юристъ, 1995. – 127-163.
12. Безлепкин Б.Т. Уголовный процесс России: дәрістер курсы. – М.: Халықаралық бизнес және басқару университеті, 1998. – 320 б.
13. См.: Якупов Р.Х. Уголовный процесс: ЖОО арналған оқулық. 2-ші баслығы, түз. және толық. – М.: «Зерцало» баспасы, 1999, . 161 б;
14. Рыжаков А.П. Курс уголовного процесса (структурно-логические схема): Оқу құралы. – М.: Контракт – ИНФРА – М., 2001, 126-127 б.
15. Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Уголовный процесс: Оқулық/ А.В.Смирнов редакциясымен. – СПб.: Питер, 2004, – 697 б.
16. Турчина О.В., Ситкина М.Н. Формальный подход к установлению объективной истины в суде // *Право и образование*, 2017, №10. – 113-118 б.
17. Лукашевич В.З. Принцип всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств уголовного дела // *Уголовный процесс: Оқулық*. – СПб., 2004. – 98-99 б.
18. Федосеева Е.Л. Особый порядок уголовного судопроизводства при заключении досудебного соглашения о сотрудничестве / Дис. авторефер... заң ғылым. канд. (12.00.09). – Екатеринбург, 2014. – 24б.
19. Кругликов А.П. К вопросу об истине в уголовном судопроизводстве // *Ресей заңнамасы*, 2013, №1. – 42-46 б.
20. Маткина Д.В. Договорная (конвенциональная) форма доказывания социального умиротворения сторон уголовно-правового конфликта // *Ғылыми ашылулар элементінде 2010*, №2-2.
21. Казаков А.А., Корешников Д.С. К вопросу о наделинии следователя правом заключать досудебное соглашение о сотрудничестве в контексте разрешения проблем применения главы 40.1 УПК РФ // *Ресей тергеушісі*, 2017, №10. – 18-21 б.
22. Чернобель Г.Т. Идеологическая константность права // *Ресей құқықтары журналы*, 2016, №2. – 5-10 б.

КРИМИНАЛИСТИКА
КРИМИНАЛИСТИКА
CRIMINALISTICS

УДК: 343.98
МРНТИ: 10.85.41

Абдахметов А.Т.¹

¹м.ю.н., преподаватель кафедры ВиТСП Алматинской академии МВД
Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, г. Алматы, Казахстан.

КРУПНОКАЛИБЕРНЫЕ ПУЛЕМЕТНЫЕ ПАТРОНЫ

Аннотация

В статье рассмотрена структура крупнокалиберных пулеметных патронов. Автор в своей статье попытался рассмотреть процесс усовершенствования крупнокалиберных пулеметных патронов.

Ключевые слова: армия, механизм, пуля, противотанковое ружье, бронебойно-зажигательная пуля, осколок, Главное артиллерийское управление

А.Т. Абдахметов¹

¹з.ғ.м., Қазақстан Республикасы Мақан Есболатов атындағы ІІМ Алматы Академиясының Әскери тактикалық арнайы дайындық кафедрасының оқытушысы.

ІРІ КАЛИБРЛІ ПУЛЕМЕТТІК ПАТРОНДАР

Аңдатпа

Мақалада ірі калибрлі пулеметтік патрондардың құрылымы қарастырылады. Мақалада автор ірі калибрлі пулеметтік патрондардың даму үрлісін қарастыруға тырысты.

Түйін сөздер: армия, тетік, оқ, танкке қарсы мылтық, бронь бұзар-өртегіш оқ, жарқыншақ, негізгі артиллерия бөлімі

А.Т. Abdakhmetov¹

¹Master of Law, lecturer of the Department of Military and Tactical-Special Training of the Almaty Academy of the Ministry of the Interior of the Republic of Kazakhstan named after Makan Yesbulatov, Almaty, Kazakhstan.

LARGE-CALIBER MACHINE-GUN CARTRIDGES

Abstract

The structure of large-caliber machine-gun cartridges is considered in the article. The author in his article tried to consider the development of large-caliber machine gun cartridges.

Key words: army, mechanism, bullet, anti-tank rifle, armor-piercing-incendiary bullet, fragment, main artillery control.

В середине 1930-х годов перед высшим командованием Красной Армии совершенно неожиданно возникает серьезная проблема. С принятием крупнокалиберных пулеметов ДК на вооружение не удалось полностью решить задачу борьбы пехоты с танками противника. Мощность новых крупно калиберных пулеметов оказалась совершенно недостаточной для пробивания танковой брони, толщина и качество которой постоянно росла. В связи с этим очень остро встал вопрос создания для пехоты

достаточно мощного и в тоже время простого и относительно дешевого образца оружия – противотанкового ружья, которое имело целый ряд преимуществ перед противотанковой артиллерией: малый вес, высокую маневренность на поле боя и возможность хорошей маскировки применительно к местности.

Снятие в 1935 году с вооружения 37-мм динамо – реактивных противотанковых ружей системы Курчевского, которые являлись фактически первыми советскими ручными противо-

танковыми гранатометами, по сути дела, оставляло пехоту Красной Армии без надежного средства обороны. Опасность такого положения очень хорошо понимали многие советские военачальники, поэтому уже в марте 1936 года был объявлен конкурс на проектирование противотанковых ружей. В нем приняли участие М.Н.Блюм, С.В.Владимиров, С.А. Коровин и др. Они до 1938 года представили Арткому Главного артиллерийского управления РККА 15 образцов противотанковых ружей самых разных систем и калибров, от 12,7-мм до 37-мм, и с массой вплоть до 70 кг. Но поскольку отсутствовали достаточно жесткие спецификации на новое оружие, то ни одно из этих противотанковых ружей не удовлетворяло требованиям армии. И только по результатам конкурса 1936-1938 годов ГАУ разработало основные критерии противотанкового ружья, отвечающего всем требованиям современного маневренного боя. При высоких служебно-эксплуатационных качествах ПТР должно было поражать 20-мм танковую броню на дистанциях до 500 м. Однако созданию действительно совершенного противотанкового оружия препятствовало отсутствие патрона с высокими поражающими качествами. В 1934-1938 годах специалисты научно-исследовательского полигона стрелкового оружия (НИПСВО) в пос. Щурово Московской области создали новый образец 14,5-мм патрона с массой бронебойно-зажигательной пули 64 грамма, и высокой начальной скоростью 1012 м/с, что обеспечивало бронепробиваемости любого в те времена броне объекта [1].

Боевой патрон состоял из гильзы, пули, порохового заряда и капсюля-воспламенителя. Масса патрона составляла около 200 граммов.

Гильза имеет: корпус, внутри которого помещается пороховой заряд; дульце, в которое вставляется пуля; скат, при помощи которого патрон фиксируется в патроннике; фланец (закраину), служащий для захвата гильзы с целью извлечения затвором патрона из приемника и стрелянной гильзы из патронника.

В дне гильзы имеется гнездо для капсюля-воспламенителя, наковальня, на которой капсюль-воспламенитель разбивается бойком ударника, и два затравочных отверстия, через которые пламя от капсюля-воспламенителя передается к пороховому заряду.

Капсюль-воспламенитель состоит из латунного колпачка с запрессованным в него ударным составом и фольгового кружка, прикрывающего ударный состав.

В последствии доработанный крупнокалиберный патрон с бронебойно-зажигательной пулей со стальным сердечником Б-32 (Идеке 57-Б3-561 и 57-Б3-561 С) и новый патрон увеличенной бронепробиваемости с бронебойно-зажигательной пулей БС-41 со специальным твердосплавным металлокерамическим сердечником из карбида вольфрама (индекс 57-Б3-562) составили базу, на которой проектировалось большинство советских противотанковых ружей [2].

Новая пуля в дополнение к обычному патрону с пулей Б-32 была принята в 1941 году на вооружение РККА, для наиболее полной реализации, потенциала патрона по бронепробиваемости. Подобный сердечник был значительно тверже и тяжелее сердечника из стали. Пуля БС-41 по бронепробиваемости в два раза превосходила обычную бронебойно-зажигательную пулю Б-32, пробивающую 30-мм броневую плиту с дистанции 500 м по нормали. 14,5-мм пуля БС-41 с сердечником из карбида вольфрама с дистанции 500 м пробивала плиту броневой стали толщиной до 50 мм. Кроме этих патронов, в боекомплект противотанковых ружей входил также патрон с бронебойно-зажигательной пулей БЗ-39. Кроме того, перед Великой Отечественной войной в СССР проводились работы по проектированию 14,5 патрона с бронебойно-зажигательно-химической пулей БЗХ, представлявшей собой пулю БС-41 с капсулой, на полненной слезоточи газом-лакриматором (хлорацетофеноном), который должен был оказывать определенное влияние на экипаж при попадании пули в боевое отделение бронеобъекта, заставляя танкистов эвакуироваться из загазованной машины с непереносимой концентрацией слезоточивого наружу, под прицельный огонь германской пехоты.

В годы Великой Отечественной войны 14,5-мм патроны использовались для стрельбы из дна зарядных противотанковых ружей Дегтярева ПТРД и самозарядных магазинных противотанковых ружей Симонова ПТРС. Большая мощность патрона и высокая пробивная способность пули значительно превосходили существовавшие иностранные образцы и вновь сделали перспективной идею создания противотанкового крупнокалиберного пулемета. Поэтому 14,5-мм крупнокалиберный пулемет системы Владимирова (КПВ) обр. 1944 года своей выдающейся огневой мощью, сочетающей скорострельность станкового пулемета с бронебойным действием противотанкового ружья, обязан 14,5-мм патрону с пулей массой 64 грамма и начальной скоростью 1012 м/с, под который он был создан.

Опыт Великой Отечественной войны убедительно доказал, что пехота нуждается в оружии более мощном, чем крупно калиберные пулеметы ДШК, для борьбы с легкими бронетанковыми объектами, пулеметными и артиллерийскими гнездами и живой силой противника, тем более что один из основных элементов комплекса «боеприпас-оружие» – 14,5-мм пат-рон, применявшийся для стрельбы из противотанковых ружей и имевший очень высокую пробивную способность, был создан еще до войны.

В 1943 году в Ковровском КБ-2 приступили к проектированию пулемета под 14,5-мм патрон. Конструктор КБ-2 С.В.Владимиров приступил к проектированию подобного пулемета. Вместе с ним над созданием нового оружия трудились В.А.Рыжков, А.И.Буланова, П.П.Протасов, А.П.Финогенов, В.В.Калинин. Они взяли за основу практически ранее не применявшуюся в советском автоматическом оружии схему работы автоматики – отдачу ствола с его коротким ходом. Такому решению способствовало тщательное изучение новейшего стрелкового оружия, в том числе трофейных германских пулеметов MG.34; MG.81; MG.131; MG.151, успешно использовавших аналогичный принцип действия. Запирание затвора в пулемете Владимирова осуществлялось поворотом боевой личинки непосредственно с муфтой ствола при помощи ускорителя копирного типа. Механизм подачи двусторонний, ползунковый, рассчитан на использование металлической не рассыпной пулеметной ленты на 40 патронов. Для компенсации значительной силы отдачи пулемет был снабжен буфером затвора, смонтированным в затыльнике. Спусковой механизм был рассчитан на ведение только непрерывного огня. Оружие получилось, несмотря на использование столь мощного патрона, на удивление легким – всего 39,6 кг. Однако его боевые характеристики были впечатляющими: при темпе стрельбы 500-550 выстр/мин пулемет развивал начальную скорость пули – 1030 м/с. При стрельбе на дистанции до 500 м под углом 90 градусов он пробивал броню толщиной 32 мм. В 1944 году 14,5-мм пулемет под индексом «КПВ-44» (крупнокалиберный пулемет Владимирова образца 1944 года) пошел в мало серийное производство на Ковровском заводе. КПВ сразу зарекомендовал себя как самый мощный по тем временам пулемет, с высокими боевыми и достаточно хорошими служебно-эксплуатационными качествами, надежный и безотказный в работе, а также очень простой в обслуживании и ремонте образец. КПВ-44 сразу задумывался для

использования не только в качестве пехотного противотанкового пулемета, но и очень эффективного средства ПВО для борьбы с самолетами противника на низких высотах. Пулемет мог монтироваться на одиночном колесном пехотном станке, спаренном и счетверенном станках, позволявших вести огонь в наземном и зенитном положении. После длительной многолетней доработки пулеметы КПВ/КПВТ в 1949 году поступили на вооружение Советской армии сначала в пехотном варианте (ПКП; СКП), а в последствии много численных зенитно-пулеметных (ЗПУ-1; ЗПУ-2; ЗПУ-4) и танковых установках. Они и до сих пор несут службу в качестве пулеметного вооружения танков и бронетранспортеров [3].

Среди других систем стрелкового оружия 14,5-мм крупнокалиберный пулемет Владимирова по огневой мощи не имеет равных на поле боя. Счетверенная зенитная установка пулеметов КПВ, при суммарном темпе стрельбы в 2400 выстр/мин, при необходимости переведенная в положение для стрельбы по наземным целям, может за несколько секунд кинжального огня превратить трехосный армейский грузовик в пылающий разрушенный остов, просевший в темную маслянистую лужу. Дульная энергия пулемета – 32 000 Дж, и попадание в любую часть тела человека практически всегда смертельно, причем любое попадание в конечность ведет к ее отрыву. Это легендарное оружие, которое узнается по силу эту, по одному звуку стрельбы. Для стрельбы из пулемета Владимирова КПВ/КПВТ могут использоваться патроны с бронебойно-зажигательной пулей Б-32; бронебойно-зажигательной пулей БС-41; бронебойно-зажигательно-трассирующей пулей БЗТ и ее модернизированными вариантами БЗТ-44, БЗТ-44 М (со стальным сердечником) (индексы 7-БЗТ-561, 57-БЗТ-561Си 57-БЗТ-561СМ); бронебойно-зажигательно-трассирующей специальной пулей БСТ (с твердосплавным сердечником) (индексы 57-БЗТ-562 и 57-БЗТ-562 С); с пристрелочно-зажигательной (разрывной) пулей ЗП (индекс 57-3-561 М), зажигательными пулями мгновенного действия МДЗ (индексы 07-3-564 и 57-3-564 С) и МДЗМ (индекс 7-3-6). В 1989 году была модернизирована пуля со специальным сердечником БС-41, получившая обозначение БС. Она устроена аналогично 12,7-мм бронебойно-зажигательной пуле БС образца 1974 года. Стрельба патронами, имеющими разные пули, производится из пулеметов КПВ/КПВТ при одних и тех же установках прицела [3].

14,5-мм патроны с пулями Б-32, БС-41, БСТ, БЗТ, БЗТ-44 и БЗТ-44 М предназначены для поражения легкобронированных и небронированных наземных целей, огневых средств и живой силы, находящейся за легкими укрытиями, на дальностях до 1000 м, транспортных и грузовых средств - до 2000м, а воздушных целей – на высотах до 1500 м и на дальностях до 2000м. Так, при стрельбе из пулемета КПВТ патронами с бронебойно-зажигательной пулей Б-32 их пробивное действие составляет не менее 80% при стрельбе по бронеplate толщиной 20 мм, установленной под углом 20 градусов к вертикали, на дистанции 300м, а зажигательное действие – не менее 80% по бумаге, смоченной бензином и укрытой бронеplate толщиной 20 мм, на дистанции 100м. У патрона с бронебойно-зажигательно-трассирующими пулями БЗТ и БЗТ-44 пробивное действие составляет не менее 80% при стрельбе по бронеplate толщиной 20мм, установленной под углом 20 градусов к вертикали, на дистанции 100 м, а зажигательное действие – не менее 80% по бензину (уБЗТ-44 М – не менее 90%) укрытому бронеplate толщиной 20 мм, на дистанции 100 м.

Кроме этого патроны с пулями БЗТ, БСТ и ЗП предназначены для корректировки огня и могут применяться для целее указания. Дальность трассирования пуль БСТ и ЗП составляет не менее 1500м, БЗТ и БЗТ-44 не менее 2000м. Пуля БЗТ-44М также служит для целеуказания и корректировки огня с выносом начала рассеивания пули - не менее 2100м. Пули БС-41 и БСТ обладают лучшей бронебойной способностью, чем пули Б-32 и БЗТ. При попадании бронебойно-зажигательных пуль Б-32 и БС-41 в преграду (броню) сердечник этих пуль пробивает броню, нанося поражение осколками, образующимися от пули и пробитой брони. При стрельбе по горючему, защищенному броней, сердечник пули пробивает броню; зажигательный состав от удара пули о броню воспламеняется; пламя проникает через отверстие, пробитое сердечником в броне, и воспламеняет горючие. Пули Б-32 и БС-41 обеспечивают также зажигание легковоспламеняющихся предметов и горючего, находящегося в толстостенной таре, незащищенной броней (в баках, железнодорожных цистернах, бензоаппаратах, бензохранилищах ит. п.) на дальностях до 1500м [4].

Пули БЗТ и БСТ по сравнению с пулей БС-41 имеют ряд преимуществ, заключающихся в большей бронебойной и зажигательной способности, а так же в наличии трассера. Механизм бронебойного и зажигательного действия пуль

БЗТ и БСТ такой же, что и у пуль Б-32 и БС-41. При выстреле воспламенительный состав трассера пули воспламеняется от воздействия пороховых газов. После вылета пули из канала ствола воспламенительный состав зажигает трассирующий состав, из-за воспламенения которого и образуется на полете трасса красного цвета, видимая днем и ночью.

При выстреле, когда зажигательная пуля ЗП находится в канале ствола и получает большое ускорение, набегающий колпачок под действием силы инерции оседает на ударник, при этом жало ударника пробивает дно набегающего колпачка, благодаря чему пуля вылетает из канала ствола со взведенным ударником. При встрече с преградой скорость пули резко падает, ударник под действием силы инерции продолжает двигаться вперед и накаливает своим жалом капсюль-воспламенитель, который от накала ударника срабатывает и воспламеняет зажигательный состав. Зажигательный состав может воспламениться и вследствие деформации колпачка и быстрого сжатия состава, происходящего при встрече пули с преградой. Зажигание цели производится пламенем, образующимся при воспламенении зажигательного состава пули. Образование трассы на полете пуль ЗП происходит также, как и у пуль БЗТ и БСТ.

14,5-мм пулеметный патрон с зажигательной пулей мгновенного действия МДЗ аналогичен 12,7-мм пулеметному патрону с зажигательной пулей мгновенного действия МДЗ, но с одним пояском на ведущей части. В настоящее время выпускаются модернизированные пули МДЗМ с уступом в ведущей и хвостовой части и с фосфатным покрытием. Патроны с пулей МДЗ предназначены для поражения низколетящих воздушных целей (самолетов и вертолетов) на дистанциях до 2000м, а также поражения живой силы, находящейся за легкими укрытиями, и небронированной боевой и вспомогательной техники (тягачей, ПТУР - Сов, зенитных и пусковых ракетных установок, автотранспорта, нефтяных терминалов ит.п.). Пуля МДЗ, обладая осколочно-фугасными зажигательным действием, обеспечивает поражение или повреждение воздушных целей осколками или разрывной волной, а также зажигание легковоспламеняющихся жидкостей, находящихся в баках с толщиной стенок от 2 до 8мм, на дальностях от 100 до 1500м. При попадании пули МДЗ в преграду взрывается взрывчатое вещество и образующиеся при этом осколки, и разрывная волна наносят поражение цели и зажигают горючее. У патрона с зажигательной пулей

мгновенного действия МДЗ зажигательное и разрывное действие пули при стрельбе по легковоспламеняющейся жидкости, защищенной листом из алюминиевого сплава марки Д16 АМ толщиной 2мм на дистанции до 1500м составляет не менее 90%, а у патрона с пулей МДЗМ зажигательное действие пули при стрельбе по реактивному топливу ТС, ТС-1, ТС-2 (на котором работают двигатели боевых наземных и авиационных машин), защищенному листом из алюминиевого сплава марки Д16 АМ толщиной 2мм, на дистанции до 1500м составляет не менее 80%. При попадании пули МДЗ/МДЗМ в двигатель происходит мгновенное воспламенение топлива, т. к. температура пламени составляет от 2500 до 3500 градусов (по Цельсию). Вспышка от разрыва пули МДЗ/МДЗМ заметна на расстоянии до 2000м [3].

Конструктивно 14,5-мм бронебойно-зажигательная пуля Б-32 аналогична 12,7-мм пуле Б-32, но имеет один ведущий поясок и уступы в ведущей и хвостовой части. Бронебойно-зажигательная пуля Б-32 состоит из стальной латунированной оболочки, свинцовой рубашки, стального закаленного сердечника из стали марки У12А, У12ХА и зажигательного состава. Головная часть пули Б-32 окрашивается в черный цвет с красным пояском.

Бронебойно-зажигательная пуля БС-41 состоит из стальной биметаллической оболочки, свинцовой рубашки, металлокерамического сердечника из карбида вольфрама (сплав РЭ-8) и зажигательного состава. Вершина пули БС-41 окрашивается в черный цвет, остальная ее поверхность до обреза дульца гильзы – в красный цвет, капсюль-воспламенитель покрыт лаком черного цвета.

Бронебойно-зажигательно-трассирующая пуля БЗТ состоит из стальной латунированной или биметаллической оболочки, свинцовой рубашки, стального закаленного сердечника из стали марки У12А, У12ХА, зажигательного состава и стаканчика трассера, внутри которого запрессованы воспламенительный и трассирующий составы. Головная часть пули БЗТ окрашивается в фиолетовый цвет с красным пояском.

Бронебойно-зажигательно-трассирующая пуля БСТ состоит из стальной латунированной оболочки, алюминиевой рубашки, металлокерамического сердечника из сплава ВК-8, зажигательного состава и стаканчика трассера, внутри которого запрессованы воспламенительный и трассирующий составы. Вершина пули БС-41 окрашивается в фиолетовый цвет, остальная ее поверхность до обреза дульца гильзы – в красный цвет.

14,5-мм патроны с зажигательной пулей ЗП предназначены для поражения открытых наземных целей, зажигания деревянных строений, стогов сена, соломы и других легко воспламеняемых предметов, горючего, находящегося вне защищенных броней баках и цистернах, на дальностях до 1500м [4]. Пуля ЗП имеет трассер. Трасса красного цвета, видимая днем и ночью. Дальность трассирования до 1500м. Пристрелочно-зажигательная пуля ЗП состоит из стальной латунированной или биметаллической оболочки, томпакового колпачка, свинцовой рубашки, зажигательного состава, стакана, с находящимся в нем ударным механизмом и свинцовой прокладкой и стаканчика трассера, внутри которого запрессованы воспламенительный и трассирующий составы. Ударный механизм состоит из капсюльной втулки с капсюлем-воспламенителем, набегающего колпачка, выполняющего роль предохранителя от преждевременного срабатывания пули, ударника с жалом и матерчатой прокладки. Вершина пули ЗП окрашивается в красный цвет.

Зажигательная пуля мгновенного действия МДЗ состоит из стальной латунированной оболочки, свинцовой рубашки, стакана с находящимся в нем взрывчатым веществом, прокладки и взрывного устройства. Вершина пули МДЗ окрашена до обреза дульца гильзы – в красный цвет. В связи с наличием в пулях ЗП и МДЗ капсюлей-воспламенителей и капсюлей-детонаторов, а также мягких томпаковых наконечников запрещается извлекать эти патроны из снаряженных лент упором в металлические или изготовленные из твердых пород дерева предметы. В качестве упора для этой цели могут служить патронные ящики.

14,5-мм учебные патроны (индекс 57-Н-561-УЧ) предназначены для обучения приемам заряжания, заряжания и производства выстрела, а также для изучения работы автоматики пулеметов. Они имеют гильзу с продольными канавками на корпусе. В учебных патронах капсюль-воспламенитель разбит (охлажден), порохового заряда в гильзе нет, а пуля представляет собой только пульную оболочку, не содержащую других элементов пули.

14,5-мм холостые патроны (индекс 57-Х-561) предназначены для имитации боевой стрельбы и состоят из гильзы с капсюлем-воспламенителем, порохового заряда и картонного колпачка. Для удержания колпачка дульце гильзы немного обжато. Наибольшая эффективность стрельбы достигается при применении различных патро-

нов попережку. При стрельбе по воздушным и наземным бронированным целям целесообразно использовать попережку патроны с пулями Б-32, БЗТ, БС-41 или с пулями БСТ, Б-32 и БЗТ.

При стрельбе по наземным небронированным целям используют попережку патроны с пулями Б-32, БЗТ-44 М и МДЗМ [4].

При стрельбе по воздушным целям необходимо использовать следующую комбинацию крупнокалиберных патронов с пулями Б-32, БЗТ-44 М и МДЗМ.

Соотношение патронов в пулеметной ленте для стрельбы по указанным целям используется в соответствии с утвержденным боекомплектом.

Список использованных литературы:

1. *Криминалистическое оружиеведение: Генезис современности. Владимиров В.Ю., Голубев Н.В. - М.: Юридический центр ПРЕСС. – 2005 г.*
2. *Монетчиков С. Оружейная мастерская // журнал подразделений специального назначения Братишка. – 2008. – №02(119). – С. – 40-43.*
3. *Боевая подготовка работников органов внутренних дел: учебник:/ Под ред. И.А. Дворяка.– М.: МВШМ МВД РФ, 1991. – 267 с.*
4. *Начальная военная подготовка: учебник:/ А.И. Аверин, И.Ф. Выдрин, Н.К. Ендовицкий и др./ Под ред. Ю.А. Науменко. – 5-е изд., испр. – М: Воениздат, 1985. – 255 с.*

УДК: 343.98

МРНТИ: 10.85.41

Абдахметов А.Т.¹

¹м.ю.н., преподаватель кафедры ВиТСП Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, г. Алматы, Казахстан.

СБЕРЕЖЕНИЕ СТРЕЛКОВОГО ОРУЖИЯ – ЗАЛОГ УСПЕХА В БОЮ

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы своевременного и постоянного ухода за огнестрельным оружием, его чистка и бережный уход.

Ключевые слова: огнестрельное оружие, механизм, эксплуатация автоматического стрелкового оружия, коррозия стрелкового оружия

А.Т. Абдрахметов¹

¹з.г.м., Қазақстан Республикасы Мақан Есболатов атындағы ІІМ Алматы Академиясының Әскери тактикалық арнайы дайындық кафедрасының оқытушысы.

АТЫС ҚАРУЛАРЫ ЖИНАҒЫ – ҰРЫСТАҒЫ ТАБЫС КЕПІЛІ

Аңдатпа

Мақалада атыс қаруларына өз кезегінде және тұрақты күтім жасау, атыс қаруларын тазалау және ұқыпты пайдалану көрсетілген.

Түйін сөздер: атыс қарулары, механизм, автоматты атыс қаруларын пайдалану, атыс қаруларының дат басуы

А.Т. Abdakhmetov¹

¹Master of Law, lecturer of the Department of Military and Tactical-Special Training of the Almaty Academy of the Ministry of the Interior of the Republic of Kazakhstan named after Makan Yesbulatov, Almaty, Kazakhstan.

KEEPING THE SMALL ARMS IN A PROPER WAY – IS THE SUCCESS IN A BATTLE

Abstract

The article contains timely and permanent care of firearms, cleaning and proper care of firearms.

Key words: firearms, mechanism, exploitation of automatic small arms, and corrosion of small arm

Основой надежной работы любого механизма, в том числе и стрелкового оружия, является своевременный и постоянный уход за ним. Опыт эксплуатации автоматического стрелкового оружия показывает, что его износ обусловлен следующими причинами: врезанием пули в нарезы при выстреле; истиранием нарезов при чистке; воздействием порохового нагара на хромированное покрытие и основной металл при выстреле; воздействием высокой температуры пороховых газов при выстреле.

По этим причинам отказы оружия составляют 50 - 60% от общего числа отказов. Только за счет профилактических мероприятий интенсивность отказов стрелкового оружия можно снизить в два раза. Поэтому все оружие (и боевое, и учебное) в любых условиях обстановки должно содержаться в полной исправности и быть готовым к немедленному использованию, что достигается его своевременной и умелой чисткой и смазкой, правильным хранением и бережением [1].

Всем военнослужащим необходимо твердо знать, как протекает процесс коррозии частей оружия, особенно канала ствола, под воздействием порохового нагара, которым эти части оружия покрываются после стрельбы.

Сталь, из которой сделана большая часть деталей стрелкового оружия, под влиянием внешней среды и от действия различных химических реагентов (веществ, которые вступают в химическую реакцию со сталью) разрушается. Это разрушение металла называется коррозией. Потери оружия от коррозии металлических его частей очень велики, особенно когда не принимаются меры защиты от коррозии. Современное стрелковое оружие представляет собой сложные агрегаты с точными механизмами, и оно работает безотказно в том случае, если все механизмы содержатся в чистоте, не имеют на своей поверхности ржавчины и если размеры деталей не выходят за пределы допусков. Но стоит только поржаветь какой-либо ответственной детали, работающей на трение, как нарушается работа всего механизма. При очистке же деталей от ржавчины на поверхности металла остаются следы (сыпь, раковины и т. п.), уничтожить которые невозможно, так как при шлифовке размеры детали изменяются, и она может прийти в негодность [2].

Для защиты металлических частей и деталей оружия от коррозии их покрывают оксидными пленками, смазками, иногда фосфатируют или красят. Это обеспечивает сохранность и службу оружия на определенный срок. Здесь нужно

помнить, что отечественное стрелковое оружие разных годов выпуска очень сильно отличается по качеству изготовления. Так, защитные покрытия оружия, изготовленного во время Великой Отечественной войны, имели низкое качество. Это объясняется недостаточно хорошей отделкой поверхности деталей, несовершенством шлифовки и полировки их. Естественно, что после войны для сохранения такого оружия приходилось принимать дополнительные меры: заново оксидировать, перекрашивать, применять смазку повышенного качества, нанося ее особенно тщательно.

Чтобы сохранить оружие от коррозии, необходимо, кроме точного выполнения правил его бережения и хранения, предписанных официальными руководствами и наставлениями по стрелковому делу, знать причины, вызывающие коррозию, учитывать условия эксплуатации и хранения, применять наилучший в данных условиях способ защиты.

Коррозия стрелкового оружия происходит главным образом под воздействием внешних атмосферных факторов: влаги, воздуха, температуры и пр. На чистую и не ржавую поверхность стая сухой чистый воздух не действует разрушающе.

Влажный воздух на чистую полированную и шлифованную поверхность обычной углеродистой стали начинает действовать только тогда, когда из-за резкого изменения температуры на этой "поверхности" начинает конденсироваться влага. Как только металл «отпотевает», поверхность его начинает ржаветь. Этот вид коррозии называется влажной конденсационной коррозией. Именно от конденсационной коррозии больше всего страдает вооружение как при хранении, так и при эксплуатации [2].

Если на поверхности металла имеются старые продукты коррозии (ржавчина) или пыль, то эти вещества поглощают влагу из воздуха, и коррозия в этом случае может протекать без конденсации влаги. Этот вид коррозии, протекающий при относительной влажности воздуха в 60 – 70%, называется сухой атмосферной коррозией. Сухая атмосферная коррозия не приносит оружию большого вреда, поскольку она происходит только при отсутствии резких изменений температуры. На практике же температура воздуха, окружающего оружие, изменяется очень часто. «Отпотевание» происходит по утрам, когда на охладившемся за ночь металле выпадает роса. Конденсация влаги на оружии происходит и тогда, когда оно вносится в теплое помещение с холода, и в помещениях складов

при их проветривании весной, и даже в герметически запаянных металлических коробках, хотя, конечно, в последнем случае количество ее очень невелико [3].

Атмосферные осадки (дождь, снег) тоже являются факторами, вызывающими коррозию. При испарении дождевой воды на поверхности металлических частей остается тончайшая пленка соли, и при последующем увлажнении ее получают довольно концентрированные растворы, вызывающие сильную коррозию. Поэтому необходимо принимать все меры к тому, чтобы исключить всякую возможность испарения влаги на поверхности металлических частей оружия, защищать его различными покрытиями смазками и периодически, особенно после стрельбы, тщательно чистить.

Коррозия каналов стволов стрелкового оружия хорошо изучена, и известны радикальные способы ее предотвращения. Однако далеко не все знают причины коррозии каналов стволов и методы сохранения их от коррозии в течение всего времени службы оружия.

Ржавчина (коррозия) наблюдается в канале ствола в виде бурого налета (пятен) и обнаруживается при протирке канала ствола чистой ветошью. Образование ржавчины сопровождается разрушением металла деталей, в результате чего они выходят из строя. Коррозию канала ствола вызывают продукты разложения капсюльного состава, содержащего бертолетову соль. Наибольшее отрицательное действие оказывает хлористый калий (образующийся при разложении бертолетовой соли), который при высокой температуре, развиваемой порохом при горении, испаряется без разложения и, конденсируясь на сравнительно холодных стенках ствола, заполняет все трещинки, забивается под слой омеднения и пропитывает весь остальной твердый нагар.

Обладая большой гигроскопичностью, хлористый калий притягивает влагу из воздуха не только непосредственно, но и сквозь слой смазки, нанесенной на поверхность канала ствола, не вычищенного после стрельбы. Притянув влагу, хлористый калий растворяется в ней и образует сильно оржавляющий раствор (электролит), во всем схожий с раствором обычной поваренной соли.

Развитию коррозии способствует находящийся на поверхности канала нагар, который состоит из твердых продуктов - остатков от разложения капсюльного состава, от горения пороха (зола) и остатков от оболочек пуль. В нагаре, кроме хлористого калия, содержатся сернистый

калий, томпак, свинец, железо, зола и олово. Если сделать несколько выстрелов гильзами с капсюлями без пороха и не вычистить канал ствола, то через короткое время (1-2 часа) вся поверхность канала, покрытая нагаром, поржавеет [4].

Коррозия в канале ствола после выстрела, особенно в условиях повышенной влажности (в тумане, во время дождя и при отпотевании ствола) начинает развиваться немедленно. Теплый ствол не может отпотеть, значит, он не может и заржаветь, если, конечно, вода не попала в него каким-либо другим путем (дождь). Холодный ствол отпотеет при внесении оружия в теплое помещение; поэтому оружие следует чистить по возможности на стрельбище, пока ствол еще теплый, удалив из него весь нагар или во всяком случае наиболее активную часть нагара.

Кратко можно сформулировать основные положения коррозии каналов стволов стрелкового оружия.

При выстреле в канале отлагаются остатки от сгоревшего пороха и капсюля вместе с остатками от оболочки пули. Горение пороха, будучи почти полным, дает нагар, не причиняющий вреда. При горении капсюльного состава, наоборот, образуются соли, такие как хлористый калий, сходный с обычной поваренной солью. Эта соль отлагается на поверхности во всех трещинках, порах и на гладких поверхностях канала ствола, затвора, поршня затворной рамы, газовой камеры. При этом соли сплавляются с остальными частичками рыхлого нагара, образуя трудноотдираемый нагар. Если сначала эти остатки не приносят вреда, то вскоре они начинают быстро притягивать влагу. Сталь ржавеет очень быстро, если она покрыта мокрой солью; эта соль не растворяется в масле; она очень слабо подвергается воздействию масла и каких-либо растворов, содержащих масло, и продолжает поглощать влагу и после того, как она подверглась действию масел. Таким образом, соли нагара притягивают воду из воздуха, поглощают ее, растворяются в ней и образуют растворы, вызывающие ржавление. Ржавление ствола, не вычищенного после стрельбы, начинается через 2 часа, как только нагар увлажнится. Подобные процессы происходят в нехромированном канале ствола.

При чистке, таким образом, необходимо:

а) растворить всю соль, находящуюся в канале ствола, в трещинах и на деталях, которые находились в контакте с пороховыми газами, посредством воды или растворов, содержащих воду;

б) протереть эти части насухо;

с) защитить эти очищенные поверхности пленкой смазки, масла или другим предохранительным составом (масло или маслосодержащие растворы не могут очистить канал ствола и газовые ходы от нагара, только вода или водные растворы могут это сделать) [4].

Пороховой нагар в канале ствола наблюдается в виде темных полос. В канале ствола с нарезами нагар скапливается в углах нарезов и обнаруживается при протирании канала ствола чистой ветошью, омеднение обнаруживается в виде легкого медного налета (если после стрельбы оружие не подвергалось чистке раствором РЧС). Пороховой нагар и омеднение удаляют раствором РЧС. Для снятия порохового нагара со стенок газоотводных отверстий могут использоваться специальные металлические разветки.

Наибольшее влияние на коррозию канала ствола оказывают соли, отложившиеся на всей поверхности канала, и меньшее – соли, отложившиеся в трещинах; опыт показал, что коррозия совершенно нового ствола после одного – двух выстрелов протекает примерно так же, как 1 ствола, из которого сделано много выстрелов.

Рассматривая вопрос коррозии каналов стволов стрелкового оружия, нельзя пройти мимо влияния на коррозию остатков от оболочки пуль, томпака или латуни. Оба эти сплава в коррозионном отношении действуют одинаково: в тех местах, где они покрывают канал ствола сплошным слоем, по краям полей нарезов и посередине нарезов коррозии почти не наблюдается (в новом стволе, не имеющем раковин), но зато в непосредственной близости от мест отложения цветных металлов коррозия развивается очень быстро, образуя глубокие раковины. Наиболее сильное ржавление развивается посередине полей и в углах нарезов. Постепенно ржавление проникает и под слой томпака, где образуются раковинки, которые при последующих выстрелах забиваются нагаром и томпаком, и ржавление прогрессирует в глубину [4].

Таким образом, томпак усиливает и направляет коррозию каналов стволов, но только в присутствии электролита – раствора хлористого калия, т. е. в невычищенном стволе. Вычищенный и смазанный канал не корродирует даже при сравнительно большом отложении в нем томпака.

Поверхность каналов стволов современного стрелкового оружия с целью повышения их живучести покрывают слоем хрома – очень твердого и коррозионно устойчивого металла.

Слой хрома в пулеметных стволах имеет толщину 25 микрон (0,025 мм) и не лишен трещинок, порист. В трещинки и в поры при выстреле забивается нагар, который поглощает влагу и засасывает ее под слой хрома. Поэтому под слоем хрома при плохой чистке или при хранении невычищенных стволов быстро развивается коррозия. Однако встречаются образцы стрелкового оружия с хромированными стволами: карабины СКС изготовления до 1951 года; пистолеты

Макарова и Стечкина изготовления до 1954 года; ручные противотанковые гранатометы РПГ-2.

При коррозии хромированных каналов стволов на поверхности как будто чистого (блестящего при просмотре на свет) канала ствола появляется мелкая сыпь в виде бугорков или песчинок. Если протереть канал чистой белой тряпочкой, то на ней будет замечен красноватый налет ржавчины. Бугорки, которые появляются со временем на поверхности плохо вычищенного канала хромированного ствола, представляют собой кристаллики ржавчины, которая как бы вылезла из-под слоя хрома в местах, где расположены трещинки или поры. Сцепление хрома с основным металлом ослабляется, и при последующей стрельбе хром может быть сколот пулей и пороховыми газами.

Сетка разгара хромового покрытия в виде пересекающихся трещинок, как правило, наблюдается в казенной части ствола, особенно у пулеметных стволов. Так, при стрельбе из пулемета ПКМ. ПКМТ сетка разгара появляется после 500 выстрелов.

При выстреле температура поверхности канала ствола достигает 1000 градусов по С, что приводит к расширению канала ствола. От выстрела к выстрелу происходит периодическое расширение ствола и возвращение его в первоначальное состояние. Это приводит к образованию сетки разгара и сколов хрома, которые наблюдаются главным образом у пульного входа, посередине нареза и у боковой грани на полях. Кроме того происходит оплавление поверхностей стенок канала ствола в местах скола хрома. В связи с этим изменяется поверхность канала ствола и увеличивается провыр пороховых газов между пулей и стенками канала ствола, что приводит к уменьшению начальной скорости и, как следствие, к увеличению разброса пуль. Для поддержания заданной живучести нельзя допускать перегрева ствола во время стрельбы.

Сколы хрома появляются в канале пулеметного ствола обычно после 1500 выстрелов и более, а разгар с казенной части наблюдается после 2500 выстрелов. Появление этих дефектов ствола зависит от соблюдения режима огня и конструкции оружия (калибра ствола и мощности патрона). Так, сетка разгара в стволе 14,5-мм пулеметов КПВ (КПВТ) появляется после 200-300 выстрелов, а сколы хрома в виде раковин могут появляться после 400-500 выстрелов [3].

Указанные дефекты в пределах живучести ствола не оказывают влияния на эксплуатацию оружия, однако являются предпосылками для появления ржавчины и шелушения хрома. Такие дефекты, как раковины, следы ржавчины, сколы или шелушение хрома в канале ствола, допускаются при условии нормального боя оружия. Наличие указанных дефектов в патроннике допускается при условии энергичного извлечения стреляной гильзы выбрасывателем затвора.

Для того что бы предотвратить коррозию хромированных каналов ствола, их необходимо чистить после стрельбы водным раствором соды. При промывке водой канала ствола растворяются все приплавленные к поверхности его соли, затем протиранием из канала ствола удаляется вода и смазкой предотвращается проникновение влаги под слой хрома через поры и трещинки. Если не растворить приплавленного хлористого калия, он останется под смазкой, притянет влагу из воздуха, и под смазкой получится раствор хлористого калия, который будет втягиваться по трещинкам и порам под слой хрома и вызывать там сильную коррозию.

Количеством наград в стволе зависит от количества произведенных выстрелов и состояния канала ствола. При наличии незначительных

сколов хрома количество нагара, оставшегося в стволе после одного и того же количества выстрелов, удваивается по сравнению с количеством нагара, оставшегося в стволе без поражений. Оставшийся в канале ствола неочищенный нагар, ржавчина, раковины делают поверхность канала ствола шероховатой, при движении по такому стволу пуля испытывает излишнее трение, не одинаковое с разных сторон. Пуля, вылетая из такого ствола, не выдерживает траектории, свойственной пуле, выпущенной из исправного, вычищенного ствола.

В результате увеличивается рассеивание и нарушается нормальный бой оружия.

Высокая температура пороховых газов оказывает негативное воздействие на критическое сечение (сопло) ствола ручного гранатомета РПП-7. После определенного количества выстрелов на поверхности критического сечения (сопле) ствола появляются прожоги, вымоины металла – т.н. эрозионный износ. При исчерпании гарантийной живучести, заданной заводом-изготовителем, эрозионный износ достигает максимальной величины. Поэтому появившиеся после стрельбы прожоги и вымоины металла запрещается выводить, так как при этом происходит ускоренный износ ствола гранатомета.

Огнестрельным является оружие, в котором снаряд (пуля, дробь, картечь) получает поступательное движение за счет действия пороховых газов, образовавшихся при сгорании взрывчатого вещества. По этому признаку огнестрельное оружие отличается от других видов оружия (пневматического, метательного). Все огнестрельные и другие виды оружия требуют особого ухода.

Список использованных литературы

1. Владимиров В.Ю., Голубев Н.В. *Криминалистическое оружиеведение: Генезис современности.* – М.: Юридический центр ПРЕСС. – 2005 г.
2. Монетчиков С. *Оружейная мастерская //Журнал подразделений специального назначения Братишка.* – 2008. – №02(119). – С.– 40-43.
3. *Боевая подготовка работников органов внутренних дел: учебник:/ под ред. И.А. Дворяка.*– М.: МВШМ МВД РФ, 1991. – 267 с.
4. *Начальная военная подготовка: учебник:/ А.И. Аверин, И.Ф. Выдрин, Н.К. Ендовицкий и др.; Под ред. Ю.А. Науменко.* – 5-е изд., испр. – М: Воениздат, 1985. – 255 с.

УДК: 343.98

МРНТИ: 10.85.41

Абдахметов А.Т.¹

¹м.ю.н., преподаватель кафедры ВиТСП Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, г. Алматы, Казахстан.

СТРЕЛЬБА ПО ДВИЖУЩИМСЯ ЦЕЛЯМ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы стрельбы разных боевых средств, относительно стреляющего и месторасположения, скорости движения, тактика стрельбы, основные особенности стрельбы по движущимся целям, способы стрельбы по движущимся целям, применение трассирующих пуль при стрельбе по движущимся целям.

Ключевые слова: движущиеся цели, пехота, связисты, мотоциклисты, боевые машины, десанты, танки, угол, стрельба, движения, пулемет

А.Т. Абдахметов¹

¹з.ғ.м., Қазақстан Республикасы Мақан Есболатов атындағы ІІМ Алматы Академиясының Әскери тактикалық арнайы дайындық кафедрасының оқытушысы.

ҚОЗҒАЛМАЛЫ НЫСАНДАР БОЙЫНША АТЫС

Аңдатпа

Мақалада әр түрлі әскери қарулардың атушы мен орналасу жеріне байланысты ату ерекшеліктері, қозғалу жылдамдықтары, ату тактикасы, қозғалмалы нысан бойынша атудың негізге ерекшеліктері, қозғалмалы нысан бойынша ату тәсілдері, қозғалмалы нысан бойынша ату кезіндегі орын ауыстыратын оқтарды қолдану қарастырылады.

Түйін сөздер: қозғалмалы нысандар, жаяу жүргіншілер, байланысшылар, мотоциклистер, атыс көліктері, десанттар, танкілер, бұрыш, ату, қозғалыс, пулемет.

A.T. Abdakhmetov¹

¹Master of Law, lecturer of the Department of Military and Tactical-Special Training of the Almaty Academy of the Ministry of the Interior of the Republic of Kazakhstan named after Makan Yesbulatov, Almaty, Kazakhstan.

SHOOTING ON MOVING TARGETS

Abstract

The article deals with the shooting of various military means, relatively to the shooting person and location, the speed of movement, the tactic of shooting, the main features of shooting on moving targets, the use of tracer bullets when shooting on moving targets.

Key words: moving targets, infantry, signalers, motorcyclists, combat vehicles, assault forces, tanks, angle, shooting, movement, machine gun.

В бою часто будут встречаться движущиеся цели, положение которых относительно стреляющего во время стрельбы непрерывно изменяется. Ими могут быть группы пехоты, связисты, подносчики, мотоциклисты, безоткатные орудия или ПТУРС на автомобилях, бронетранспортеры или боевые машины пехоты, десанты на танках, а в районе водных преград – плавающие автомобили, бронетранспортеры, БМП и другие переправочные средства.

Скорости движения целей могут быть весьма различными. На поле боя обычно скорость движения пешей цели может быть от 1,5 до 3 м/сек (5-10 км/ч), автомобилей и бронетранспортеров – 3-8 м/сек (10-30 км/ч), БМП и танков – 3-6 м/сек (10-20 км/ч); переправочные средства преодолевают водную преграду со скоростью до 3 м/сек.

Направление движения цели относительно стреляющего может быть фронтальным, когда цель движется в плоскости стрельбы на стреляю-

щего или от него; косым, когда цель движется под острым углом к плоскости стрельбы; фланговым, когда цель движется перпендикулярно плоскости стрельбы. Более точно направление движения определяется курсовым углом цели. Курсовым углом цели (K) называется угол у цели между направлением ее движения и направлением на стреляющего. Величина курсового угла изменяется от 0 до 180° [1].

Непрерывное изменение положения движущейся цели относительно стреляющего значительно осложняет стрельбу, особенно при больших скоростях цели. Представим себе, что в точке Ц1 обнаружена цель, движущаяся в направлении АБ со скоростью $V_{ц}$. До момента открытия огня требуется какое-то время на подготовку исходных данных, на подачу команды и выполнение ее стреляющим. За это время цель продвинется на некоторое расстояние и окажется не в точке Ц1, а в точке Ц2. Поэтому при определении исходных установок для открытия огня нужно исходить не из дальности ОЦ1, на которой цель находилась в момент ее обнаружения, а из дальности ОЦ2. Если теперь направить ствол оружия в точку Ц2 и произвести выстрел, то цель окажется непораженной, так как за время полета пули цель переместится вперед и пули будут располагаться сзади нее.

Попадание в цель возможно только тогда, когда ствол оружия будет направлен в какую-то упрежденную точку Ц3, куда за время полета пули переместится цель. Расстояние Ц2, Ц3, на которое цель перемещается за время полета пули до нее, называется упреждением [1].

Таким образом, основной особенностью стрельбы по движущимся целям является необходимость определения и учета упреждения, т. е. необходимость определения той точки, в которой по расчетам пуля должна встретиться с движущейся целью (упрежденной точки).

При движении цели на стрелка или от него на дальность, не превышающую дальность прямого выстрела, огонь необходимо вести с установкой прицела, соответствующей дальности прямого выстрела. На дальности, превышающей дальность прямого выстрела, огонь ведется с установкой прицела, соответствующей той дальности, на которой цель может оказаться в момент открытия огня.

Величина пути, пройденного целью за время полета пули, подсчитывается путем умножения скорости движения цели на время полета пули до нее. Величина упреждения зависит от скорости движения цели, времени полета пули и от курсового угла цели. Легко понять, что боковое

упреждение будет наибольшим при фланговом движении цели и наименьшим при движении цели, близком к фронтальному.

Упреждение по дальности будет наибольшим при фронтальном движении цели; если движение цели строго фланговое ($K=90^\circ$), упреждение по дальности равно нулю.

Пример 1. На расстоянии 600 м от ручного пулемета наблюдаются перебежки пехоты противника; $K=90^\circ$. Определим величины упреждения по боковому направлению и упреждения по дальности.

Время полета пули обр. 1943 г. на дальность 600 м равно 1,35 сек, скорость движения перебегающих фигур примем 3 м/сек, тогда величина упреждения по боковому направлению равна 4,05 м, а величина упреждения по дальности равна 0 м.

Пример 2. Мотоцикл противника движется со скоростью 30 км/ч (8 м/сек) на дальности 500 м под углом 30° к плоскости стрельбы. Определим упреждение при стрельбе из автомата. Полетное время пули 1,04 сек. В этом случае величина упреждения по боковому направлению равна 4,16 м, а величина упреждения по дальности равна 7,5 м.

Пример 3. Катер противника уходит к противоположному берегу реки со скоростью около 5 м/сек. Определим величину упреждения при стрельбе из пулемета Калашникова (ПКМС) с дальности 800 м.

Полетное время пули 1,53 сек; цель движется от стреляющего, $K=180^\circ$. Величина упреждения по боковому направлению равна 0 м, а величина упреждения по дальности равна 7,65 м.

По результатам решения этих примеров можно сделать вывод о практическом значении упреждения [2].

Упреждение по боковому направлению учитывается во всех случаях, кроме случая фронтального движения цели. Величина упреждения по боковому направлению, как правило, бывает больше половины сердцевинной полосы рассеивания по боковому направлению.

Так, в примере № 1 цель движется сравнительно медленно, однако величина бокового упреждения более чем в пять раз больше половины сердцевинной полосы рассеивания при стрельбе лучшими пулеметчиками (величина упреждения по боковому направлению равна 4,05 м, а величина сердцевинной полосы рассеивания по боковому направлению равна 1,52 м). Следовательно, без взятия бокового упреждения на попадание в цель рассчитывать нельзя, т. к. снап траекторий (эллипс рассеивания) не накрывает цель и окажется сзади нее.

При фронтальном движении цели, когда цель движется на стреляющего или от него, упреждение по дальности не имеет практического значения и не учитывается, так как величина его обычно с избытком перекрывается сердцевинной полосой рассеивания по дальности. Так, в примере № 3 цель, движется с большой скоростью, однако упреждение по дальности значительно меньше половины сердцевинной полосы рассеивания (величина упреждения по дальности равна 7,65 м., а величина сердцевинной полосы рассеивания по боковому направлению равна 75 м).

Таким образом, для стрельбы по движущимся целям практическое значение имеет учет упреждения только по боковому направлению. Это значит, что огонь по движущимся наземным целям следует вести с прицелом, отвечающим дальности до цели в момент производства выстрела, а точку прицеливания выносить вперед цели на величину бокового упреждения.

В образцах стрелкового оружия боковое упреждение учитывается выносом точки прицеливания в сторону движения цели или установкой целика (бокового барабанчика). В первом случае оно часто выражается и откладывается в видимых размерах цели (в фигурах или корпусах).

Для того чтобы выразить упреждение в фигурах цели, необходимо, как это делалось при подсчете поправки на боковой ветер, величину упреждения в метрах поделить на ширину (длину) цели; отсчет упреждения в фигурах производится от середины цели.

При стрельбе из пулемета упреждение может быть взято до начала стрельбы с помощью целика, при этом целик передвигается в сторону движения цели и прицеливание производится в середину цели. Если же условия стрельбы не позволяют установить целик, упреждение берется в фигурах цели или в метрах.

При стрельбе из ручного (РПК-74) и ротного (ПКМ) пулеметов упреждение может быть выражено в тысячных и взято в делениях целика. Ведение огня при этом облегчается тем, что точка прицеливания выбирается на самой цели. Для расчета упреждения в тысячных надо величину линейного упреждения в метрах умножить на 1000 и разделить на расстояние до цели (по формуле тысячной). Например, если при стрельбе из ручного пулемета на дальность 500 м по бегущей фигуре ($V_{ц}=3$ м/сек, $K=90$) линейное упреждение равно 3 м, то упреждение в тысячных равно 6 тысячным, т. е. три деления целика. Если цель движется вправо, целик устанавливается вправо 3, при прицеливании ствол будет вынесен вперед по движению цели; если цель движется влево, целик устанавливается влево [2].

Рассчитанные подобным образом упреждения при стрельбе по наиболее типичной для стрелкового оружия цели (бегущая фигура со скоростью 3 м/сек) для флангового движения приведены в таблице.

Можно рекомендовать запомнить соответствующие строчки таблицы автоматчикам и пулеметчикам. Однако с многократно проверенной на практике точностью можно допустить следующие округления, очень удобные для запоминания величин упреждения: при стрельбе из автоматов и пулеметов на дальностях до 600 м величина упреждения при фланговом движении живой силы ($V_{ц} = 3$ м/сек) в фигурах человека равна числу сотен метров до цели или пяти тысячным. Если цель (мотоциклист, автомобиль, бронетранспортер)

Упреждения при стрельбе из стрелкового оружия для флангового движения

Упреждение	Оружие под патрон	Дальность, м							
		100	200	300	400	500	600	700	800
в фигурах человека	7,62-мм обр.1943 г.	1	2	3	4	5	8	10	12
	7,62-мм винтовочный	1	1,5	2,5	3,5	4,5	6	7	9
	5,45-мм автоматный	0,5	1,5	2,5	3,5	4,5	6	7,5	9,5
в тысячных	7,62-мм обр.1943 г.	4,5	5	5	5,5	6	6,5	7	8
	7,62-мм винтовочный	4	4	4	4,5	4,5	5	5	5,5
	5,45-мм автоматный	1,5	2	2	2	2	2,5	2,5	3

перемещается со скоростью 20 км/ч, то упреждение при фланговом движении надо брать вдвое больше, чем при стрельбе по живой силе [2].

Однако в боевой обстановке стреляющий не сможет точно определить курсовой угол цели. Опытные данные показывают, что не все стрелки могут определить курсовой угол даже с

точностью до 15°. На основании этого в наставлениях по стрелковому делу дается указание о том, что при косом движении цели упреждение следует брать в два раза меньше, чем при фланговом. Это упрощение также оправдывается практикой, так как значительно облегчает расчеты стреляющего, хотя и дает небольшой проигрыш в точности.

В практике стрельбы из стрелкового оружия по движущимся целям нашли применение два способа ведения огня: способ сопровождения цели огнем и способ выжидания цели (огневого нападения). Сущность способа сопровождения цели огнем заключается в том, что стреляющий, взяв требуемое упреждение, перемещает оружие (линию прицеливания) в сторону движения цели соответственно ее скорости, и в момент наиболее правильной наводки ведет огонь короткими или длинными очередями в зависимости от дальности стрельбы и от скорости движения цели. При стрельбе из автомата трудно в течение продолжительного времени вести огонь, сопровождая цель, и поэтому огонь рекомендуется вести короткими очередями, уточняя правильность наводки после каждой очереди. При стрельбе из пулеметов, в зависимости от дальности стрельбы и скорости движения цели, огонь можно вести короткими или длинными очередями. Упреждение для ведения огня этим способом берется по рассмотренным выше правилам и учитывается или выносом точки прицеливания, или установкой целика (бокового барабанчика).

Стрельба способом сопровождения по расчетам имеет такую же действительность, как и стрельба по неподвижным целям, так как при правильно взятых упреждении и точки прицеливания средняя траектория должна проходить в середине цели.

Сущность способа выжидания цели (огневого нападения) заключается в том, что стреляющий прицеливается в точку, выбранную впереди движения цели, и с подходом цели к этой точке на величину полутора – двух табличных упреждений или непосредственно к ней (если упреждение учтено с помощью целика), прочно удерживая автомата (пулемет), производит длинную очередь. Цель, перемещаясь, пересекает снап траекторий. Если цель не будет поражена с первой очереди выстрелов, стреляющий выжидает ее в следующей точке прицеливания и повторяет стрельбу при подходе к ней цели на величину нужного упреждения.

Величина бокового упреждения и длина очереди при стрельбе способом выжидания цели (огневого нападения) выбираются так, чтобы были учтены возможные ошибки в определении скорости цели и момента открытия огня.

Скорость движения цели может быть определена с ошибкой, а следовательно, и упреждение может оказаться большим или недостаточным, тогда при стрельбе пули очереди пройдут впереди или сзади цели. Но и при правильно рассчитанном упреждении стрелок может допустить ошибку в выборе момента открытия

огня, и тогда тоже возможны трассы опережающие (если огонь открыт рано) или отстающие (если огонь открыт с опозданием). Чтобы компенсировать возможные ошибки при ведении огня способом выжидания цели, огонь открывают с упреждением заведомо большим, чем рассчитанное для данной скорости цели; а для того, чтобы все пули не оказались впереди цели, увеличивают длину очереди. Вот почему в правилах стрельбы по движущимся целям, изложенным в наставлениях по стрелковому делу, указано, что при ведении огня способом выжидания цели (огневого нападения) упреждение берут в полтора – два раза больше, чем при ведении огня способом сопровождения цели.

Практически при стрельбе способом выжидания цели при фланговом движении ее со скоростью 3 м/сек величина упреждения в фигурах человека округленно равна удвоенному числу сотен метров до цели, а в тысячных – 10 тысячным. По целям, имеющим большие скорости, упреждение соответственно увеличивается; при косом движении цели упреждение берется вдвое меньше, чем при фланговом.

Так увеличением величины упреждения компенсируют возможные ошибки в определении скорости цели, чтобы не получить отстающих трасс.

Чтобы компенсировать возможные ошибки в другую сторону и не получить всю очередь впереди цели, стрельбу ведут только длинными очередями. Причем длина очереди на дальностях до 600 м должна быть не менее 5-8 выстрелов; с увеличением дальности стрельбы и скорости цели, т.е. с увеличением упреждения, длина очереди должна возрастать до 10-15 выстрелов [2].

Стрельба способом выжидания цели (огневого нападения) не требует точного определения скорости движения цели и дальности до нее (в пределах дальности прямого выстрела), так как, заведомо беря упреждение больше табличного, предполагается поражение цели за счет пересечения ею снопа траекторий пуль. В этом главное преимущество данного способа ведения огня по движущимся целям. Но такой способ имеет значительно меньшую действительность, чем стрельба способом сопровождения цели. Однако в практике боя далеко не всегда удается вести огонь способом сопровождения цели. Так, например, трудно вести огонь этим способом по целям, движущимся с большими скоростями; по целям, движущимся на встречном скате под острым углом к направлению стрельбы; малоэффективен этот способ при отсутствии трассирующих пуль и при плохих условиях наблюдения за рикошетами.

Во многих случаях можно вести огонь по одной цели, сочетая оба способа стрельбы.

Применение трассирующих пуль при стрельбе по движущимся целям обеспечивает лучшее наблюдение за результатами стрельбы и возможности уточнения упреждения.

При фронтальном движении цели направление стрельбы остается неизменным, а расстояние до цели изменяется непрерывно. При этом, как уже отмечалось выше, никакого упреждения определять не нужно. Однако при подготовке данных надо учитывать, что от момента обнаружения цели до момента открытия огня затрачивается некоторое время, обычно 20-40 сек. Это время при рассмотрении правил стрельбы по движущимся целям принято называть работным временем.

Если, например, цель - пехота противника – движется за танками с рубежа 700 м со скоростью 3 м/сек, то за работное время 30 секунд она пройдет путь в 90 м. Значит, обнаружив цель на расстоянии 700 м, для открытия огня в этом случае следует назначить прицел «б».

Возможен и другой способ выбора (назначения командиром отделения) исходной установки прицела при фронтальном движении цели. На пути предполагаемого движения цели выбирают несколько рубежей или местных предметов и определяют по ним исходные установки – прицел и точку прицеливания (с учетом поправки на боковой ветер). Огонь по цели открывают в момент ее подхода к одному из намеченных рубежей.

Напряженные моменты боя, особенно при отражении атак и контратак противника, огонь по целям, движущимся в плоскости стрельбы, выгодно вести в пределах дальности прямого выстрела с постоянной установкой прицела.

Стрельбу по атакующей живой силе противника на расстоянии от 200 м и ближе следует вести длинными очередями с рассеиванием пуль по фронту цели. При этом быстрота углового перемещения пулемета (автомата) должна быть такой, чтобы плотность огня во всех случаях была не менее двух пуль на каждый метр фронта цели.

Вид способ ведения и корректирования огня по целям, движущимся в плоскости стрельбы выбираются в зависимости от характера цели и обстановки, по тем же правилам, что и при стрельбе по неподвижным целям, так как направление стрельбы не изменяется, а изменение дальности из-за движения цели за время полета пуль настолько незначительно, что его нет смысла учитывать. Если же по цели ведется огонь в

течение сравнительно продолжительного времени (15-20 сек), то цель при скорости 4-5 м/сек переместится на 60-100 м. Такое изменение расстояния может учитываться в ходе стрельбы обычно изменением точки прицеливания [3].

Корректирование огня осуществляется по результатам наблюдения за рикошетами пуль на местности, за положением трасс или за поведением обстреливаемой цели. При этом следует учитывать положение только группы рикошетов пуль или трасс одной или нескольких очередей.

Если рикошеты (трассы) наблюдаются в створе с целью, но дальше или ближе нее, то поправка в установку прицела или положение точки прицеливания вводится с учетом характера движения цели. Так, например, наблюдая недолеты в 100-150 м по приближающейся цели, можно, не изменяя прицела и точки прицеливания, выждать, когда цель подойдет к месту падения пуль, и в этот момент продолжить стрельбу. Если в этих условиях получены перелеты, то необходимо уменьшить прицел на 1-2 деления или понизить точку прицеливания на одну фигуру человека (при этом дальность стрельбы в среднем уменьшится на 100-150 м) [3].

При стрельбе по живой силе противника на бронетранспортерах, БМП или автомобилях кроме патронов с обыкновенными пулями следует применять патроны с бронебойно-зажигательными пулями.

Основной трудностью стрельбы при фланговом и косом движении цели является необходимость учета бокового упреждения. Выше были рассмотрены общие выводы и примеры по расчету величины бокового упреждения; в наставлениях по стрелковому делу даются таблицы упреждений по типичным целям. Понятно, что в боевых условиях не представляется возможным пользование таблицами стрельбы. Надо либо запомнить всю таблицу упреждений для данного вида оружия, либо знать полевые правила расчета упреждений с округлениями, при которых сохраняется достаточная для практики точность. Такие правила были уже приведены выше. Практика боевой подготовки войск показала их несомненную пользу: личный состав подразделений легко их запоминает и при достаточной тренировке умело применяет. Помимо упреждения в подготовке данных по движущимся целям надо учитывать и боковой ветер.

Корректирование направления при стрельбе способом выжидания осуществляется по наблюдениям за группированием трасс очереди относительно цели. Признаком правильно взятого упреждения является наличие трасс, прошедших как впереди, так и позади цели.

Корректирование дальности при фланговом и косом движении цели производится так же, как и по неподвижным целям, потому что практически расстояние до цели из-за времени стрельбы можно считать неизменным.

Как известно, при стрельбе по движущимся целям надо брать необходимое упреждение, установив мушку или прицельный пенек впереди движения цели или произведя необходимую поправку поворотом бокового маховика.

Список использованных литературы:

1. Монетчиков С. Оружейная мастерская //Журнал подразделений специального назначения Братишка. – 2013. – №04(181). – С. – 16-19.

2. Боевая подготовка работников органов внутренних дел: учебник/ Под ред. И.А. Дворяка.– М.: МВШМ МВД РФ, 1991. – 267 с.

3. Начальная военная подготовка: учебник:/ А.И. Аверин, И.Ф. Выдрин, Н.К. Ендовицкий и др.; Под ред. Ю.А. Науменко. – 5-е изд., испр. – М: Воениздат, 1985. – 255 с.

УДК: 343.98

МРНТИ: 10.85.01

Кусаинов С.Ж.¹

*¹к.ю.н., старший преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин Института истории и права КазНПУ им. Абая
e-mail: zagalbaili@mail.ru*

ЕСТЕСТВЕННО-НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ КРИМИНАЛИСТИКИ

Аннотация

Криминалистическая техника относится к числу первых сложившихся в криминалистике понятий. С течением времени криминалистическая техника стала складываться в качестве одного из разделов криминалистики, который вначале именовался уголовной техникой. Этот термин обозначал способы применения естественных наук (главным образом химии, физики, биологии) при расследовании уголовных правонарушений.

Криминалистическая техника – это система научных положений и основанных на них технических (в широком смысле) средств, приемов и методов, предназначенных для собирания и исследования доказательств в процессе судопроизводства по уголовным, гражданским и административным делам. При разработке своих специальных средств и методов криминалистическая техника использует достижения естественных и технических наук.

Ключевые слова: криминалистическая техника, научно-технический прогресс, технико-криминалистические средства и методы, раскрытие и расследование преступлений, уголовные правонарушения

С.Ж. Кусаинов¹

¹з.э.к., Абай атындағы КазҰПУ, Тарих және құқық институтының, қылмыстық-құқықтық пәндері кафедрасының аға оқытушысы,
e-mail: zagalbaili@mail.ru

КРИМИНАЛИСТИКАНЫҢ ДАМУЫНЫҢ ЖАРАТЫЛЫСТАНУ-ҒЫЛЫМИ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа

Криминалистік техника криминалистикадағы ең алғашқы пайда болған түсініктердің бірі, осы ғылымның қалыптасу кезеңіндегі негізі. Әуелі кезде криминалистік техника «қылмыстық техника» деп аталған, яғни қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашу және тергеу техникасы. Сондықтан бұл термин алғашқыда криминалистиканың түсінігі ретінде қолданылған.

Криминалистік техника – бұл қылмыстарды ашуда, тергеуде және алдын алуда, қылмыстық, азаматтық, әкімшілік істер бойынша сот ісін жүргізудегі заттай дәлелдемелерді жинау және зерттеу үшін арналған ғылыми ережелер және оның негізінде жетілдірілген техникалық құралдар, тәсілдер жүйесі. Криминалистік техника арнаулы амалдар мен әдістерді өңдеу кезінде жаратылыстану және техникалық ілімдердің жетістіктерін пайдаланады.

Түйін сөздер: криминалистік техника, ғылыми техникалық прогресс, криминалистік техникалық амалдар және әдістер, қылмыстарды ашу және тергеу, қылмыстық құқық бұзушылықтар

S.Kussainov¹

¹Head of the criminal law disciplines of the Institute of History and Law named after Abai Kazakh National Pedagogical University.
e-mail: zagalbaili@mail.ru

NATURALLY-SCIENTIFIC BASES OF DEVELOPMENT OF CRIMINALISTICS

Abstract

Forensic science is one of the first concepts developed in forensic science. Over time, forensic technology began to evolve as one of the sections of criminalistics, which at first was called criminal technology. This term denoted the methods of applying the natural sciences (mainly chemistry, physics, biology) in the investigation of criminal offenses.

Forensic technology is a system of scientific provisions and technical (broadly based) means, methods and methods designed to collect and study evidence in the process of legal proceedings in criminal, civil and administrative cases. In the development of its special tools and methods, forensic technology uses the achievements of natural and technical sciences.

Key words: criminalistics technique, scientific and technical progress, criminalistics technique facilities and methods, opening and investigation of crimes, criminal offences

Введение. Современный уровень преступности в Казахстане, несовершенство законодательства свидетельствуют о том, что традиционно сформировавшаяся в процессе доказывания и судебного разбирательства по уголовным делам ориентация на вербальные способы получения доказательств, на их личностные источники оказывается малоэффективной. Более эффективными в борьбе с преступностью являются новые возможности криминалистической техники.

Основная часть. Проблемам криминалистической техники ученые уделяют пристальное внимание, но в основном в аспекте совершенствования методов и средств, применяемых в собирании и исследовании материальных следов преступлений.

Значимые проблемы проявляются в организации деятельности экспертов и специалистов-криминалистов, в технико-криминалистической подготовке следователей и оперативных работников органов внутренних дел.

Нельзя сказать, что этим проблемам вообще не уделялось внимания в криминалистической литературе. С начала 90-х годов прошлого века появился ряд научных работ (В.А. Вольнского, Ю.Г. Корухова, Р.Ш. Пампушко и др.), посвященных развитию криминалистической техники. Но с тех пор многое изменилось в практике раскрытия и расследования уголовных правонарушений, в 2014г. был принят новый УПК РК. Все это объективно наложило свой отпечаток на проблемы криминалистической техники, особенно в обозначенном выше аспекте.

Использование технико-криминалистических методов и средств в раскрытии и расследовании преступлений, как отмечает В.Я. Карлов, исторически обуславливалось потребностью общества в обеспечении своей безопасности от активизирующейся в условиях капиталистического производства преступности.

Среди факторов, вызывающих объективную необходимость более широкого использования технико-криминалистических средств и методов в раскрытии и расследовании уголовных правонарушений, можно выделить следующие:

1. Проводимые в нашей стране реформы обусловили за собой кардинальные изменения во всех сферах общественной жизни (государственном устройстве, политике, экономике, социальной сфере и т.п.). Изменения в экономике сопровождались спадом производства, повлекшим рост безработицы, массовое обнищание населения, и как следствие, рост преступности, ее крайне негативные качественные и количественные изменения — повышение уровня профессионализма, организованности и вооруженности.

2. С развитием научно-технического прогресса возрастают возможности технико-криминалистических методов и средств в раскрытии и расследовании преступлений. Показательная в этом отношении ситуация наблюдается в криминалистической фотографии. Преимущества цифровой фотографии перед обычной фотосъемкой имеют для следователя особое значение, поскольку кроме экономии времени создается возможность повысить эффективность процессуального оформления фотоснимков путем засвидетельствования их подлинности непосредственно на месте производства следственных действий.

3. В условиях научно-технического прогресса и современного состояния преступности существенно возросли потребности правоохранительных органов в совершенствовании технико-криминалистического обеспечения раскрытия и расследования уголовных правонарушений.

Отдельные тенденции, действующие на различных исторических этапах развития правовых и организационных основ применения криминалистической техники, имеют устойчивый закономерный характер, который выражается в следующих положениях.

Во-первых, возрастающая потребность общества в обеспечении своей безопасности, в том числе от преступности, объективно предопределяет поиск более современных методов и средств решения этой проблемы. При этом научно-технический прогресс открывает новые возможности в борьбе с преступностью, а его

достижения выступают в качестве источника и основного средства развития криминалистической техники.

Во-вторых, необходимость в применении криминалистической техники обуславливает появление соответствующих правовых и организационных форм. Они оказывают активное обратное воздействие на процессы «объективизации и технизации» уголовного судопроизводства, замедляя, либо ускоряя их. При этом основная роль принадлежит уголовно-процессуальным формам регулирования применения технико-криминалистических методов.

В-третьих, в своем развитии право и организация тесно взаимодействуют между собой и взаимно обуславливают друг друга. С одной стороны, организационные формы применения технико-криминалистических методов и средств совершенствуются под влиянием изменений в правовом регулировании и являются производными от последних, конкретизируют их. С другой стороны, организационные формы в силу их динамичности (в отличие от известного консерватизма права) упорядочивают применение технико-криминалистических методов и средств по вопросам, не получившим закрепления в праве, и тем самым являются основой для совершенствования законодательства [1, с. 30].

В последнее время обращается особое внимание на возможности технико-криминалистических методов и средств в собирании и исследовании не только материально отображаемой криминалистически значимой информации, но и вербальной. По мнению ряда ученых-криминалистов, это одно из важнейших направлений расширения и укрепления доказательственной базы по уголовным делам [2, 112].

Понятие криминалистической техники на разных этапах развития науки определялось по-разному. В самых первых работах по криминалистике, изданных в начале XX столетия, под криминалистической техникой понималась вся криминалистика и ее иногда называли уголовной техникой.

С течением времени термином «уголовная техника» стали обозначать один из разделов науки криминалистики. Под техникой стали понимать систему «приемов исследования вещественных доказательств и физических признаков в целях розыска, опознания и идентификации лиц и предметов, фигурирующих в следственных делах» [3, с. 7; 4, с. 6-7;].

А.И. Винберг дает сугубо «техническое» определение криминалистических средств. Он пишет: «Под средствами в криминалистике подразумеваются: различная аппаратура, мате-

риалы, оборудование, специально применяемые для обнаружения, собирания, фиксации и исследования судебных доказательств» [5, с. 5]. Несколько позже, в 1959 году, он уточняет это определение как «совокупность научно-технических приемов и средств, применяемых при расследовании преступлений для обнаружения, сохранения, фиксации, изъятия и исследования различных судебных доказательств» [6, с. 24].

Между тем, оставался неясен вопрос, какие конкретно технические средства могут быть отнесены к этому разделу криминалистики. Не случайно, спустя уже десятилетие Н.А. Селиванов сформулировал определение криминалистической техники как научно выработанной системы «технических средств и методов, созданных на основе обобщения следственной, судебной и экспертной практики, а также активного применения достижений естественных и технических наук и предназначенных для фиксации материальной обстановки при осмотре мест происшествий, проведении иных следственных действий, собирании вещественных доказательств, их следственном осмотре и предварительном исследовании, в уголовной регистрации, при розыске и задержании преступников, а также в процессе криминалистической экспертизы с целью предупреждения, предварительного расследования преступлений и правильного разрешения уголовных дел в суде» [7, с. 27]. В этом определении предпринята попытка рассматривать ее как совокупность не только приборов, аппаратуры, инструментов, приспособлений, материалов, но и методов (способов, приемов, методик), применяемых в криминалистических целях.

Отмечая достоинства и недостатки этого определения, Г.И. Грамович писал: «Ценно в этом определении то, что средства криминалистической техники составляют не какую-то разрозненную совокупность приборов, инструментов, приспособлений и приемов их использования, а единую, целостную научно обоснованную систему, сформировавшуюся в результате потребностей практики для решения определенных задач, стоящих перед правоохранительными органами. Однако в определении не нашло отражение то, что криминалистическая техника как раздел науки криминалистики – это также система определенных научных положений, сведений и знаний» [8, с. 24].

Определить криминалистическую технику в узком, собственном смысле слова невозможно без указания ближайших целей и материальных объектов, на которые направлено использование технических методов и средств криминалистики.

Именно такой подход к решению обозначенного вопроса положил в основу своих суждений В.А. Волынский, сформулировав прежде исходные посыпки, которые должны быть учтены при конструировании определения криминалистической техники. К таким исходным посылкам он относит:

- понимание криминалистической техники как неотъемлемой части криминалистической науки;
- отнесение к содержанию криминалистической техники научные положения криминалистики и других наук, достижения которых являются основой для совершенствования криминалистических методов и средств;
- составление предметного содержания криминалистической техники из технических средств, приемов и методов, различных по своей природе, но единых по целям формирования и применения;
- усмотрение в качестве цели разработки и применения технико-криминалистических средств, приемов и методов установление истины в судопроизводстве.

Взгляд на криминалистику как на синтетическую, интегральную область знаний способствует пониманию ее единства: теряет смысл разделение техники и других ее разделов на составляющие их знания, утверждается неотъемлемая принадлежность техники к системе криминалистических знаний. В связи с этим изменяется и содержание криминалистической техники: научных положений, технико-криминалистических методов и средств. Ее научные положения пополняются данными современных областей знания, таких как кибернетика, электроника, информатика. Они становятся базой разработки новых технико-криминалистических методов и средств.

Именно это обстоятельство дает нам основание согласиться с мнением А.Ф. Волынского, что «криминалистическая техника это такое же обобщающее понятие, как, например, «техника связи», «медицинская техника», «военная техника» и т.п.» [9, с.29].

Классификация криминалистической техники на технические средства, разработанные: а) в иных отраслях науки и техники без их конструктивных изменений; б) в других отраслях науки и техники и конструктивно, функционально приспособленных к решению «отраслевых» задач; в) непосредственно в криминалистике – указывает на источники ее формирования, но не отражает содержание и специфику результатов этого процесса.

Подобное толкование содержания криминалистической техники может быть обосновано общностью целей и правовых основ ее применения. В качестве целей выступают раскрытие и расследование уголовных правонарушений, а правовой основой является уголовно-процессуальное законодательство. Важно, чтобы такая техника соответствовала критериям допустимости, а ее применение не создавало угроз жизни и здоровью, не унижало бы чести и достоинства граждан. Для обеспечения этих условий использование криминалистической техники должно базироваться на специально разработанных методиках и тактических приемах. Именно в этом контексте должны определяться понятие, содержание и практическое значение в целом в системе технико-криминалистического обеспечения раскрытия и расследования уголовных правонарушений как вида деятельности.

Однако необходимо обратить внимание на закономерности компьютеризации криминалистики (в том числе и криминалистической техники) как отражение общего процесса компьютеризации наук.

В настоящее время невозможно себе представить криминалистическую технику без средств автоматизации и вычислительной техники: аналитические приборы – без компьютера; криминалистические учеты — без АИПС (Автоматизированные информационно-

поисковые системы). При этом средством криминалистической техники становится не просто ЭВМ, а система компьютерных технологий с необходимым программным обеспечением, разработанным для решения технико-криминалистических задач.

Заключение.

1. Криминалистическая техника - целостная система, выработанная на научной основе путем изучения и обобщения практики борьбы с преступностью и активного использования естественных и технических наук. «Научно выработанная система» позволяет избежать двусмысленности понятия и показывает, что речь идет не о простой сумме орудий труда, а о разделе науки.

2. Техничко-криминалистические средства – это система общетехнических, приспособленных и специально разработанных приборов, аппаратов, оборудования, инструментов, приспособлений, материалов, а также методов и приемов их применения в целях наиболее эффективного проведения предварительного расследования, дознания и предупреждения уголовных правонарушений.

3. Криминалистическая техника по своей природе синтетическая, интегральная отрасль знания. Источниками ее развития являются достижения естественных, технических, гуманитарных, в том числе правовых наук.

Список использованной литературы:

- 1 Карлов В.Я. *Использование криминалистической техники в расследовании преступлений: Научно-практическое пособие.* – М.: Издательство «Экзамен», 2006. – 192 с.
- 2 Тишутина И.В. *Первоначальный этап раскрытия и расследования бандитизма/Дисс... канд. юрид. наук.* – М., 2003. – 245 с.
- 3 Макаренко Н.П. *Техника расследования преступлений.* – Харьков, 1925. <http://www.antiquary.ru/>
- 4 Вышинский А.Я. *Криминалистика. Книга 1. Техника и тактика расследования преступлений.* М.: Советское законодательство, 1935. – 272 с.
- 5 Винберг А.И., Шавер Б. М. *«Криминалистика»* – М.: Государственное изд-во юридической литературы, 1950. – 272 с.
- 6 *Криминалистика. Учебник / Васильев А.Н., Винберг А.И., Голунский С.А., Карнович Г.Б., и др.; Отв. ред.: Голунский С.А.* – М.: Госюриздат, 1959. – 512 с.
- 7 Селиванов Н.А. *О понятии и системе криминалистической техники. //Сб. научн. трудов. Вып. VIII.* – Ташкент, 1969. – 27 с.
- 8 Грамович Г.И. *Основы криминалистической техники.* — Минск: Высш. Школа, 1981. – 208 с.
- 9 Вольнский В.А. *Криминалистическая техника: наука – техника – общество – человек.* – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 311 с.

УДК:343.98(4/9)
МРНТИ:10.85.51

Г.Ж. Османова¹

¹құқықтану ғылымының магистрі,
Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Тарих және құқық институтының
«Қылмыстық-құқықтық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы,
Алматы қ., Қазақстан
e-mail: Gulaina.78@mail.ru

ТЕРГЕП-ТЕКСЕРУ ЖҮРГІЗУ БАРЫСЫНДА ТЕРГЕУ БОЛЖАУЫН ҚҰРУ ЖӘНЕ БОЛЖАУ ҚҰРУДА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРДІҢ РӨЛІ

Аңдатпа

Қылмыстарды ашу мен тергеп-тексеру үстінде жүргізілетін тергеу амалдары әрине, заңда көрсетілген тәртіп бойынша жүргізілуі керек. Бірақ, тергеу онымен ғана шектелмейді. Адам санасының сан алуан ойларының қылмыс жасауда жүзеге асырылуы, оны тергеушінің жасалу механизмін, себебін, және қылмыс бойынша басқа да жағдайларды анықтауы, әрине оңай шаруа еместігі айдан анық. Жасалған қылмыстық әрекет бойынша күдіктіні анықтап ұстауға қылмыстық іс бойынша тергеуді дұрыс болжау арқылы ғана қол жеткізу мүмкін болатындығы туралы мақалада қарастырылады. Сонымен қатар болжау барысында ойлау, түйсік сынды психологиялық қасиеттердің ролі туралы баяндалады. Тергеу үстінде қолданылатын болжау тәсілдерін бір жүйеге келтіріп, тергеу практикасына ұсыну қажеттігі туралы қорытынды келтіріледі.

Түйін сөздер: болжау, тергеулік болжау, тергеуші, қылмыстарды ашу, тергеп тексеру

Османова Г.Ж.¹

¹м.ю.н., старший преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин Института истории и права
КазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан.
e-mail: Gulaina.78@mail.ru

РОЛЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ СВОЙСТВ В ПРОЦЕССЕ ПРОВЕДЕНИЯ РАССЛЕДОВАНИЯ И СОСТАВЛЕНИЯ ВЕРСИИ СЛЕДСТВИЯ

Аннотация

Следственные действия в ходе раскрытия преступления и его расследования, несомненно, должны проводиться в порядке, определенном законом. Однако, следствие не ограничивается только этим. Рассуждение, обдумывание различных мыслей в сознании человека, выявление следователем механизма, мотивов и других условий совершения преступления, конечно, дело не из легких. В статье говорится о том, что выявить и уличить подозреваемого в совершении преступных действий можно только в случае верного прогноза следствия. Вместе с тем в статье рассматривается роль таких психологических свойств, как мышление, интуиция. Формулируются выводы о необходимости систематизации способов прогнозирования в процессе проведения расследования, и внедрении их в следственную практику.

Ключевые слова: прогнозирование, следственная версия, следователь, раскрытие преступлений, следственная проверка

G.Zh. Osmanova¹

¹Master of law sciences, senior teacher of the department of criminal and legal disciplines of the Institute of
history and law of KazNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan
e-mail: Gulaina.78@mail.ru

THE ROLE OF PSYCHOLOGICAL PROPERTIES IN THE PROCESS OF INVESTIGATION AND CONSTRUCTION OF THE VERSION OF CONSEQUENCES

Abstract

Investigative actions in the course of disclosure of a crime and its investigation, undoubtedly, must be conducted in the manner prescribed by law. However, the investigation is not limited to this. Reasoning, thinking over various thoughts in the mind of a person, revealing the mechanism, motives and other conditions for the

commission of a crime by the investigator is certainly not an easy matter. The article says that it is possible to identify and catch a suspect in the commission of criminal actions only in the case of a correct prognosis of the investigation. At the same time, the article examines the role of such psychological properties as thinking and intuition. The article concludes that it is necessary to systematize forecasting methods in the course of investigation, and to introduce them into investigative practice.

Keywords: version, investigative version, investigator, disclosure of crimes, investigative verification.

Кіріспе. Қарастырылып отырған тақырыптың өзектілігі, қылмыстарды ашу үшін қолданылатын алдағы атқарар іс-әрекеттерінің түп тамырымен тығыз байланысты, әрі күн тәртібінен түскен емес десек, артық айтқандық емес. Кез-келген қылмыстық іс бойынша тергеп-тексеру жүргізер алдында тергеушінің алдында жауабын күтіп сансыз сұрақтар тұрады, күдіктіні анықтап, оның әділ жазасын тарттыру үшін сотқа беру міндеті тұрады. Сол жолда жасалатын әртүрлі тергеп-тексеру баспалдақтары күтіп тұрады. Сол әрекеттердің бәрін жүргізіп, сұрақтардың жауабын беріп, жұмбақтардың шешімін тауып күдіктіні ұстап, кінәсін бұлтартпастан мойнына қойып, оны әділ соттың қолына беру тергеушіден өте жоғары кәсіби шеберлікті, біліктілікті талап ететіні сөзсіз. Ешбір заң тергеуді жүргізудің қыр-сырын бекітіп бермейтіні анық. Әрбір қылмыстық құқық бұзушылықтың жеке өзіне тән ерекшеліктерін ескере отырып тергеуші дұрыс, ұтымды болжау және жоспарлау жолымен қылмыстық істе жеңімпаз болып шыға алады, яғни аталған қылмыстық істегі дәлелдеу міндетін жүзеге асыруға, күдіктіні анықтап ұстауға қылмыстық іс бойынша тергеуді дұрыс болжап, жоспарлау арқылы ғана қол жеткізу мүмкін болады.

Қылмыстарды тергеудің нәтижелі болуы, көп жағдайда қылмыстық іс жүргізуде тергеуді қаншалықты дұрыс пайымдауына, жекелеген қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу барысында криминалистикалық болжамның дұрыс жасалуына байланысты. Ол үшін жасалған қылмыстарды жүйелі түрде қарастыра отырып, қылмыстардың криминалистикалық сипаттамасын, тергеу ситуациялары мен болжаулары және т.б. тергеу әрекеттерінің іс-шараларын дұрыс жоспарлай білуде. Деректерге жүгінсек, Қазақстанда жылдың басынан бері 222438 қылмыстық іс тіркелді [1]. Еліміз бойынша соңғы уақыттарда пәтер ұрлығының фактілері кеңінен таралуда, бұл ретте мүліктерімен иелерінің азаматтық (аңшылық, травматикалық, газды) қарулары да ұрланады, бұл ол қарулардың заңсыз айналымға түсуін жоққа шығармайды [2].

Неғұрлым заңға сәйкес, логикалық жағынан дұрыс құрастырылған болжамға сәйкес, қылмысты ашу және тергеп-тексеру бір жүйеге қойылуы керек. Қылмыстардың жасалуы сипаты күннен-күнге әр түрлі бағытта болып отырғандықтан, жекелеген қылмыстарды ашу, оларды тергеу,

тергеп-тексеру барысында жүргізілетін болжамдарын ұтымды қолға алу жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашуға өз септігін тигізери сөзсіз.

Жұмыстың **негізгі мақсаты** болып, болжау ұғымының негізгі теориялық мәселелерін кешенді түрде зерттеу, соның негізінде қылмыстық істерді тез, нәтижелі, сапалы тергеуді қамтамасыз ету бағытында ұсыныстар құру, болжаудың түсінігін анықтау, оның психологиялық мазмұнын негіздеу, болжауды құру барысында тергеушінің ойлау қызметін қарастыру.

Осы мақсатқа жету үшін мақала келесі мәселелерді шешуге тырысады: Тергеулік болжаудың жалпы ережелерін, мән-жайларын білу – тергеудің дұрыс құралдары мен әдістерін, оның бағытын анықтауға, қылмыстарды ашып, тергеп-тексеру үшін ұсыныстар сипатындағы бағдар береді. Сондықтан да тергеулік болжамдарды құруда тәжірибелік ұсыныстар әзірлеу үлкен маңызға ие болғандықтан, қылмыстарды ашу, оларға ұтымды болжамдар құру жасалған қылмыстық құқық бұзушылықты ашуда ролі сөзсіз түсінікті. Осы тергеу болжауын құруда білікті мамандар ұтымды қызмет атқарса, тергеу сапалы, әрі толық дәлелдемеге қол жеткіліген түрде ашылар еді. Сотқа дейінгі тергеп-тексеру, көріп отырғанымыздай, тергеу болжауының қаншалықты маңызды екенін байқатып отыр. Осыған орай бізбен, осы тақырыпты қолға алып, қарастырып, тәжірибеде қолдану үшін ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу әдістерінің негізін болжау ұғымдары, болжауларды құру, тексеру түріндегі таным, психологиялық қызметін зерттеуге қатысты пайда болатын құбылыстар мен заңдылықтар мен жүйелік әдістер құрайды.

ҚР ҚПК-де қылмыстық іс жүргізудің міндеттері – қылмыстық құқық бұзушылықтардың жолын кесу, оларды бейтараптықпен тез және толық ашу, тергеп-тексеру, оларды жасаған адамдарды қылмыстық жауаптылыққа тарту, сот әділдігін жүргізу және қылмыстық заңды дұрыс қолдану деп атап көрсетілген [3].

Қылмыстық істің жедел-шапшаң және жан-жақты жүргізілуі көп жағдайда тергеу органдарының өзге мемлекеттік органдармен, ішкі істер органдарының өзге қызметтерімен, қоғамдық ұйымдардың өкілдерімен қарым-қатынасты дұрыс үйлестіре білуге байланысты.

Қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашуға дұрыс болжам жасай білсек, олардың ашылуы да дұрыс бағыт алары сөзсіз. Сондықтан да дұрыс болжамдар құрастыра білу ең күрделі түрі болып табылады. Оның негізі – ақиқатты анықтауда әр түрлі мүдделердің сәйкес келмеуімен анықталады. Әр бір қылмыстық құқық бұзушылықты тергеп-тексеру кезінде тергеушінің ролінің жоғарылығын да айта кету керек.

Осы тұрғыда болжаулар, сотқа дейінгі тергеп-тексеру, тергеу сатысында да, қылмыстық іс бойынша сотта қарауда да қолданылады. Бұдан болжаулар өзінің криминалистикалық сипатын жойып қылмыстық-процесуалдық болып кетпейді. Осымен қатар, қылмыстық процесс ғылымы дәлелдеумен тығыз байланысты, ал болжау болса дәлелдеме бола алмайтын жорамал ғана. Сондықтан «криминалистикалық болжау» термині дәл, орынды айтылған деп табамыз. Яғни, тергеп-тексеру амалдары нақты қандай да бір болжаудан басталады.

Тергелуге тиіс қылмыстың қалай және қандай жағдайда жасалғанын тергеуші, әрине өз көзімен көруі мүмкін емес. Бірақ қылмысты толық және объективті тергеу үшін тергеуші қылмыстың қалай болғанын ойша болса да болжап, қылмыстың жасалу жолын көз алдына елестетіп көріп, оның бейнесін ойша жасап көруі керек. Осындай ойша шығармашылық талдау үрдісінің үстінде осы қылмыстың қандай жағдайда болғандығы, қылмысқа қатысқан адамдар және де қылмысты оқиғаның басқа да мән-жайлары жөнінде белгілі бір болжаулар пайда болады. Тергеушінің бұл ойша талдау арқылы жүргізілетін шығармашылық, белгілі бір мәселелерді шешуге бағытталған.

Криминалистикалық болжау туралы ілім туралы алғашқы ойларды В.И. Громовтың еңбектерінен көре аламыз. Ол тергеуді жоспарлауда ұсыныстар көрсетіп, дәлелдемелермен жұмыс жүргізу кезінде ой тұжырымын құру қажеттігін көрсетті [4, 65 б].

А.Н. Васильевтің ойынша тергеушінің қылмыс оқиғасы және оның жекелеген жағдайлары туралы жорамалдары тергеу болжауларының түсінігін береді. Сонымен қатар, ол: «жедел-іздістіру кезінде пайда болған болжаулар іздістірушілік болжаулар», ал «сотта пайда болған болжаулар соттық болып табылады», – деп жазған [5, 55-56 б.].

Ал А.М. Лариннің ойынша: «тергеу болжауы – іс бойынша объективті шындықты анықтау мақсатында құрылатын ой, зерттелетін жағдайлар моделінің функцияларын көрсететін бейне, ол гипотеза формасында көрсетіліп, мәліметтерге болжауалы баға берілген қиял (фантазия) арқылы пайда болады» деп түсіндіреді. Ол

болжауларды қылмыстық-процесуалдық (тергеулік және соттық) және жедел-іздістірушілік деп бөледі. Оның ойынша «криминалистикалық болжау» мен «тергеу болжауы» үйлесімсіз терминдер, өйткені олар криминалистикада да, қылмыстық процесте де – тергеу кезінде және сотта да қолданылады. А.М. Ларин «тергеу болжауы» термині ең қолайлы деп тауып, оны тек қана алдын ала тергеуге ғана емес, сонымен қатар сот тергеуіне де қатысты деп көрсеткен [6].

Болжаулар істі сотқа дейінгі тергеп-тексеру, яғни тергеу сатысында да, қылмыстық іс бойынша сотта қарауда да қолданылады. Бұдан болжаулар өзінің криминалистикалық сипатын жойып қылмыстық-процесуалдық болып кетпейді. Криминалистика ғылымының тәсілдері мен ұсыныстары тек қана тергеу барысында қолдануға есептелінбеген, сонымен бірге оларды жедел-іздістіру және сот қызметі аясында қолданады. Осымен қатар, қылмыстық процесс ғылымы дәлелдеумен тығыз байланысты, ал болжау болса дәлелдеме бола алмайтын жорамал ғана.

Сот зерттеуіндегі ақиқатқа жетудің әдісі ретінде болжаудың атқаратын ролін көрсете келе, оны жеке әдіс ретінде, сондай-ақ болжауды құру мен тексеру процесінде ойлау формасының ерекше бір түрі ретінде қарастырмауымыз қажет.

А.Р. Ратинов «Анализ бен синтездің гармониялық үйлесімділік белгісі бар тергеу ойлауының бір түрі ретінде «болжаулық ойлау» бар», – деп көрсеткен [7, 154 б.]. Егер болжауды жеке болжаудың бір түрі ретінде, ал болжау құру процесін жобалау нысанында ойлау ретінде қарастыратын болсақ, бұл процесте ерекше нысанға ие болжаудың ойлау түрі қалып қалады. Демек, анализ бен синтездің бір-бірімен үйлесімділігі кез-келген ойлау қызметінің жоғары дәрежелі нәтижелілігінің шарты мен алғышартын көрсетеді.

Сондықтан, тергеу болжауы мәселесін зерттеген авторлар болжауды тергеуді жоспарлаудың – өзегі, негізі, бағыттаушы бастамасы ретінде қарастырып, болжау мен жоспарлауды жекеленген, өз алдына бөлек теория ретінде бөлшектеп көрсетуге болмайды деп көрсеткен [7, 165 б.].

Сонымен, тергеу болжауы оқиға немесе оның жекеленген жағдайы туралы негізделінген жорамал түрінде тергеу жоспарымен тығыз байланысып тергеуді құру мен жүзеге асыру жүйесіне себепші болады. Қылмыстық іс бойынша анықтауға жататын жағдайлар тергеуші құрған жорамалдардан шығатын тергеу әрекеттерімен анықталуынан көрініс табады.

Болжаудың танымдық рөлі арқылы қылмыстың тергеуге белгілі жағдайлары түсіндіріледі, сонымен қатар болжау құру кезеңінде тергеушіге беймәлім жағдайлар мен фактілер ашылады.

Осыған байланысты болжаудың екі жақты процесс екенін көреміз – ойлау қызметінің логикалық өрістеуі және ойлау нәтижесін тексеруге бағытталған тексеру әрекеттері. Болжаудың бұрынғы белгілі фактілерді түсіндіруі мен жана фактілерді анықтау қабілеті болжаудың танымдық маңызының көрсеткіші. Болжау құрудың негізіне процесуалды түрде анықталған дәлелдемелер жатады.

Соңғы кезде қылмыстық істердің жалпыландырылған, қорытындыларына және олардың нәтижелеріне статистикалық анализіне сүйене отырып, құрастырылған типтік болжаулар, тергеу қызметінде тұрақты пайдаланыла бастады және күрделі қылмыстардың ашылуына үлкен үлес қосуда. Мысалы, адамның себепсіз хабар-ошарсыз жоғалып кетуі ол адамның өлтірілуі туралы типтік болжауды тудырады.

Қылмыстық оқиғаның толық және жан-жақты сипатын алынған мәліметтерді дұрыс талқылау нәтижесінде ғана ала аламыз. Түскен ақпаратты зерттеп, негізделінген болжаулар мен тұжырымдар жасау үшін тергеушінің ойлау қызметі жүйеленген, негізделінген, дұрыс бағытталған болуы керек. Ойлау қызметінің бұл заңдылықтарын, нысандарын, жақтарын логика ғылымы қарастырады. Тергеушінің болжауды құру мен тексеру кезіндегі ойлау процесін формалды логика зерттейді.

Тергеуші қылмыстарды ашу мен тергеу кезінде іс бойынша ақиқатқа жету мақсатымен жүзеге асатын ойлау процесі таным кезінде қолданылатын барлық заңдылықтар шеңберінде жүзеге асатынын көре аламыз. Таным процесінің үш жақты, яғни логикалық, гносеологиялық және психологиялық процестері өзара байланысып ұштасып жатқан таным субъектісінің ойлау қызметінің басты элементтері. Болжауларды құру мен тексеру тергеушінің ойлау қызметінің өнімі ретінде осы талаптарға сәйкес келуі қажет.

Қылмыстық оқиғаны тергеу кезінде тергеушінің шешілуіне қарасты әртүрлі мәселелер туындайды. Ойлау қызметі тарапынан қарастыратын болсақ, оларды жай және күрделі ойлауды қажет ететін мәселелер дей аламыз. Жай мәселерге, аты айтып тұрғандай, қажетті мәліметтер жеткілікті, қойылған мақсатқа жету жолы белгілі, алынатын нәтиже шамамен анықталынған. Ал егер де мәліметтер жеткіліксіз болып, шешу жолдары немесе ізделінетін нәтижеге алып келетін әдіс-тәсілі белгісіз болған жағдайларда тергеушінің алдында творчестволық мәселе туындайды. Тергеушінің бұл ойлау қызметі алғашқы жорамалдардан басталады. Болуы мүмкін деп болжауланылған ойлар әртүрлі қисынды үрдістерден өтіп нақтыланып талданады.

Тергеушінің ойлау қызметінде түйсік те өз орнын алады. Білімі мен білгірлігі және өмірлік тәжірибесі нәтижесінде алынған білімі әртүрлі мәселелерді алғашқы кезде интуитивті түрде шешуге негіз болады. Тергеуші белгілі мәселені шешу кезінде қисынды ойлау сатысының барлық түрінен өтпей-ақ нәтижеге келуі мүмкін. Бірақ та бұл шешім дұрыс, соңғы деп қарастырылмайды, ол тергеу мен дәлелдеу процесінен толықтай өтіп дәлелденуі қажет. Ал болжау құру мен тергеудің бағытын анықтау кезінде үлкен рөл атқаруы мүмкін.

Тергеу болжауын ойлау процесінің танымдық, логикалық және психикалық жақтарының бірлігі деп түсінуге болады. Енді осы жерде, түйсіктің тергеу болжауына қатынасын тікелей ажырату өте бір күрделі мәселе деп ойлаймыз. Көптеген түйсіктік сезулер болжауларға ұқсас болып келеді. Негізінен, оларды байланыстырып тұратын мына екі жағдай: біріншіден, түйсік жорамалдарда тергеу болжауы сияқты ойлау жолының бір түрі болып табылады, екіншіден, екеуінде де дәлелдемелер жеткіліксіз болады, соның нәтижесінде, екеуін де біз дәлелдеуіміз қажет. Осы екі ұғымды ажырататын белгілер қандай екеніне көз жіберсек, А.Р.Рашинов: «Болжау – бұл саналы түрдегі ойлау құбылысының жемісі, логикалық қызметтің нәтижесі, ал, түйсік ол қисынды жолмен шығарылмаған белгілі бір жағдайлардың кенеттен ойланбастан тууы», – деген пікірімен нақты айтып өткен [7, 110 б.]. Ал, осы тергеуде пайда болатын түйсіктің тікелей тергеу болжауын құрудағы және тексерудегі рөліне келетін болсақ, оның рөлі зор деуге болады. Өйткені, өзіміз байқайтынымыздай, кейбір адамдарда түйсік, сезім жақсы дамиды сияқты, нағыз шығармашылық, қисынды қызмет атқаратын түйсігі жоғары дамыған тергеушілер де бар.

Бірақ, соған терең мән берсек, түйсік жалаң топыраққа, құр кеністікке салынбайды, яғни, түйсік арқылы ойлау қабілетіне көпжылдық тергеу, жедел-ізвестіру қызметінде істеген жылдарының тәжірибесі арқау болады. Күдікті-мен өте жақын қарым-қатынаста болып, «ізді суытпай» қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашып, тікелей күдіктілерді ұстау тәжірибелері криминалдық субъектінің кейбір өзіне тән қасиеттерін, ерекшеліктерін, реакцияларын бақылап білу нәтижесінде өзі де «тапқырланып» алады, тіптен қылмыскер тарапынан белгілі бір әрекеттің жасалуын өз еркінен тыс күтіп алатын кездері де кездеседі. Әрине, бұндай тергеушілердің ішкі түйсігімен құрылған тергеу болжауы көп жағдайда күйзеліске ұшырамай, тергеуді

дұрыс жолға бастайтыны белгілі. Сол сияқты, криминалистік әдебиеттерден алған білімдеріне сүйене отырып құрылған интуиция да көп жағдайда тергеу болжауларының дұрыс құрылуының кепілі болады.

Тергеу тәжірибесі көрсетіп отырғандай, жоғарыда аталған тергеулік мол тәжірибесі бар, тергеу болжауларының белгілі бір нұсқаулары қалыптасқан тергеушілердің интуициялық ойлау, сезу қабілеті жоғарырақ болады. Осы орайда, оның тұрмыстық, өмірлік тәжірибесінің де маңызы зор. Тәжірибе міндетті түрде қажет екенін осыдан көреміз.

Міне, жоғарыда айтылған түйсіктің тергеу болжауларын құрудағы рөлін түсіндіре келіп, тағы бір пікір айтқымыз келіп отыр: түйсіктің қауіпті жағы бар. Яғни, түйсіктің қауіптілігі оған құлақ асып, ойлау процесіндегі оған орын бөлуде емес, мынада: егер түйсікті сезуді әрі қарай саналы, қисынды өңдеуден өткізбей, соған дейін жинақталған деректі дәлелдемелермен салыстырып, ой елегінен өткізбей, оны тергеудің негізі етіп алуда. Түйсікке берілу, әрине тергеуді күйретуі мүмкін, ал, егер өмірлік кәсіби мамандықтың бай тәжірибесіне негізделген интуицияның негізінде болжаулар құрып, оны процесуалдық ережелерді сақтай отырып тексеру арқылы қылмыстық істің дұрыс шешілуіне қол жеткізуге болады деп ойлаймыз.

Адамды таным объектісі ретінде қарастыруда бізге қажеттісі оның (қылмыскер, жәбірленуші, куә, тергеуші және т.б.) жеке басы, яғни мінезі, темпераменті, жасы, жынысы, кәсібі және т.б.

Психологиялық аспектіде болжауды қиял, ойша елестету өнімі ретінде қарастырады. Ойша елестету объект туралы ойды көруге мүмкін емес бейне құруға мүмкіндік береді. Кез келген қылмыстық істі тергеу кезінде қайталанбас фактілер кешені пайда болады. Оның жекелігі, уақыты мен жағдайлары, қылмыскердің мақсаты мен ниеті, қолданатын айла-тәсілдерімен тікелей байланысты. Бұл өз алдына себептер мен жағдайларға байланысты. Ойлау процесі кезінде тергеуші екіжақты психологиялық табиғаты бар ойлауды қажет ететін (ойлау арқылы өтетін) материалмен жұмыс жүргізеді. Бір жағынан, бұл – бейнелер, екінші жағынан, бұл – ұғымдар мен пікір түріндегі бейнелердің сөздік мағынасы.

Өзінің білімі мен тәжірибесін қолданып тергеуші ойша модельдеу арқылы оны қозғалыстағы құбылыс ретінде зерттей келе, қылмыстың қоршаған ортада, адамдардың санасында нақты қандай іздер қалдыратынын біле алады. Бұл операциялар ойша эксперимент формасында өтеді. Ойдағы модельді қозғалысқа келтіріп, тергеуші әр процестің сәйкес нәтижелерін, құры-

лымының дұрыс құрылғанын, өзара сәйкестігін тексереді. Қылмысты тергеу барысында (тергеу әрекетін жүргізу нәтижелерін) алынған мәліметтер (дәлелдемелер) ойдағы модельді толықтыруға ықпалын тигізеді. Ойдағы ең соңғы модель дәлелдеу пәнін құрайтын шынайы мәліметтерден тұратын болады.

Қылмыстарды тергеу және ашу кезінде мүмкін болатын болжаулардан бастап, тергеушінің ойлау, ой түйіндеу аясын қарастыратын болсақ, біз дәлелдеу барысында шешілетін міндеттердің көптүрлілігін көреміз. Тергеушінің алдында шешімін күтіп тұрған міндеттердің келесі түрлерін айтуға болады: іздеп табу міндеттері; тану, таныту міндеттері (ажырату, тепе-теңдестіру); түсінік беру, түсіндіру; негіздеу, дәлелдеу міндеттері; болашақты болжау; құралдарды және жасалатын әрекеттің сипатын тандап алу міндеттері; бағалау міндеттері.

Тергеушінің ойында нақты орында болған оқиғаның үлгісі қалыптасқан сәтке дейін, тергеуші барлық табылған заттардың, іздер мен құбылыстардың, түрлі жағдайлардың жиынтығының оқиғаға қатынасын анықтап, олардың оқиға желісіндегі мәнін айқындап алғанға дейін, оқиға орнын қарауды доғармау қажет.

Тергеу болжауы түріндегі ойлау формасын қолданған кезде ақиқатқа жету үшін тергеу болжауын тексеру мүмкіндігін қамтамасыз ететін сақталынуы қажет бірқатар негізгі талаптар тізбесін қарастырып отырмыз:

Біріншіден, әрбір іс жүзінде болуы мүмкін тергеу болжауының барлығын да қалдырмастан тексеру керек. Осы жерде бірде-бір анықталмаған шешуі табылмаған сұрақтар қалмауы тиіс. Өйтпеген жағдайда, біз барлық мүмкін болатын болжауларды құрдық деп және құрылған болжаулардың барлығын да тексердік деп айтуға болмайды.

Екіншіден, кейбір болжаулардың ерекше ықтималдылығына қарамастан болжауларды бірінен кейін бірін емес бәрін бір мезгілде тексеру керек. Бұл әрине жекелеген тергеу әрекеттерін де бір уақытта жүргізу керек деген сөз емес. Бұл жерде бір қиындық туғызатын кейбір болжауларды тексеруге қажет тергеу әрекеттерін шұғыл жүргізу қажет болады. Барлық болжауларды әрине осы принципті сақтай отырып қатар тексеру керек.

Үшіншіден мынаны анықтау керек: а) тергеу болжауынан туған салдарлар шындыққа сәйкес келе ме; б) осы тергеу болжауы шындығында да тергеліп отырған істі және оның барлық жақтарына (қосымша анықталған фактілерді де қоса) сәйкес келе ме?

Біздің тергеу болжауының ақиқаттығы туралы немесе жалғандығы туралы тұжырымдарымыз тек қана тексерілген фактілерге сүйенуі керек, кейбір фактілердің шындыққа сәйкестігі тексерілсе, кейбір жанама дәлелдемелердің іске қатыстылығы тексерілуі керек.

Төртіншіден, уақытында қажетсіз тергеу болжауларын біреуінен басқасын жоққа шығару керек. Егер қажетсіз болжауды кешіктіріп барып жоққа шығарса, тергеу мерзімін ұзаққа созып жібереді. Тергеу болжауын ерте жоққа шығару да сондай салдарларға соқтырады. Бұған қоса бұл жерде тергеудің толық емес немесе объективті емес түрде жүргізілуі қауіп бар.

Бесіншіден, өзге тергеу болжаулары жоққа шығарылғаннан кейін соңында қалған бір тергеу болжауын заңды тәсілдермен және заңды құралдармен дәлелдеу керек. Тергеу болжауын дәлелдеп отырған істің жекелеген мән-жайлары, фактілер (аргументтер) объективті шындыққа сәйкес келуі керек. Заңды жолмен алынуы керек және олар қылмыстық процесуалдық заңдар бойынша тиісті процесуалдық формада бекітілуі керек. Дәлелденген тергеу болжауы күмәнсіз жолмен анықталған жекелеген фактілерге қайшы келмеуі керек. Ол дәлелденген болжау

оларды дұрыс түсіндіруі керек, ал, істің барлық дәлелденген мән-жайлары тергеу болжауының жеткілікті дәлелдемесі болып табылуы керек.

Қылмысты ашу және тергеп-тексеру үстінде жүргізілетін тергеу амалдары әрине, заңда көрсетілген тәртіп бойынша жүргізілуі керек. Бірақ, тергеу онымен ғана шектелмейді. Дегенмен, оның белгілі бір реті, тәртібі және кезеңі қатаң сақталуы тиіс. Мұндай жағдайда да арнайы бір тәсілдер және әдістер қолданылуы мүмкін. Тергеушінің қолданылатын амал-тәсілдерінің барлығы белгілі бір болжам құру жағдайлардан туындайды да, оның барлығын бірдей заңда көрсетуі мүмкін емес. Тергеу үстінде қолданылатын осындай әдістерді бір жүйеге келтіріп, тергеу практикасына ұсыну қажеттігі бүгінгі күннің талабынан туындап отырған сыңайлы. Өйткені қай тергеп-тексеру тәсілдерін алсақ та болжау құрмай, қылмыстық істің ашылуына бағыт берілмейтіндігіне көз жеткіздік. Қалыптасқан болжамдарға байланысты ары қарай тергеу бағыты анықталатындықтан, оларға сәйкес тергеу жағдайларының құру бағытының негізгі теориялық мәселелерін кешенді түрде зерттей отырып, тәжірибеге ұсыныстар әзірлеуді жетілдіріп отыру қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Электронды ресурс: <http://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPPageGroup/Services/>*
2. *Электронды ресурс: http://www.mvd.gov.kz/Iuki_icter_organларының_қызметі_туралы_БАҚ-қа_ақпарат*
3. *Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі. – Алматы: ЮРИСТ, 2017*
4. *Громов В.И. Дознание и предварительное следствие (теория и техника расследования преступлений). – М.: Электронды ресурс URL: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1381074>*
5. *Васильев А.Н. Тактический прием – следственная версия// Следственная тактика. – [Электронды тасымалдауыш]: URL: lawlibrary.ru/article1081230.html- Енгізілді: 2010*
6. *Ларин А.М. От следственной версии к истине. – М.: Юрид. лит, 1997[Электронды тасымалдауыш]: URL: lawlibrary.ru*
7. *Рашинов А.Р. Судебная психология для следователей. – М., «Юрлитинформ», 2001. -154 б.*

АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗҰПУ ХАБАРШЫСЫ
«ЮРИСПРУДЕНЦИЯ» СЕРИЯСЫ
(nesibeli77@mail.ru)

Құрметті авторлар!

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Тарих және құқық институты «Хабаршы/Вестник», Юриспруденция Сериясына 2018 ж. №3 шығарылымына заң ғылымдары бойынша ғылыми мақалаларды қарастырып, жариялауға қабылдайды.

Көлемі 10 беттен аспайтын мақаланы жариялау құны – 3500 теңге (пошта шығынынан бөлек). Мақаланың жарияланатындығы туралы шығарылған редколлегия алқасының шешімінен кейін сіздің электрондық поштаңызға реквизиттер бойынша қосымша мәліметтер жіберіледі.

Мақаланың қабылдану мерзімі – 2018 жылдың 10 қыркүйегіне дейін.

Мақала жариялауға қатысты тапсырысты шығарылымның бас редакторының электрондық поштасына жіберіңіз: nesibeli77@mail.ru

Тапсырыс нысаны:

№	Автор туралы мәлімет
1	Аты-жөні (толық) + фото: 70x95
2	ИИН (төлем жасау үшін)
3	Ғылыми дәрежесі
4	Ғылыми атағы
5	Жұмыс орны
6	Қызметі
7	Индексі көрсетілген поштаның мекен-жайы (журнал жіберу үшін)
8	Электрондық пошта адресі, байланыс телефондары

Мақала тапсырыс парағына қоса тіркеледі. Мақаланың жазылу тәртібі төмендегідей рәсімделеді:

- ӘӨЖ (индекс) Сол жақ бұрышқа бас әріптермен – ӘӨЖ, ҒТАМР*;
- Бір жолдан кейін мақала атауы ортада БАС ӘРІПТЕРМЕН (қою шрифтпен);
- Бір жолдан кейін ортада автордың аты-жөні, ғылыми дәрежесі, атағы, жұмыс орны;
- Бір жолдан кейін аңдатпа (от **80** до **100** сөздерден) – үш тілде (қазақша, орысша және ағылшын);
- Бір жолдан кейін кілт сөздер (10-12 сөздерден немесе сөз тіркестерінен);
- Бір жолдан кейін мәтін;
- Бір жолдан кейін әдебиеттер тізімі (курсивтік шрифтпен);
- Мақала көлемі – 10 бет (минималды көлем – 5 бет, ерекше жағдайда – 15-17 бет);
- Мәтін Word 97-2003 редакторы бойынша терілуі тиіс;
- Шрифт Times New Roman;
- Кегль – 14;
- Жоларалық интервал 1,0;
- Парақ параметрі: жоғары және төменгі – 20 мм, сол – 30 мм, оң – 15 мм.

Сілтеме: дәйексөз тәртібі қатарымен – [1, с. 15] – **1** – дәйексөз қайнар көзі тәртібі, **15 б.** – бетін және оның номерін көрсету.

*ҒТАМР – Ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекетаралық рубрикаторы.

Ескерту!

Мақала мәтіні былай құрылымдалған болуы керек: Кіріспе (өзектілігі, мақсаты және міндеттері, әдістемесі/ зерттеу әдісі); сондай-ақ, негізгі бөлім бірнеше құрылымдық құрамдас элементтерден құрылуы тиіс; негізгі тұжырымдар (қорытынды). Мақала мәтіні бетте екі бағанада орналасады.

**ВЕСТНИК КазНПУ ИМ. АБАЯ
СЕРИЯ «ЮРИСПРУДЕНЦИЯ»**

Уважаемые авторы!

Институт истории и права Казахского национального педагогического университета имени Абая принимает к рассмотрению и опубликованию научные статьи по юридическим наукам в № 3, 2018 г. издания «Хабаршы/Вестник», Серия «Юриспруденция».

Стоимость публикации объемом не более 10 страниц – 3500 тенге (без учета почтовых расходов). Реквизиты счета для производства оплаты сообщаются дополнительно на ваш электронный адрес после принятия редколлегией решения об опубликовании присланной статьи.

Крайний срок представления статей – до сентября 2018 г.

Заявку на публикацию следует отправлять по электронной почте гл. редактору издания: nesibeli77@mail.ru

Форма заявки:

№	Сведения об авторе
1	Ф.И.О. полностью + фото: 70x95
2	ИИН (для оформления счета на оплату)
3	Ученая степень
4	Ученое звание
5	Место работы
6	Занимаемая должность
7	Почтовый адрес с указанием индекса (для пересылки журнала)
8	Адрес электронной почты, контактный телефон

К заявке прилагается статья. Порядок оформления статьи см. ниже:

- В левом верхнем углу прописными буквами – УДК, МРНТИ*;
- Через строку название статьи по центру **ЗАГЛАВНЫМИ БУКВАМИ** (полужирным шрифтом);
- Через строку ФИО автора, ученая степень, ученое звание, место работы – выравнивание по левому краю с отступом в 6 символов;
- Через строку аннотация (от **80** до **100** слов) – на трех языках (казахском, русском и английском);
- Через строку ключевые слова (не более 10-12 слов или словосочетаний);
- Через строку текст;
- Через строку список литературы (шрифт - курсив);
- Объем статьи – до 10 страниц (минимальный объем – 5 страниц, в исключительных случаях – 15-17 страниц);
- Текст должен быть набран в редакторе Word 97-2003;
- Шрифт Times New Roman;
- Кегль – 14;
- Междустрочный интервал 1,0;
- Параметры страницы: верхний и нижний – 20 мм, левый – 30 мм, правый – 15 мм.

Оформление ссылок: последовательно в порядке цитирования – [1, с. 15] – **1** – порядковый номер источника цитирования, **с.15** – указание на страницу и ее номер.

*МРНТИ – Межгосударственный рубрикатор научно-технической информации.

Внимание!

Текст статьи должен быть структурированным и состоять из: Введения (актуальность, цели и задачи, методология, метод исследования); основная часть, которая также может содержать несколько структурных составляющих элементов; основные выводы (заключение). Текст статьи размещается на странице в две колонки.

УДК 323.28
МРНТИ 11.25.41

Кузнецов Е.А.¹

¹д.и.н., профессор, Института Сорбонна-Казахстан при КазНПУ им. Абая,
г.Алматы, Казахстан

АКТУАЛЬНОСТЬ БОРЬБЫ С КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬЮ

Аннотация

В нынешнее время в условиях высокого развития ИКТ террористические организации, а также различные объединения экстремистского толка, берущие за основу догмы и положения религии ислам, получили своеобразный информационно-технологический «бонус» в виде различных социальных сетей и сообществ в Интернете. Данное обстоятельство позволяет им все более активно нести свою разрушительную идеологию и вербовать в свои ряды все больше и больше последователей в различных точках мира.

В данной статье рассмотрены некоторые проблемы распространения не только открытого призыва к террористическим действиям, но и предпосылок религиозного экстремизма, выражающихся в видео-проповедях сомнительного характера в таких широко используемых информационных ресурсах, как Youtube и социальная сеть «В Контакте» на территории РК. В работе также проанализирована доступность подобных видео материалов и групп для казахстанского сегмента пользователей вышеуказанного видеохостинга и социальной сети.

Ключевые слова: информационное пространство, Интернет, социальные сети, идеология, интернет-сообщества, угроза, радикализм, религиозный экстремизм, терроризм, салафизм, Казнет

Е.А. Кузнецов¹

¹т.ғ.д., Абай атындағы Қаз ҰПУ, Сорбонна-Қазақстан институтының профессоры,
Алматы қ., Қазақстан

КИБЕРҚЫЛМЫСПЕН КҮРЕСУДІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Аңдатпа

Бүгінгі таңда ақпараттық технологиялардың кең етек жайып, әлдеқайда озық дамуының арқасында кейбір террористік және экстремистік сипаттағы ұйымдардың қолына әлеуметтік желі мен видеохостингтер сияқты түрлі Ғаламтор құралдары түсіп, олардың ислам дінінің негізгі қағидалары мен догмалары негізінде бұрмаланып жасалған деструктивті идеологиясының әлдеқайда кең таралып, жаһанның түкпір-түкпіріне жетуіне өз үлесін қосып отыр.

Бұл мақалда террористік актілерге бүгінде желіде кеңінен таралған «ВКонтакте» атты әлеуметтік жүйесі арқылы ашық тікелей шақыру мәселесі ғана емес, сонымен қатар, терроризмнің анық бастамаларының бірі ретінде саналатын діни экстремизм алғышарттарының желідегі Youtube видеохостингі арқылы таралуы және де күмән тудыратын видео және аудио материалдардың, экстремизм идеяларын алға тартатын түрлі ғаламтор қауымдастықтарының мәселесі де қарастырылады.

Түйін сөздер: ақпараттық кеңістік, ғаламтор, әлеуметтік желілер, ғаламтордағы қауымдастық, идеология, радикализм және діни экстремизм, терроризм және салафизм, Казнет

Kuznetsov E.A.¹

¹d.p.s., professor of the Institute of Sorbonne-Kazakhstan at Abai KazNPU,
Almaty, Kazakhstan

RELEVANCE AGAINST CYBERCRIME

Abstract

Nowadays, in a condition of high ICT-s developments some terrorist organizations, as well as various associations of an extremist nature, taking as a basis dogmas of Islam religion, received a kind of information-technology "bonus" in the form of various social networks and communities on the Internet. This fact allows them to more actively carry their destructive ideology and recruit into its ranks more and more followers in different parts of the world.

This article describes some of the problems of the proliferation not only of open recruitment to terrorist actions, but also of religious extremism assumptions expressed in the video sermons of questionable character in such widely used information resources as Youtube and social network "VKontakte" in the territory of the Republic of Kazakhstan. There is also analyzed the availability of such materials and videos for groups of Kazakhstani segment of users.

Keywords: Information Space, Internet, social networks, the ideology, Internet communities, the threat of radicalism and religious extremism, terrorism, salafism, KazNET

Современная ситуация на мировой арене с ее активными военными действиями на Ближнем Востоке и широким распространением деструктивной идеологии, построенной на исламском радикализме, не оставляет никаких сомнений в том, что терроризм имеющий под собой религиозную основу представляет собой особую опасность. Из конфликтов, некогда имеющих локальный характер терроризм перерос в глобальную проблему всего человечества, требующей от международного сообщества действовать, объединяя всевозможные усилия как в правовой сфере, так и в финансовой.

Исключением не являются и действия, направленные на постоянную защиту и контроль

информационного пространства каждого государства и союза, как актора международных отношений. Представляя собой сложную многокомпонентную систему информационное пространство государства подвергается частым кибератакам как со стороны других стран-конкурентов, так и со стороны террористических организаций. Но если данный вид угроз является довольно динамичным и ярко выраженным, то наличие пропагандистских групп, страниц и сообществ радикального толка в интернет пространстве любой страны представляется как механизм замедленного действия, пусть менее выраженного, но имеющего не менее серьезные последствия.

Список использованной литературы:

1 Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность. Послание Президента РК от 31 января 2017 г. – Алматы: Казахстанская правда, 2017. – С.3

2 Карин Е., Что произошло в Актобе и Алматы? Специфика радикализма в Казахстане [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:<http://caa-network.org/archives/7386> (дата обращения: 15.02.2017)

3 Сколько людей "сидят" в соцсетях в Казахстане? [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:<https://tengrinews.kz/internet/skolko-lyudey-sidyat-v-sotssetyah-v-kazahstane-288639/>(дата обращения: 15.02.2017)

4 Каратаева Л. (ИГИЛ) ДАИШ подкрался виртуально [Электрон.ресурс]. – 2015. – URL:<http://kisi.kz/ru/categories/regional-naya-i-nacional-naya-bezopasnost/posts/igil-daiish-podkralsya-virtual-no> (дата обращения: 14.02.2017)

5 Botobekov U. ISIS and Central Asia: A Shifting Recruiting Strategy [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:<http://thediplomat.com/2016/05/isis-and-central-asia-a-shifting-recruiting-strategy/>(дата обращения: 17.02.2017)

6 Смайыл М. В Казахстане ведут борьбу с интернет-пропагандой экстремизма [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:http://bnews.kz/ru/news/obshchestvo/religiya/v_kazahstane_vedut_borbu_s_internetpropagandoi_ekstremizma-2015_10_31-1180077 (дата обращения: 15.02.2017)

7 СПИСОК религиозной литературы и информационных материалов, признанных экстремистскими и запрещенных к ввозу, изданию и распространению на территории Республики Казахстан [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:<http://pravstat.prokuror.kz/rus/o-kpsisu/spisok-religioznoy-literatury-i-informacionnyh-materialov-priznannyh-ekstremistskimi-i> (дата обращения: 14.02.2017)

8 Обеспечить безопасность. – Алматы: Казахстанская правда, 2016. – С.1

9 Шингалиева А.К., Симтиков Ж.Ж. Салафизмнің Қазақстанға ықпалы // Вестн. КазНПУ. Сер. Международная жизнь и политика – 2016. – № 4. – С. 74.